

SCHOPENHAUER

DİN ÜZERİNE

Toplu Eserleri

Say

DİN ÜZERİNE

Arthur Schopenhauer
(d. 1788, Danzig - ö. 1860, Frankfurt am Main)

Ünlü Alman filozofu. 1813'te Jena'da *Über die vierfache Wurzel des Satzes vom Zureichender Grunde* (Yeterli Sebebin Dörtlü Kökü) adlı bir tez savundu ve 1818'de büyük eseri *Die Welt als Wille und Vorstellung*'u (İstenç ve Tasarım Olarak Dünya) yayımlandı. Berlin Üniversitesi'nde doçent (1820) oldu; 1831'de öğretim üyeliğinden ayrılarak Frankfurt'ta münzevi bir hayat yaşadı; alaycı ve nükteli eserleri arasında, *Über den Willen in der Natur* (Tabiatta İrade Üstüne) (1836), *Über die Freiheit des Menschlichen Willens* (İnsan İradesinin Hürriyeti Üstüne) (1839), *Die beiden Grundprobleme der Ethik* (Ahlakın İki Temel Meselesi) (1841), *Parerga und Paralipomena* (1851) yer alır. İki eseri de ölümünden sonra yayımlandı: *Hayatta Sağduyu Üstüne Özdeyişler* ve *Düşünceler ve Parçalar.*

Schopenhauer felsefesi, hem Kant idealizmine hem de Hint filozoflarına dayanır. Bütün doktrinini, özneyi de nesneyi de kapsayan tasavvur (Vorstellung) ve irade gücü kavramı üstüne kurar. Dünya bir tasavvurdur yani o akılda tasavvur edildiğinden başka bir şekilde düşünülemez *(idealizm).* Schopenhauer, bu fenomenler dünyasının dayanağına, "irade" (istenç) adını verir ve her kuvveti bir irade olarak görür *(iradecilik).* Bu irade varlıklarda, yaşama isteği veya yok etme sebeplerine karşı direnme ve onlara hâkim olma eğilimi olarak belirir. Zekâ bile yaşama isteğinin hizmetindedir; bununla birlikte, insan, her yaşantıda ve çabada kötülük ve acının bulunduğunu anlayınca, yaşama isteğinden kendini gene zekâ yoluyla kurtarabilecektir. Bu, hayat şartlarının karamsar bir analizidir ve Schopenhauer, kendisine ün sağlayan keskin zekâsını ve acı belâgatini bu konuda ortaya koymuştur. Ona göre, inkâr eden cinsel perhiz, tutkularla isteklerin gürültülü çağlayanını kurutan çilecilik yoluyla yapılmalıdır. Schopenhauer'in ahlakı, insanların özdeşliğinden ileri gelen acıma duygusuna dayanır.

Arthur Schopenhauer

Din Üzerine

Çeviren:
Ahmet Aydoğan

say

Say Yayınları
Schopenhauer / Toplu Eserleri 7

Din Üzerine

Özgün adı: Parerga und Paralipomena,
Bd. II: Kap. VV: *Über Religion*
Kap. V: Einige Worte über Pantheismus

ISBN 978-975-468-831-3
Sertifika No: 10962

Yayın Hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yayın Yönetmeni: Aslı Kurtsoy Hısım
Çeviren: Ahmet Aydoğan

Baskı: Kurtiş Matbaası
Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 68 94

1. Baskı: Say Yayınları, 2009
2. Baskı: Say Yayınları, 2011

Say Yayınları
Ankara Cad. 22 / 12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22 / 4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
e-posta: dagitim@saykitap.com • online satış: www.saykitap.com

İÇİNDEKİLER

SCHOPENHAUER, FELSEFE ve DİN **7**

DİN ÜZERİNE

Bir Diyalog 61
İnanç ve Bilgi 119
Vahiy 121
Hıristiyanlık Üzerine 123
Eski ve Yeni Ahitler 147
Mezhepler 163

PANTEİZM ve DİN ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Teizm Üzerine 175
Panteizm Üzerine 177

SCHOPENHAUER, FELSEFE ve DİN*

William M. Salter

* *Harvard Theological Review*, c. 4, s. 3, (Temmuz 1911), s. 271–310. (Bir sunuş yazısı için bir hayli uzun olduğundan makalenin tamamı buraya alınmamıştır, tam metni için Say Yayınları "Fikir Mimarları" dizisi içinde yayımlanan "Schopenhauer" kitabına bakınız. Metinde ve dipnotlarda yer alan köşeli parantez içindeki açıklama ve notlar çevirmene aittir.)

Schopenhauer'in teolojiyle temasından söz etmeye cüret ederken aklımdaki tabirin daha geniş anlamı, bir bakıma şeylerin ilk ilkelerine dair akla dayalı inceleme gibi bir şeydir. Kastettiğim Schopenhauer'in teolojinin meşgul olduğu aynı temel sorulara ilgi duyduğu ve yaygın (veya en azından) tarihsel teoloji öğretileriyle karşılaştırılabilecek görüşlere sahip olduğudur. Hatta teolojinin—her ne kadar teoloji (ya da onun belli türleri) kuşkusuz felsefenin (veya onun belli türlerinin) göz ardı edeceği önverileri kabul edebilirse de—felsefenin karşısına yerleştirilmekten çok onun özel bir formu olduğu bile söylenebilir. Teolojinin çözmeye çalıştığı mahrem ve kökleri derinlere uzanan güçlüklerle uğraşmayan bir felsefe kolay kolay felsefe ismiyle anılamaz. Bir felsefe, sözgelimi Nietzsche'ninki gibi, teoloji karşıtı bile olabilir ama yine de, hatta daha da fazla, teolojiyle karşılaştırılabilir.

Schopenhauer'in genel dünya görüşü görece idealist, fakat mutlak realisttir. Maddi olan fenomenaldir, fakat dünyanın nihai gerçekliği insanın duygu veya bilgisine bağlı değildir.[1] Nihai gerçeklik iradedir—bilincin (ister kendi ister bir gözlemcininki) onunla zorunlu değil, ancak gelip geçici bir bağı vardır. Bilincin işlevi tamamen pratik veya pragmatiktir:[2] o bir eylem kılavuzu (veya ışı-

1 Schopenhauer'in bu konuyla ilgili görüşünü ***Monist***, Ocak, 1911'de yayımlanmış "Schopenhauer's Type of Idealism" başlıklı makalemde ele almış ve ayrıntılı olarak incelemiştim.

2 Burada ***Philosophical Review***, Mart, 1910'da yayınlanmış "Schopenhauer's Contact with Pragmatism" başlıklı makaleme atıfta bulunmak isterim.

ğı) olarak belli koşullar altında ortaya çıkar, iradenin amaçlarına ulaşmasına—yani sınırlar dahilinde, çünkü iradenin nihai tatmini işin doğası gereği imkânsızdır—hizmet eder. Fakat irade içgüdüsel olarak ve bilinçsizce hareket edebilir ve inorganik ve alt organik dünyalarda, hatta hayvanlarda ve insanlarda da hatırı sayılır ölçüde böyledir. Haddizatında bilincin pratik-pragmatik bir rolden daha fazlasını oynamaya çalıştığı zamanlar olur; şeyleri pratik kullanımlarından bağımsız olarak, varoldukları haliyle görmeyi dener. Bu çıkar gözetmez (*Selbstlosigkeit*) tecessüs ve safi tefekkürden felsefe ve sanat doğar. Fakat felsefe ve sanat nadir ürünlerdir—bunlar ancak müstesna kimselerin ve nadiren kıymeti bilinmiş olanların elinden gelir. Aslında hepimiz ender ve mutlu anlarda bunların getirdiği ulvilik ve neşeyi paylaşabiliriz; ama temelinde bizler akıl değil iradeyiz ve günlerimizin müşterek seyri içinde payımıza düşen doğamızın icap ettirdiği şeylerdir.

I. İNSAN DOĞASI ÖĞRETİSİ

İrade *olmak*—dünyayı sadece onun ışığında görüp yorumlamak (felsefe) değil, fakat insanın kendisinin (tecrübe—felsefeden ya da herhangi bir zihinsel etkinlikten çok farklı bir şey) irade olması ne anlama gelir?

Schopenhauer bu soruyu bütün dünya ile ilgili olarak sorar, fakat fiilen tecrübe olarak iradenin biz insanlar için ne anlama geldiği, araştırmasının önplanında yer alır; sadece burada bu soru doğrudan cevaplanabilir, çünki sadece kendimizi doğrudan biliyoruz, hayvanları, bitkileri ve elementleri ancak muhakeme ve çıkarım yoluyla bilebiliyoruz.

Elbette soru gayet kişisel bir sorudur; yüreğimize ve iliğimize kadar iner. Cevabın hoş ya da tatmin edici olacağına dair bir güvencemiz de yoktur. Çoğumuz kendimize dair düşünmektense neredeyse her şeyi yapmaya—ellerimizle çalışmaya, seyahat etmeye, kitap okumaya, hatta matematik ya da felsefi sorunları çözmeye istekli görünürüz; bunun nedeni acaba kendimizde hoş olmayan bir şey sezinlememiz midir? Her neyse, kendimize şimdilik Schopenhauer'i kılavuz kabul ederek biz yine de bu soruyu soralım.

İrade, der Schopenhauer, istek ya da ihtiyaç duyulan şeyden kaynaklanır—isteğin yahut ihtiyacın kendisi hoş olmayan bir duygudur. O bir şeyin yokluğu ya da yoksunluğu anlamına gelir ve bu acı vericidir—dolayısıyla bir anlamda irade ya da en azından istemenin kökeni acıdadır—ve edimsel isteme acıdan kurtulmaktır. Ve istediğimiz şeye eriştiğimizde ve belki de uzunca bir mücadeleden sonra, duyulan tatmin ya da haz geçicidir—ona sahip oluruz ve ardından elimizden uçar gider. Evet, o ilkesel olarak, menfi bir şeydir, der Schopenhauer, ve artık acı içinde olmadığımızdan fazla bir anlam taşımaz; acı verici istek yahut ihtiyaç artık yoktur—hepsi bundan ibaret. Platon, der, hazzın menfiliğini fark etmişti ve buna sadece iki istisna getirmişti, hoş kokular ve ruhi neşeler.[3] Ve biri tatmin edildiğinde aynı türden bir başkası, ve er ya da geç, aynı geçici ve menfi neticeyle, ortaya çıkar. Bu şekilde ihtiyaçların ardı arkası kesilmeyen zinciri ardında sürüklenir görünürüz, nasıl ki açıklama arayışı içindeyken akıl da sebeplerin kaçınılmaz ve sonu gelmez ardışıklığına kapılırsa—Schopenhauer her iki ardışıklık yahut silsilenin de bezdirici olduğunu düşünür.

3 Platon, *Devlet*, IX, s. 264.

Eğer bir an için yeni bir ihtiyaç ortaya çıkmaz ise, daha da mutsuz bir duruma düşeriz, hiçbir şey bizi meşgul etmediği için bir boşluk duygusuna, can sıkıntısına kapılırız; bir şey yapabilirdik, ancak yapacak bir şey yoktur—bezginliğin, bitkinliğin, *Langeweile*in sebebi budur. Bu ihtiyacın kendisinden daha katlanılmaz bir durumdur ve öyle anlar olur ki ondan kurtulmak için alınan önlemler beyhudedir. Ve böylece irade bu ikisi arasında salınıp durur; bir yandan ihtiyaç ve acının ateşi içinde, diğer yandan bezginlik ve can sıkıntısının pençesinde kıvranır.

İhtiyaçların kimisi tutkulara dönüşür; bunlar her şeyi önlerine katıp sürükler, hatta aklı perdeler, bilinci boğup susturur—cinsel hazlar bilhassa böyledir. Dehalar da bunları hisseder, der Schopenhauer; göklere yükselirler ve ardından dünyevi dürtüler karşılarına çıkar ve aşağı düşerler. Schopenhauer'in üniversite günlerinde, hiç kuşkusuz kısmen bu fenomenle ilgili olarak, hayatı akıl ve içimizdeki ezeli-ebedi olanın hayvani olanla, az sayıdaki parlak, mutlu hayat anlarının aldatıcı zevkin bunaltıcı saatleriyle huzursuz, acı verici bir çatışması olarak tasvir ettiğini görürüz. Yeryüzü-ruhunun asası insanların üzerine ağır biçimde biner—ve Schopenhauer'in kendisi bunu hissediyordu.[4] Nitekim sonradan daha serinkanlı ve daha nesnel tarzda, genel olarak istek yahut ihtiyaçlar hakkında söylenmiş olan şeyin onun için nasıl bariz biçimde geçerli olduğunu gösterdiği cinsel aşk üzerine bir bölüm yazdı;[5] o acıyla başlar ve doyumla sona erer—doyum esas itibariyle arzunun yatışmasından, geçici olarak sönmesinden ibarettir. Schopenhauer'e

4 Krş. J. Volkelt, *Arthur Schopenhauer* (Leipzig, 3. Baskı, 1907), s. 45–46.

5 "Metaphysik der Geschlechtsliebe", Werke (Frauenstädt ed.), c. III, s. 511–523 (Türkçesi için "Schopenhauer Kitaplığı" dizisinin ilk kitabı olan *Aşka ve Kadınlara Dair* kitabına bakınız).

göre hayatın ana gerçeğinin (irade söz konusu olduğu kadarıyla) acı olması bütün bunlarla uyum içindedir. Bu müspet şeydir. Alıştığımız hoş şeyler artık zevk vermez olur; fakat acı şeylerin verdiği acı kesilmez. Sahipken en büyük üç iyinin—sağlık, gençlik ve özgürlük—nadiren farkındayızdır; ama hastalık ve yaşlılık böyle değildir. Hoş ve haz vericiyken saatler çok çabuk geçiverir; acı doluyken dakikalar geçmek bilmez. Çok değerli olan haz daha önceki bir acıya karşıttır; daha önce söylendiği gibi kimi zaman zevkimiz acıdan uzak olmaktan biraz fazlasıdır.

İhtiyaçlardan ve onların tatmininden söz ettik; fakat bunların doyurulmadığı zamanlar da olur—ve işte burada yeni bir tecrübe türü ortaya çıkar. İhtiyaç ıstıraptır ve onun tatmini müspet değil sadece menfi bir şeydir; fakat karşı gelinmesi, engellenmesi daha da kötüdür. Ve bu az ya da çok insanının kaderidir. Kimilerinin, belki birçoğunun veya çoklarının istekleri karşılanmaktan daha çok engellenir. Onlar sadece yaşarlar, yalnızca varlıklarını sürdürürler—hayatın zenginliğini ve doluluğunu tecrübe edememelerinden hiç söz etmiyoruz. Zaruret hayatlarının bir günü olsun yakalarını bırakmaz, dolayısıyla onların düşünce ve tefekkürün hazlarını tatmalarına izin vermez. Schopenhauer aşikâr ki bizim kalabalıklar dediğimiz kitlenin içler acısı durumunu keskin biçimde hissediyordu.[6] Zenci kölelerin durumundan, fabrikalardaki işçilerin, günde on, on iki, on dört saat çalıştırılan körpecik çocukların durumundan söz eder. Bu veya benzeri şeyler milyonların kaderidir. Onların hayatları hayatta kalma mücadelesinden pek farklı değildir. Ve ardından mücadele ettikleri şey—ölüm—sonunda ansızın

6 Werke, c. II, s. 368; J. Volkelt, op. cit., s. 9'da on altı on yedi yaşlarındayken Fransa seyahati esnasındaki düşünceleriyle karşılaştırın.

yakalar onları; nadiren de olsa kimi zaman bezginlik ve umutsuzluktan gülerek karşılarlar onu.

Hatta hayatta başarılı olarak adlandırılanlar, yüksek mevkidekiler bile her zaman istediklerini elde edemezler ve korku, endişe ve sıkıntı az ya da çok onların da peşini bırakmaz. Dışındaki taç, kafadaki iç huzurun güvencesi değildir; masumlar ve iyiler de aksi tesadüflerin ve hak edilmemiş kötülüklerin kurbanı olur; Opheliaların, Desdemonaların, Cordeliaların ne kusuru vardı? diye sorar Schopenhauer. Ayrıca çoklarının başına gelen kazaların ve haksızlıkların tümünden kurtulmayı başarsak, kendilerini bütünüyle mutlu addeden azınlığın içinde yer alsak bile bu ancak kısa bir zaman için böyledir—er ya da geç en mütevazı işçiyle aynı kaderi paylaşacak ve istesek de istemesek de öleceğiz.

Evet, Schopenhauer daha ileri gider. Ona göre ölümde normal olmayan, sadece iradeye değil akla da karşı olan bir şey; acıda, acının her türünde normal olmayan ve akla karşı bir şey vardır. Hazza dair sorular sormayız, fakat acı—neden olsun, neden kaçınılmaz olsun o? Onun küçük bir zerresi her şeyin tadını kaçırmaya yeter. O kıyası kabil olmayan bir şey—ne kadar olursa olsun hazla dengelenemeyen bir şeydir. Binlerin mutluluğu, der Schopenhauer, tek bir ruhun ıstırabını ve ıstırap içinde ölümünü dengeleyemez. Gerçekte varolandan yüz kat daha az ıstırap olmuş olsaydı bile sırf ıstırabın varlığı bu dünyayı lanetlemeye yeterdi. Eğer dünya kusursuz, amacı kendinde bir şey (*Selbstzweck*) olacaksa onda ıstırap—ve ölüm olmamalıdır.[7] Dil tuhaf ve abartılı görünebilir, o çağdaş ruha bütünüyle yabancı bir idealizmi seslendirir; ancak yine de arkasında derin bir hakikat gizlidir.

7 Werke, c. III, s. 662.

Fakat insan sadece istemez ve ıstırap çekmez—o eylemde bulunur: Nasıl davranır o? Birbiriyle ilişki içinde eylemde bulunan varlıklar olarak nasıl varlıklarız biz? Schopenhauer dünyada çıkar gözetmez insanların olduğunu sorgulamaz, gerçek ahlaktan kuşku duymaz: fakat onun düşüncesine göre bu insanlara ve böyle bir ahlaka her yerde rastlanmaz. Hatta zaman zaman gerçek kötülüğün, garazkârlığın, kötü niyetin[8] var olduğunu kabul eder; ve doğru eylemlerimizin büyük bölümünün hukukun ve umumun kanaatinin etkisinin sonucu olduğunu düşünür. Bencil olmayan sevgiye, hesapsız, kendiliğinden adalete nadir rastlanır; bunlar hayatın olağan seyri içinde beklediğimiz şeyler değildir, gördüğümüzde şaşırır müteessir oluruz; Hamlet'in söylediği gibi, "dürüst olmak bu dünyada on binlerin içinden seçilmiş olmaktır."[9] Hukuk ve idarenin, yani örgütlenmiş gücün zorlaması kendiliklerinden böyle olmayacak bu insanları kısmen doğru olmaya ve çoklarında fırsat bulur bulmaz depreşen vahşiliği dizginlemeye zorlar. Doğal olarak insanlar bencildir ve yaptığımız iş anlaşmalarına bağlı kaldığımızda bile onları elimizden geldiğince kendi lehimize çevirmenin yollarını ararız. Bu iş dünyasında bildik alışıldık bir durumdur; herkes kendi çıkarının peşindedir; bir zümre elde edebildiği kadar çok ücret, bir başkası kâr, bir başkası faiz, bir başkası kira getirisi ister. İktisat politikamız kişisel çıkarın farklı durumlarda takip ettiği yasaları izlemekten başka bir şey yapmaz; eğer insan ideal olarak adil ve çıkar gözetmez

8 Werke, c. III, s. 393, 398; bununla herhangi bir kazanç beklentisi içerisinde olmaksızın sırf başkalarına zarar vermenin ve ıstırap çektirmenin arayışı içinde olma hali kastedilir. C. II, s. 429–430'daki psikolojik açıklamayı karşılaştırın.

9 Werke, c. II, s. 191. Theognis'in yeryüzünde gerçekten dürüst ve güvenilir bir gemi dolusu insan bulamazsınız anlamındaki dizeleriyle (83–86) karşılaştırın.

olsaydı, bir bilim olarak genel karakteri kişisel çıkarı bir ilke olarak kabul etmesine bağlı olduğu için bu iktisat politikası paramparça olurdu. Dolayısıyla toplum, özellikle sanayi toplumu bir çıkarlar savaşıdır: ***bellum omnium contra omnes***.

Bir zamanlar şiddet yaygın, sonuç kölelikti; şiddet azaldığı için savaşın da kesileceğini düşünmemeliyiz. Schopenhauer aynı derecede güçlü bir savaş silahı olarak kurnazlığa dikkat çeker ve hatta onun güçten daha az saygın bir silah olduğunu düşünür.[10] Gene de ister kişiler ister zümreler yahut sınıflar arasında olsun bu mücadelede, bu savaşta birbirimize zarar veririz; evet, insanın başına gelen en ciddi kötülük ve belaların en başta gelen kaynağı, der Schopenhauer, yine insanın kendisidir (bu yargının gerçek anlamını daha sonra göreceğiz): ***homo homini lupus***. Kant'ın, kendisiyle çeliştiği için bir doğa yasası olarak düşünülmesini bile imkânsız gördüğü hakkın yerine gücün hâkimiyeti, gerçekte der Schopenhauer, doğada—sadece hayvanlar âleminde değil insanların dünyasında da gördüğümüz cari ve tabii yasadır; toplum büyük ölçüde varolduğu haliyle, sadece düşünsel olarak değil fakat fiilen de, kendi kendisiyle çelişen böyle bir şeydir. Sokrates ölüme mahkum edilir, Mesih çarmıha gerilir; insanın karakteristik özelliği bu tür işlerde ifadesini bulur. Bu açıdan Schopenhauer dünyayı Dante'nin cehennemiyle karşılaştırır—şu farkla ki burada insanın kendisi hemcinslerinin şeytanıdır; ve Schopenhauer başşeytanı yüzbinlerce insanı birbirine karşı saf tutturup sonra da "İçine

10 Werke, c. II, s. 394–399, krş. s. 428. Lakadaimonia'ya elçi olarak gönderilen Atinalının konuşmasıyla karşılaştırın: "İnsanlar haksızlığa şiddetten daha fazla gücenirler, çünkü birisi denk birinin elde ettiği haksız kazanç gibi görünür, diğeri üstün birinin karşı konulmaz gücüdür" (Thukydides, I, 77).

doğduğunuz şey ıstırap ve ölümdür, öyleyse ateş açın birbirinize top ve tüfeklerle" diye bağıran dünya fatihlerinde bulur. Ve onlar, der, bunu yaparlar[11] (anlaşılan dünyada şeytanlar kadar ahmakların da olduğunu düşünür).

Bu muazzam, pervasız bencillikten başka, her gün karşılaştığımız uysal, basit bencillik vardır. Çoğu kimse, diye düşünür Schopenhauer, kendi yakınlarındaki insanların ıstırap içinde olduğunu bilir, fakat bunların ıstırabını hafifletmek ya da dindirmek için hiçbir şey yapmaz, çünkü bu onların kendi adına nefislerinden feragatte bulunmalarını gerekli kılar. Bir yabancıyla karşılaşsak, ilk düşüncemiz "Bize bir yararı dokunabilir mi?" olur. Eğer dokunmazsa onunla özel olarak ilgilenmeyiz. Diğer yandan, bir başkasından bilgi ya da tavsiye istediğimizde eğer onun bu konuda öyle veya böyle bir çıkarı olduğunu anlarsak ona karşı bütün itimadımızı kaybederiz. Büyük ölçüde bencil ya da kişisel çıkarının peşinde koşan varlıklarız; bu hoş bir manzara değildir ve bunun bilincinde olmak (aldanmayan bir bilince sahip olduğumuzda) da hoş değildir.

Bu da bizi bir başka noktaya götürür: Schopenhauer biz insanların büyük ölçüde kendi kendini aldatan varlıklar olduğumuzu savunur. Başkalarının gözünde iyi görünmeyi isteriz—sıradan insan başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğüyle ilgilendiğinin yarısı kadar kendisinin ne olduğu ile ilgilenmez[12] ve bu dünyadaki birçok

11 Werke, c. III, s. 663; krş. c. II, s. 383, "Woher denn anders hat Dante den Stoff zu seiner Holle genommen, als aus dieser unserer wirklichen Welt?"

12 Schopenhauer'in Volkelt, op. cit. s. 264–265'de özetlenmiş "ritterliche Ehre" görüşünü karşılaştırın; ayrıca insanların yüzlerine geçirdiği (erdem, yurtseverlik, din) maskeleri ve özellikle nezaket maskesi—evet hatta zaman zaman "Freude und Glück" maskesi ile ilgili görüşü için bkz. a.g.e., s. 268–269.

karışıklığın ve çoğu perişanlığın nedenidir, fakat (daha kötüsü) kendi gözümüzde de iyi görünmeyi isteriz, dolayısıyla kendimizi kendimizden gizleriz, gerçek saiklerimizin üstünü örteriz, kendimizde bir kusurun olmadığını düşünmeyi severiz[13]—çünkü utanç kadar nahoş bir şey yoktur. Zaman zaman başkalarının küçümsemesine katlanabiliriz—fakat kendi kendimizi hakir görmek katlanılmaz bir şeydir ve buna izin vermektense her şeyi yapmayı ve düşünmeyi göze alırız. Bu tür bir varlık, teologların diyeceği gibi, yapıp ettikleri kötü olduğu için ışıktan çok karanlığı seven bir varlık ne kadar zavallıdır!

Hiç kuşkusuz Schopenhauer gerçek insan doğasına dair gurur okşayıcı bir görüş sunmaz, ve bu günümüzün güler yüzlü liberalizminden çok eski teolojik görüşlerle ve Yeni Ahit'le uyum içindedir. Fakat bir şeyin gurur okşayıcı ya da hoş olmaması onun gerçekten uzak olmasını gerektirmez. Schopenhauer şeylerin önce bu vahim yanını düşünürken sıradan ahlakçılardan ayrılır ve insan dünyasını cehennemden başlayarak tasvir eden Dante'nin yolunu tutar. Ve o farklı bir yol tutmanın bir eğitim yanlışı olduğunu düşünür ve çocuklara dünya hakkında hoş bir resim sunma siyasetini, onların genel olarak takip edilen düsturların dürüstlük ve erdem olduğunu düşünmelerini sağlama yöntemini sorgular. Çocuklar er geç gerçeği öğrenecekler ve o zaman öğretmenleri hakkında hiç de iyi şeyler düşünmeyeceklerdir der; önce dürüstlük ve içtenliğin örneğini sunarak, "Dünyanın kötülük içinde yüzdüğünü; insanların olmaları gerektiği gibi olmadıklarını; dolayısıyla yanıltılmaya, kandırılmaya fırsat vermemelerini ve daha iyi olmaya çalışmalarını" söylemek daha iyidir.

13 "Wir betrügen und schmeicheln Niemandem durch so feine Kunstgriffe, als uns selbst," Werke (Grisebach ed.), c. I. s. 386, krş. 421; c. IV, s. 459 d.; c. V, s. 215 vd.

Ve şimdi, mücadele ettiğimiz şeylerin fani, içindeki her şeyle birlikte zamanın gelip geçici oluşu sözünü ettiğimiz bütün olguların ötesindedir—ki bu irade tecrübesinin onu nesnel olarak düşünmekten ne kadar farklı olduğunu gösterir. Dünyanın saf fenomenalliği, içindeki her şeyin düş benzeri karakteri Schopenhauer üzerinde derin etki bırakmış olmalıdır. Şeyler vardır ve yoktur—Mezmurların ve Marcus Aurelius'un bazı pasajları bir kenara bırakılacak olursa bu olgunun Schopenhauer'in kaleme aldığı satırlardan daha etkileyici tasvirini bulmak zordur. Sanki ruhu ebedi olanı aramış ve onu bulamamış gibidir.[14] Gerçek olan sadece mevcut olandır ve o da içindeki her şeyle birlikte geçip gider.[15] Schopenhauer bir çocukken bile bunu hissetmiştir. Bu kendisi ile annesi arasındaki mizaç zıtlığının temelini oluşturuyordu ve düşüncelerini belli bir hüzün ve kasvetle renklendiren de buydu.[16]

On beş, on altı yaşında Fransa'dayken yıkıntılarını ziyaret ettiği Nimes'deki arenadan gelip geçmiş olan binlerce insanı düşünmüş; Toulon'da devrim öncesinin sefalet içindeki kürek mahkûmlarının neşesiz ve umutsuz hayatını zihninde canlandırmış; Lyons'da daha birkaç yıl önce meydana gelmiş olan Devrimin saldığı dehşet ve korkuyu şimdi infaz yerlerinde süregiden ve bunlarla hiç ilgisi olmayan iş ve koşuşturmalarla karşılaştırmıştır. "Akıl almaz," diye yazmıştı, "zaman kudretiyle en canlı ve en korkunç izlenimleri nasıl da yok etmektedir". Ve bu seyahatler esnasında onun Milton'dan, zamanın hükmünden kaçış özlemini dile getiren bir şiir tercüme etti-

14 Krş. "des Menschengeistes, der gerade weil er so vergänglich ist, das Unvergängliche zu seiner Betrachtung wählen sollte", Werke, c. III, s. 505.

15 Mevcut olanın varlığı "ein stätes Sterben"dir, Werke, c. II, s. 367.

16 Elbette anne ile oğulun arasını açan sadece bu değildi; ayrıntılar için bkz. Volkelt, s. 13–16.

ğini görüyoruz.[17] Çünkü eğer şeyler gelip geçici ise, onlara gönül vermemizin ne yararı vardır? "Bir sonraki anda artık var olmayan, bir düş gibi bütünüyle kaybolup gidiveren şey hiçbir ciddi çabaya değmez," diye yazar Schopenhauer.[18]

Unutmamalıyız ki o mücadele etmeden ve mücadele edilen şeyi elde etmeden—yani irade açısından—söz eder; felsefi veya sanatsal, irade-*siz* tefekkürden, gerçek ahlaki eylemden değil, ki bunların her ikisi de bizi neşelendirir ve değişime tabi, fani dünyadan bütünüyle uzaklaştırır. İradenin çabalarının boşluğu ona göre düşünceninkinden daha fazladır, o bir his ve sanıdan ibarettir. Bunca zahmete girer, bunca emek sarf ederiz, sonunda ne geçer elimize? diye sorar. Elde ettiklerimiz elde etmeyi umduğumuz şeyler değildir. Bu konuyu bilhassa onur ve şöhretin aldatıcı özüyle ve cinsel cazibenin yanıltıcı doğasıyla ilgili olarak genişletir; ve genel olarak hayat, diye düşünür, beklentide tecrübedekinden daha parlaktır.[19] Fakat bundan daha fazlası, şeylerin eriştikten veya elde ettikten sonra devam etmemesidir. Hayatın kendisi de böyledir. Onun için nasıl da çabalarız! Çoğumuz için en başta gelen iyidir o, onun için her şeyi veririz—peki nedir o? İnsanların çoğu için emek, zahmet, endişe, sukutuhayal. Schopenhauer köleleri, fabrika işçilerini, çocuk işçileri görür; ve dokuma tezgahı başında oturmanın, aynı mekanik işleri günde on, on iki, on dört saat tekrar tekrar yapmanın nefes alma ayrıcalığı için ziyadesiyle pahalıya mal olduğunu düşünür.[20] Ve elde edilen kazancın maliyeti karşılayıp karşı-

17 Volkelt, s. 9; krş. "Nachlass" (Grisebach ed.), c. IV, s. 365.

18 Bunu Volkelt aktarır, s. 261.

19 Bkz. Volkelt, s. 262–267.

20 Hayat "ein Geschäft, dessen Ertrag bei weitem nicht die Kosten deckt"tir (Volkelt tarafından aktarılır, s. 245).

lamadığını sorar.[21] Ayrıca bunca zahmetle kazandığımız hayatı çok çabuk kaybederiz. İnsan sadece ölüm hakkında açık bir fikre sahiptir—ve geri kalanlardan açık biçimde daha duyarlı ve daha düşüncelidir; ve bu yüzden ölüm korkusu insanın, hepsinden önemlisi yüksek insanın yakasını bırakmaz. On yedi yaşındayken ansızın, Schopenhauer bize söyler (daha sonra yazar), vaktiyle Buda'nın hastalığı, yaşlılığı, ıstırabı ve ölümü düşünürken varoluşun ıstırap ve sefaletiyle ilgili gençliğinde hissetmiş olduğu aynı duyguya kapılmıştır.

Schopenhauer bütün bunlarda insanın dünyadaki yazgısının ve karakterinin daimi özelliklerini yakaladığını düşünür. İnsanın çok fazla değiştiğine ya da değişeceğine inanmaz. İnsanın geleceği konusunda idealist ya da Ütopyacı değildir. Aslında, insanların bütün ihtiyaçları karşılanmış, hedeflere ulaşılmış ve Ütopya burada gerçekleşmiş olsaydı, korkunç bir *Langeweil*in başlayıp başlamayacağını—evet sonunda mücadele ve ihtiyacı yeniden başlatacak aşırı bir nüfus artışının ortaya çıkıp çıkmayacağını sorar.[22] Hatta Ütopya kalıcı olsaydı bile insanlar hâlâ ölecek, dolayısıyla bu yeryüzünde gerçek doyum yine imkânsız olacaktı. Fakat bu uzak ihtimallerle uğraşmamız için bir sebep yok.

Schopenhauer her şeye karşın, son yıllara kadar genel olarak dünyanın da düşündüğü gibi, insan üzerine çok fazla düşünür. İnsanlık tarihinde ilerleme düşüncesi gibi bir şeye ne kadar nadir rastlandığına zannediyorum Sir Henry Maine işaret etmişti. Bunun bir batılı uydurması olduğu söylenebilir. Ne Platon'un haberi vardı bundan, ne de Aristoteles'in. Ne de görünürde Hıristiyanlık böyle bir şeyi tanır—en azından Mesih'in "İnsan geldiğinde (yani

21 "Nachlass", c. IV, s. 350.
22 Werke, c. II, s. 113–114.

yeryüzü tarihi son noktasına eriştiğinde) yeryüzünde inanç bulacak mı?" diye sorduğunu görürüz ve Yeni Ahit'te bildiğimiz şekliyle tasvir edildiği üzere, geliş yavaş yavaş gelişerek mükemmelleşmiş bir şeyi selamlamak değil, fakat kötüyü iyiden ayırmak ve değiştirilemez bir yargıyı tesis etmektir. İnsanın yavaş yavaş, hiç durmadan mükemmeliyete doğru ilerlediği tasavvurunun geçmişi belki de iki yüzyılı bile bulmaz. Schopenhauer bunun bir yanılsama olduğunu düşünür. O durağan diyebileceğimiz bir insan görüşüne sahiptir. Nesiller birbirini takip eder, fakat büyük ölçüde aynıdırlar. İnsan belli değişmez niteliklere sahip olduğu için, büyük ölçüde diğerleri—maymun, aslan, herhangi bir ağaç yahut bitki—gibi bir türdür. Gittikçe daha mükemmel meşe ağaçlarına ya da daha mükemmel aslanlara doğru bir ilerleme yoktur; giderek daha mükemmelleşen insan diye bir şey de olamaz.

Böyle bir görüş insan hayatını anlamından yoksun bırakmaz, fakat anlam değişime uğrar. Bir ara şartlar elverişlidir ve mükemmel bir ağaç ile karşılaşırız. Dolayısıyla uygun şartların bir araya gelmesiyle nadir zaman aralıklarında (görece mükemmel) insan türünün mükemmel örnekleriyle karşılaşırız. İnsan hayatının anlamı bu örnekleri vücuda getirmesinde aranmalıdır—bunlar zamanın taçyapraklarıdır; fakat bunlar zorunlu olarak zamana bağlı evrim denen şeyin sonunda görünmezler, orada burada, şartlar elverişli olduğunda ortaya çıkarlar.[23] Schopenhauer'in aklında felsefi ve sanatsal deha-

23 Schopenhauer felsefesindeki "aristokratischer Zug" ve onun "aristokratischindividualistische Erlösungsphilosophie"siyle ilgili olarak krş. Volkelt, s. 3, 303. Nietzsche'nin "Üstüninsan" öğretisinin hareket noktasının burada saklı olduğuna işaret edilebilir; Schopenhauer'den aktarır (Werke, c. II, s. 266, "Taschenausgabe"): "die Menschheit soll fortwahrend daran arbeiten, einzelne grosse Menschen zu er-zeugen-und dies und nicht Anderes sonst ist ihre Aufgabe."

ya sahip insanlar, ve ermişler ya da azizler vardır. Schopenhauer insan ilişkilerinin genel yapısında bir değişim beklentisi içinde değildir. Bir anlamda "varolanların tümünün kendisine doğru hareket ettiği çok uzak bir Tanrısal hadise"yi kabul etse bile, bu dünyevi bir hadise değildir. İnsan tekleri (din değiştirmeyle karşılaştırılabilecek bir buhran bir tarafa) esaslı biçimde değişmez; eylemleri az ya da çok değişebilir ama karakterinin ilkeleri değil.[24] Değişimler bilgidedir, iradede değil; bir taş parçası ne kadar altına dönüşebilirse kötü insanlar da o kadar iyiye döndürülebilir; kedi, fare yakalama dürtüsünü ne kadar kaybederse bir kimse bencilliğine de o kadar ikna edilebilir ya da bundan vazgeçirilebilir. Schopenhauer insanların karakterlerinin makul düşüncelerle telkinde, ricada bulunarak, yalvararak yakararak vb. değişebileceğine inanmanın çocukça olduğunu düşünür;[25] bilgi artabilir, fakat hepsi bundan ibarettir. Dolayısıyla toplum köklü ve esaslı biçimde değişmeyecektir. Bencilliğin devam edeceğini ve muzırlığını sürdüreceğini beklemek gerekir; kalabalıklar yine kendilerini feda edecek ve ıstırap çekeceklerdir ve ancak serbest vakit, deha için fırsat böyle doğabilir. İnsanın yeryüzünde payına düşen yine büyük ölçüde yanılsama ve sukutuhayalden ibaret olacaktır; hastalık, yaşlılık ve ölüm mukadder akıbet

24 Werke, c. II, s. 347. Karakter, söylemeye bile lüzum yok, yavaş yavaş gelişip tam ifadesini ancak hayat süreci içerisinde bulabilir; fakat gelişim değişim değildir.

25 Werke, c. II, s. 359; krş. c. II, s. 320, "Die Tugend wird nicht gelehrt, so wenig wie der Genius", vd.; ayrıca s. 434. Theognis'in 429–438 dizeleriyle karşılaştırın: "Bir çocuğu dünyaya getirip yetiştirmek iyi ilkeler aşılamaktan daha kolaydır. Ahmakları akıllılaştırmanın ya da kötüleri iyileştirmenin bir yolu şimdiye dek bulunamamıştır; ... ne öğretilirse öğretilsin bu kötüyü iyileştirmeye yetmez". Bu dizeler hem Platon hem Aristoteles tarafından iktibas edilmiştir (Symonds, *The Greek Poets*, c. I, s. 263–264).

olarak hâlâ herkesi bekleyecektir. Dâhilerin herkesin nadiren tadabileceği mutlu anları olacak ve ölümsüz eserler üreteceklerdir; kendini unutan, nefsini inkâr eden, seven ve hizmet eden ermiş neşeyi bilebilir, fakat *im Grossen und Ganzen* insanlık bugün nasılsa büyük ölçüde yine öyle olmaya devam edecektir.[26]

Okur belki de insan dünyası hakkında bütün bunların yeterli olduğunu söyleyecektir. Fakat Schopenhauer'in doğayla ilgili görüşü daha rahatlatıcı değildir. Doğayı gözlemlemek, şeylerin idealarını görmek, görünen her şeyin güzelliğini hissetmek başka bir şey—fakat bizzat onlar gibi olmanın nasıl bir şey olduğu başka bir sorudur. Tek bir anlamsız eğilimle ebediyen düşen ya da düşmeye çalışan bir taş olmak nasıl bir şeydir? Ne mutlu ona ki bilinçsiz! diyebiliriz. Uçan, sakınan, birleşen, ayrılan şu kıpır kıpır kimyasal elementler, fırlayan, sıçrayan, tıslayan şu elektrik kıvılcımları, dur durak bilmeksizin didinip duran ve hep yenilen, kalıcı hiçbir şey yoğuramayan, sırf onların da geçip gittiğini görmek için hep eskilerin yerini alacak yeni şeyler doğuran, asla bir hedefe ulaşmaksızın, bireyler kadar türlerin de kaybolduğunu görmeye mahkûm ve ellerinden çıkan son kalıcı ürünlerin yerinde yeller eserken zamana tahammül etmek zorunda olan şu yaşamsal güçler olmak nasıl bir şeydir? Başından mukadder sonu bilmedikleri—insan-

26 Schopenhauer bir yerde durumu daha da umutsuz hale getiren a priori düşünceler dile getirir. Hatta kusursuz zekâlar bile, der, zaman içinde dünyayı tüketecektir ve o zaman yenilik eksikliğinden dolayı dünyayı sıkıcı bulacaklardır. Dünya yalnızca iradenin tezahürü olduğu için kapalı bir dünyadır. "Weil nämlich das Wesen aller Dinge im Grunde Eines ist, so ist alle Erkenntniss desselben nothwendig tautologisch; ist es nun ein Mal gefasst, wie es von jenen vollkommensten Intelligenzen bald gefasst sein würde; was bliebe ihnen übrig, als blosse Wiederholung und deren Langeweile, eine endlose Zeit hindurch?" Bu Schopenhauer düşüncesindeki en karanlık noktadır.

da kısmi bilince ulaşanlar hariç—hiç bilmedikleri için belki de mutludurlar! Ve bu, aşağı hayat formları arasındaki görünürde kaçınılmaz çatışma hakkında hiçbir şey söylemiyor. Schopenhauer, Darwin'in kafamıza sokduğu şeyleri daha önce biliyordu ve varlıkların birbirini tüketerek ayakta kaldıkları, her yırtıcı hayvanın diğerinin canlı mezarı olduğu ve hayatını—kaçınılmaz sonları böyle bir ölüm olan—bütün bir diziye borçlu olduğu bir dünya ruhunda bir tür dehşet uyandırmış olmalıdır. Vahşi bir hayvan, hatta avını yakalayan bir hayvan, bir tür korkunç güzelliğe sahiptir—sanat bunu sık sık ele alıp işler; fakat böyle bir hayvan *olmak*—bu bir tarafa, onun avı olmak nasıl bir şeydir? Bu düşünce neredeyse midemizi bulandırır ve insanlar bu tür şeylerin cereyan ettiği ve neredeyse kural haline geldiği bir dünyanın mümkün en iyi dünya olduğunu söylediklerinde Schopenhauer cevap verir: Saçma, apaçık bir saçmalık.[27] Çünkü ne yanından bakarsanız bakın hep böyle görünür: Hayvanlar kısmen birbirleriyle beslenirler; insanlar kısmen hayvanlarla beslenir; birbirleriyle beslenmeyen hayvanlar veya insanlar da daha aşağıdaki akrabaları olan bitkilerle beslenir; bitkilerin kendisi canavarca bir iştihadır, sessiz sedasız toprağı ve suyu tüketirler. İnsan toplumunda bu denli yaygın olan kardeşlikten uzak mücadele bütün dünyaya hâkimdir—her yerde karşımıza çıkan aç bir iradedir; ve hepsi tek ve aynı türden olduğundan Schopenhauer onu Grek efsanesinin çocuklarını yiyen, yani kendi etini tüketen Thyestes'ine benzetir. İnsan dünyasında ne kadar değişme ve ilerleme varsa daha aşağı dünyada da o kadar vardır; ebediyen aslan bir aslan, kaplan bir kaplan, yılan bir yılan olarak kalır.

27 Werke, c. III, s. 667.

Schopenhauer'in gördüğü biçimiyle dünyanın—yani irade-*siz* bir akılla gözlemlendiği ve düşünüldüğü biçimiyle değil, fakat tecrübe edilen, hissedilen biçimiyle dünyanın—onun bir parçası olarak bilinen haliyle dünyanın genel hatları böyledir. Bütün görünümlerinin arkasında dünya iradedir ve bu genel hatlarıyla söylemek gerekirse iradenin doğası ve yazgısıdır.

Browning feryat eder,

"All's right with the world;"[28]

Schopenhauer cevap verir, "Bu dünyada bozuk ve kusurlu olan bir şey var," ve belki de Schopenhauer en derin insan bilincine yaklaşır. Hayatın mutsuz ya da kötü yanıyla ilgili abartılarını inkâra lüzum yok: Sözgelimi hazzın menfi bir şey olduğunu söylerken ayrım gerçek olmaktan çok akademik görünür; iradenin hiçbir zaman tatmin edilmeyeceğini söylerken, bu onun üzerine eğilen herhangi bir düşünceden çok onun sınırsızlığını çağrıştırabilir. Milyonların ıstırap içinde olduklarını söylerken onların ıstırap çekmek zorunda olduklarını söyleyebiliriz; ilerleme yok derken ilerlemenin olup olamayacağını sorabiliriz; bencillik ve mücadelenin varolduğunu söylerken sevgi dolu ve neşeli işbirliğinin olup olmayacağını sorabiliriz. Fakat varolduğu haliyle dünyanın bozuk ve kusurlu olması, ne olursa, olabilirse, olacaksa olsun, derin ve esaslı biçimde bozuk ve kusurlu olması farklı bir meseledir ve dünyanın büyük dinlerinden kimisini—sözgelimi sadece Budacılığı değil, fakat tarihsel Hıristiyanlığı da sıkıntıya sokan bir görüştür. Olması gerektiği gibi olmayan şeyler vardır, ama yine de vardırlar. Bu nahoş bir çelişkidir, ama yine de onda, daha doğrusu bu iki önermenin ilkinde, insanda en

28 (: Dünyada her şey yerli yerinde.)

yüksek olan şey ifadesini buluyor olabilir. Kusursuz bir dünya hakkında Schopenhauer belli belirsiz de olsa bir fikre sahip olmamış olsaydı varolduğu haliyle bu dünyayı asla eleştirip mahkûm edemezdi—ve diğer yandan eğer biz, dünyayı tatminkâr buluyorsak bu ancak bizim idealizmimizin aşağı düzeyde ya da tükenmiş olması sayesinde olabilir. Bu her zaman böyle olmuştur. Mesih'e dünyanın mevcut krallıklarını kendisine bir karanlıklar vadisi gibi gösteren göklerin melekûtu düşüncesiydi. İnsanın mevcut hayatını böylesine hazin ve acıklı hale getiren Sakyamouni'nin ne hastalığın, ne yaşlılığın, ne ıstırabın, ne de ölümün olduğu mümkün bir dünya durumu tasavvuruydu. Ayrıca ışığında gerçeği gördüğü ideal, insanın içinde onu dönüştürebileceği ilhamı uyandırabilir. Kahraman, ıslahatçı, kurtarıcı olan iyimser değil, idealist kimsedir. İnsanın iyileşmesine katkıda bulunanlar dünyanın kötülüğünü hissedenlerdir. Büyük kurtuluş dinlerinin, Budacılığın ve Hıristiyanlığın sırrı burada saklıdır. Sadece idealizm değil, fakat bir kurtuluş yolu bulmaya çalışan ruhun en derin araştırmaları ve iradenin en hararetli çabaları da saf doğa ve doğal dinlerden farklı olarak, bu türden dinler için harcanır ve harcanmıştır.

Dünya esaslı biçimde bozuk ve kusurludur. Şu halde Schopenhauer'in söylediği budur. O bunu dünyayı suçlayan ve mahkum eden, birisi gibi söylemez, onun kişisel bir şikâyeti yoktur, huysuzluğa, merdümgirizliğe, (*misanthropie*) hastalık kuruntusuna herkes kadar saygısı vardır;[29] görüşlerine yaygın biçimde yakıştırılan Kötümserlik tabirini nadiren kullanır[30] ve kullandığında esas iti-

29 Krş. sözgelimi, Werke, c. II, s. 468; c. IV ("Die beiden Grundprobleme der Ethik"), s. 199.

30 Bailey Saunders, "Schopenhauer"de tam da bu konu üzerinde durur (London, 1905), s. 84 (Monografinin Türkçesi için "Fikir Mimarları" dizisi içinde yayınlanan "Schopenhauer" kitabına bakınız).

bariyle İyimserliğin karşıtı olarak kullanır, ki bu sonuncusu ona bayağı ve aşağılık bir düşünüş tarzı ve insanların sayısız ıstırabıyla bir alay olarak görünür; o yalnızca içeriden bir tecrübe olarak alınan dünyayı—sadece ona baktığımız felsefi ve sanatsal düşünmenin ender anlarından ve ahlakın temel anlamı olan içimizdeki aşkınlıktan ayrı olarak—kusursuz bir dünya olarak düşündüğümüz şeyin karşıtı olarak görür; bu asla huzurun olmadığı bir bencilce mücadele dünyası; şeylerin birbirinin yolunu kestiği ve birinin diğerini tuzağa düşürdüğü bir dünya, ıstırap, yaşlılık ve ölümün dünyasıdır. Bir yerde bunun mümkün bütün dünyaların en kötüsü olduğunu söyler, fakat bununla düşünülebilecek olanların en kötüsünü kastetmediğini açıkça belirtir. Kastettiği şeyi bir tüccarın yürüyen, fakat sadece yürüyen ve eğer daha kötüye gidecek olursa batacak olan sıkıntılı işiyle karşılaştırarak misallendirebilirim; dolayısıyla dünya da sadece varolacak şekilde düzenlenmiştir. Daha kötüsü varolmamayı gerektirirdi.[31] Bir başka yerde daha kötüsünün olabileceği özel halleri zikreder;[32] başka bir yerde de daha şiddetli bir yaşama iradesinin, daha aşırı ıstıraplarla dünyayı bir cehenneme çevireceğini söyler[33]—çünkü daha önce aktardığım kuvvetli karşılaştırmaya karşın mevcut dünyamız, Schopenhauer'in düşüncesine göre, bu aşırılığın gerisinde kalır. Doğada da büyük ölçüde durum aynıdır, doğa ve insan esas itibariyle aynıdır:—Yeni

31 Werke, c. III, s. 669. Dolayısıyla Leibniz'in iyimserliği bunun soyut olarak en çok istenen dünya olduğunu değil, fakat var olabilecek ya da mümkün olan bütün dünyaların en iyisi olduğunu savunmuştur.

32 Werke, c. III, s. 670; atmosferin kimyasal yapısındaki bir değişiklik ve yer kürenin sıcaklığındaki bir yükseliş bunun örnekleridir.

33 Werke, c. II, s. 468.

Ahit'in harikulade dilini kullanmak gerekirse, "bütün yaratılmışlar inler ve doğum ağrısı çeker."[34]

Böyle bir dünya—tacı ve en iç özünü açıcı olarak insanla birlikte—nasıl olmuştur da varolmuştur? Bu karanlık ve esrarlı sorundur. Schopenhauer olgulara bağlı kalmaya çalışır ve kaba spekülasyonlarda bulunmaktan kaçınır. Ancak yine de sanki kendisine veya en azından iddialarına[35] karşı körlemesine kanaatleri, tahminleri ve müphem görüşleri vardır. Gizli idealizminin ve dolaylı olarak anlaşılan mutlak ahlak duygusunun bunlarda ortaya çıkış biçimi harikuladedir.

Bugünlerde dünyayı bulduğumuz haliyle doğru olarak kabul etme eğilimindeyiz; Schopenhauer böyle değildir—esasları açık olmayan kendine özgü mantığına göre ancak iyi ve kusursuz olan sorgulanmaksızın doğru olarak kabul edilebilir; şeylerin ilk ve asli hali, ilkel veriler her türlü açıklamanın ötesindedirler, çünkü buna gereksinim duymazlar, gördüğümüz bu kusurlu dünyanın buna benzer bir yanı yoktur.[36] Istırap ve hastalığı, yaşlılık

34 Schopenhauer Aristoteles'i tasvip ederek anar, ἡ Φύσις δαιμονία ἀλλ' οὐ θεία ἐσιί (De divinat., c. 2, s. 463) ve kendisinin bizimki gibi bir dünyaya dönüşmesine rıza gösteren bir tanrının şeytanın sıkıştırıp bunaltmasının kurbanı olmuş olması gerektiğini söyleyerek tümtanrıcılığa karşı çıkar, Werke, c. III, s. 398; tümtanrıcıların ἓν καί πάνινα inanır fakat πάν θεός'una karşı çıkar, c. III, s. 739. "Unendlicher Naturgeist" sadece "beharrlicher Wille zum Leben"dir; manevi ya da iç yanıyla dünya bir *theophania*dan başka her şeydir, c. III, s. 678; krş. Volkelt, s. 189.

35 Werke, c. III, s. 679, 736–737; krş. Frauenstädt's Einleitung, Werke, c. I, s. 38-39.

36 Burada Schopenhauer düşüncesinin *implication*larını veriyorum, onu doğrudan aktarmıyorum; fakat (*Werke*, c. III, s. 194) o doğanın düzeninden şeylerin tek ve mutlak düzeni diye söz etmez ve ahlakın bu kanaatten ayrılamayacağını söyler; krş. c. III, s. 740, ki burada, "dass bei mir die Welt nicht die ganze Möglichkeit alles Seins ausfüllt" panteizmden farklı olarak felsefesinin ayırt edici özellikleri arasında sayılır. Tekrar tekrar "ein ganz anderartiges Dasein, eine andere Welt"ten, sözgelimi c. III, s. 495, 497'de söz eder.

ve ölümü şeylerin doğal düzeninin bir parçası olarak görürüz; fakat hayır, der Schopenhauer, bunlar doğal değildir; olamazlar, şeylerin mutlak yasasının bir ihlalinin sonuçları, bir yerde kötü bir şey yapmanın cezalarıdır.[37]

Şimdi gelin kendimizi yaşadığımızdan çok farklı bir atmosfere yerleştirelim ve Dante'nin tasavvur ettiği gibi bir müddet Arafta eğlenirken düşünelim—kendimizle ilgili olarak gördüğümüz şeylerin eşyanın doğal, normal düzeni olduğunu düşünseydik, eğer bunun sebebinin ve amacının kendi dışında olduğunu, kusur işlemiş ve şimdi daha iyi şeyler yapmasını öğrenmekte olan ruhlar için bir geçiş durumundan, bütünüyle geçici bir dünyadan başka bir şey olmadığını kabul etmemiş olsaydık kim bilir doğrudan ne kadar uzak olurduk? Schopenhauer'in içinde yaşadığımız şu tuhaf ve tatmin edicilikten uzak dünya ile ilgili olarak sürüklenmiş olduğu türden spekülasyonları böyle bir *analogia* ile belki de anlaşılabilir hale getirebiliriz. Bu kendi meşruiyetine sahip bir dünya değildir, Schopenhauer bunu tekrar tekrar ifade eder; o kendisiyle açıklanamaz—onun kendisi için, salt kendi yararına varolduğuna dair tek bir delil yoktur. Ve Schopenhauer'in sunduğu veya daha doğrusu cesaret edip giriştiği açıklama ahlakidir.

Başlarına bir felaket ya da musibet geldiğinde Homeros dünyasının Grekleri nasıl ki bir yerde bir kusur işlemiş olduklarından dolayı tanrıların şimdi kendilerini cezalandırmakta olduğunu belli belirsiz de olsa hissetmiş-

37 Schopenhauer "dass Schmerz und Tod nicht liegen können in der ewigen ursprunglichen und unabänderlichen Ordnung der Dinge, in Dem, was in jedem Betracht sein sollte"yi, Werke, c. III, s. 188, kabul eden dinlerden sempatiyle söz eder. "Denn die Verneinung des Willens zum Leben ist nicht Verneinung des Urseienden, der absoluten Substanz, sondern nur Verneinung jenes intelligibelen Willensakts, dessen Erscheinung diese unsere räumlich-zeitliche Welt ist", Werke, c. I, Einleitung, s. 87.

lerse,[38] Schopenhauer de "İster bedensel ister ruhsal olsun, her büyük ıstırap bize layık olduğumuz şeyi söyler, çünkü eğer buna layık olmamış olsaydık başımıza gelemezdi,"[39] der. Bu türden sayfalarla ilk kez karşılaştığımda kendi kendime, Schopenhauer'in farkında olduğundan daha fazla insanlığın eski teolojik düşüncelerinin etkisi altında olduğunu söylediğimi hatırlıyorum—ve ondan sadece çağdaş dünyamızın *par excellence* metafizikçisi olarak değil, fakat *par excellence* ahlakçı-metafizikçisi, teologu diye söz etmek belki de mübalağa olmayacaktır.[40] O ancak kendi türünde bir teologdu ve belki de ilahiyat okullarının tarzına uygun değildi. Her ne kadar teizme Spinozacılıktan veya tümtanrıcılıktan daha dostane hisler besliyorsa da, bu dünyanın olmadığı bir zamanı düşündüğü için bir teist değildir.[41] Fakat aynı za-

38 Bir kimse ıstıraba duçar olduğunda bunun günaha bağlı bir Tanrısal Nemesis olduğu yorumu ile ilgili bkz. Aiskhylos, (Jebb, *Classical Greek Poetry*, s. 181).

39 Werke, c. III, s. 666. Volkelt, s. 281'de, "In der That, es tritt uns bei Schopenhauer in seiner Lehre von der Weltschuld eine altehrwürdige Weisheit, ein uraltes düsteres Ahnen der Menschheit entgegen," der.

40 Volkelt, s. 279'da, "Schon in seiner Jugend bemerkte Schopenhauer gegen Schelling, dass das Moralische das Allerrealste sei, dem gegenüber alles, was sonst als real erscheint, in Nichtigkeit versinke," der; krş. Schopenhauer'in yoruma gerek duymayacak kadar açık sözleri (Werke, c. III, s. 506), "Das Moralische ist es, worauf nach dem Zeugniss unseres innersten Bewusstseins alles ankommt". Dahası Schopenhauer, her ne kadar teizmin ahlaktan kopanlamayacağı görüşüne şiddetle karşı çıkarsa da aynı şeyin genel olarak metafizik hakkında da söylenebileceğini kabul etmez, bununla doğanın düzeninin eşyanın tek ve mutlak düzeni olmadığı görüşünü ifade eder: dolayısıyla, diye ekler, bu bütün doğru ve iyi insanların zorunlu *credo*su olarak teklif edilebilir: "Bir metafiziğe inanıyorum", Werke, c. III, s. 194, krş. c. IV ("Die beiden Grundprobleme der Ethik"), s. 109.

41 Werke, c. III, s. 189; ayrıca doğalcılığı kıyasıya eleştiren, dünyaya "bloss eine physische, keine moralische Bedeutung" sunmanın bir "fundamentaler" ve "verderblichster Irrthum", evet gerçekte bir "eigentliche Perversität der Gesinnung" olduğunu söyleyen sert ifadeleri vardır. Schopenhauer'in panteizme karşı tavrıyla ilgili olarak krş. Volkelt, s. 189.

manda hayat ve insandaki kötülüğü durumlara ve şartlara bağlayan ve bencil, pervasız iradeyi göz ardı eden—insanın doğasıyla değil fakat alışkanlıkları ve eylemleriyle ne ise o olduğunu düşünen çağdaş akılcılığın[42] sığ ve kolaycı tavrından da uzaktır. Schopenhauer, Pelagius'a karşı Luther ve Augustinus'un safında yer alır.[43] O insanın sadece davranması gerektiği gibi davranmadığını değil, fakat ol*ma*ması gerektiği gibi *olduğu*nu; evet, eylemlerinin doğasından kaynaklandığını, harici durum ya da vesilelerin onları sadece ortaya çıkardığını düşünür, tıpkı doğa güçlerinin etkinliğini bu tür durumların, var etmeyip sadece ortaya çıkarması gibi—iyi bir insan yüreğindeki iyi hazinesinden iyi şeyler çıkarır, kötü bir insan içindeki kötülük hazinesinden kötü şeyler çıkarır (Schopenhauer Mesih'in bu sözünü kayıtsız şartsız tasvip ederek zikreder).[44]

Bu sebepten ötürü insan, davranışlarındakinden çok doğasındaki değişime ihtiyaç duyar.[45] İnsanın ihtiyacı, ve günahı daha derinde—ve suç tecrübi bilgisine sahip olduğumuz herhangi bir şeyin ötesinde, daha derindedir. İnsan bu dünyaya bu pervasız, fütursuz, vicdansız, zaman zaman vahşi ve kan dökücü yaşama iradesiyle gelir, şartların bunda bir dahli yoktur—hayvan nasıl iradesini yiyip bitirici, bitki iradesini nasıl bulabildiği her

42 Werke, c. I, "Über die vierfachen Wurzel", s. 122; c. III, s. 718.

43 Werke, c. III, s. 693, 694, 718.

44 Werke, c. IV, "Die beiden Grundprobleme", s. 251, Luka 6, 45'den alıntılar.

45 Werke, c. III, s. 693. Schopenhauer burada Paulos'un görüşünü zikreder, fakat aslında onunla aynı fikirdedir: "Wenn auch die Schuld im Handeln, im *operari*, liegt; so liegt doch die Wurzel der Schuld in unserer *esentia et existentia*, da aus dieser das *operari* nothwendig hervorgeht, wie ich in der Preisschrift über die Freiheit des Willens dargethan habe." Volkelt, a.g.e. s. 285'de şunu söyler: "Kant's Lehre vom radikalen Bösen ist der Schopenhauerischen vom Leben als einer Schuld nächstverwandt."

yerde besinini yakalayıcı hale getirmişse, insanı da zaman içindeki herhangi bir eylemle kendisini böyle yapmıştır. Böyle bir olguyu nasıl açıklayabilir, yaşadığımız dünyanın cinnet hali içinde gayriahlaki bir dünya olduğu sonucundan nasıl uzak durabiliriz?

Schopenhauer cevap verir: Değişik biçimleri itibariyle bu dünyanın itici gücü ve özü olan iradenin şeylerin geniş erimi ve sınırsız uzamı içinde bir yerde doğru yoldan çıktığını, şeylerin kökenindeki büyük mutluluktan uzaklaştığını; ve işte şekillendirdiği bu dünyada—çünkü yüce, yaratıcı ve Tanrısal bir güç ona hâlâ bağlıdır ve o ardı sıra utancın gölgelerini olduğu kadar ihtişamın bulutlarını da sürükler—ve işte bu dünyada şimdi kefaretini ödemekte,[46] kendisi hakkında bir bilgiye ulaşmakta olduğunu; ve böylece bizatihi ıstırap ve sınırlılığıyla, hastalık, yaşlılık ve ölümle nefsini terk etmeye, kendisini aşmaya; eğer sadece yaşamak ve çabalamak hayatsa, artık bu çabalayan, diğer bireylerden koparılmış ve onlarla mütemadiyen savaş halinde olan bir birey olarak varolmayı bırakmayı; bütünüyle varolmaktan vazgeçmeyi, bilakis içinden çıktığı ve düzensiz, belirsiz, mücadeleyle dolu hayat olarak bildiğimiz her şeyin karşıtını bir tarafa bırakırsak başka türlü adlandıramayacağımız veya tasavvur edemeyeceğimiz ebedi mutluluğa, huzura ve sükuna yeniden dönmeyi istemeye yönlendirildiğini varsayarak. Aslında İnsanın Düşüşü öğretisine—günümüzde böylesine saçma bulunan, fakat Schopenhauer'in kendisini, genel olarak hiçbir derinliği olmayan iyimser

46 "Das Leiden ist in der That der Liuterungsprozess, durch welchen allein, in den meisten Fällen, der Mensch geheiligt, d. h. von dem Irrweg des Willens zum Leben zurückgeführt wird" (Werke, c. III, s. 731). Krş. Volkelt, s. 357. Belki de metinde "şekillendirdiği bu dünyada" yerine "kendisini izhar ettiği bu dünyada" ifadesini kullanmam daha doğru olurdu.

umutlarla dolu bulduğu Eski Ahitle aynı noktada buluşturan tek öğreti olduğunu bildirdiği bir öğretidir[47]—götüren de bu aynı derin ahlaki-felsefi düşünüş tarzıdır.

Bugünlerde biz bir düşüş fikrinden çok kolay vazgeçiyoruz, çünkü mükemmeliyet hakkında bir fikrimiz varsa bile (ki çoğunlukla yoktur) bunu şeylerin sonuna ya da doruk noktasına yerleştiriyoruz; ama eğer mükemmeliyeti, Hıristiyanlığın Tanrı fikrinde[48] ya da Schopenhauer'in esas itibariyle yaptığı gibi, şeylerin başlangıcına ya da temeline yerleştirirsek, o zaman bir düşüşün olmuş olması gerekir—başka türlü, bulduğumuz kusurlu dünyayı açıklayamayız.[49] İrade niçin ve nasıl yanıldı, nasıl yanılmış olabilir? Schopenhauer bunu söylemez, ve

47 Werke, c. III, s. 666, 713.

48 Mr. Bernard Shaw'ın tanrısı kendisinden daha mükemmel bir şey yaratabilen bir tanrıdır; Hıristiyanlığın tanrı tasavvuru böyle değildir.

49 Weimar'da üniversiteye hazırlanırken ve Sophokles'in tragedyalarını okurken kendisinde oluşan kanaat, "dass alle zeitlichen Übel gegründet seien in einem unbedingten ewigen Urtibel"di (Volkelt, s. 11, bahseden W. Gwinner, Schopenhauers Leben, 2. Baskı, s. 746–747). Şeylerin temel doğruluğunu korumak için Schopenhauer Hıristiyan teolojisinden daha ileri gider, çünkü o insanın bu dünyaya iradesi olmaksızın konulduğunu düşünür, ki Schopenhauer buna bir "schreiende Ungerechtigkeit," der (Werke, c. III, s. 692); Schopenhauer'e göre insan iradesi dolayısıyla buradadır—bu dünyayı ve içindeki şeyleri oluşturan onun iradesidir, dolayısıyla ıstırabı ve sukutuhayali içinde yapmış olduğundan başka bir şeyi tecrübe etmez ve onun üzücü karakterini bulur. Aslında tam akılla bunu yapmazdı. Fakat burada var olduğu haliyle insan kendisinden farklı bir varlığın eseriyse eğer, yaptığı şeyin (seine Schuld) sorumluluğu onu vücuda getirmiş olana düşer. (Werke, c. III, s. 676). "Daher ist er nur in dem Fall, dass er selbst sein eigenes Werk sei, d. h. Aseität habe, für sein Thun verantwortlich" (Werke, c. IV, "Die beiden Grundprobleme", s. 73). Dolayısıyla teselli şeylerle ilgili maddi değil fakat manevi–ahlaki görüşte aranmalıdır (Werke, c. III, s. 676) ve kendi felsefesinin ahlaka hakkını tam olarak veren yegâne felsefe olduğunu savunur (a.g.e., krş. Volkelt, s. 331).

söyleyemeyeceğini bilir—bunlar her türlü cevaplandırma gücünü aşan sorulardır. Fakat bir düşüş fikri (*Abfall, Abirrung, Verirrung, Wahn*—onun kullandığı deyimlerdir bunlar) ona metafizik ve ahlaki bir zorunluluk olarak görünür.

Şu halde bu dünyada bir keyfilik yoktur; bilakis ezeli-ebedi bir haklılık vardır (Schopenhauer bu deyimi tekrar tekrar kullanır); mutsuz olmamız gerekir, o yüzden mutsuzuz. Körü körüne bireysel hayatı seçeriz ve şimdi yaşarken seçtiğimiz şeyi görüyoruz. Suç ve ıstırap birbirinin dengidir; ve eğer özel bir durumda biri günah işlerse bir başkası katlanır, ama daha derinden bakıldığında günah işleyen de katlanan da birdir—tür bakımından birdir, öz bakımından aynıdır. Bir başkasını gerçekten inciten, tıpkı Thyestes gibi, kendi etini ısırır. Ebedi düzen haksızlık yapmaz. Biz, irade—insanlarda, hayvanlarda, bitkilerde ve cansız şeylerdeki—biz, dünya, dünyada çektiklerimizin sorumlusuyuz. Schopenhauer'in *théodicée*si, eğer böyle bir ifade kullanama izin verilirse, işte böyle bir şeydir.

II. KURTULUŞ ÖĞRETİSİ

Eski Hıristiyanların görüşüne göre o zamanki haliyle, yani günah, ıstırap ve ölümle dolu dünya, varlığını sürdürmeyi hak etmiyordu, dolayısıyla sonunu bekliyordu ve onu çok geçmeden bulacaktı. Hakkın hükümran olacağı, keder, gözyaşı ve ıstırabın artık kendisine yer bulamayacağı, ölümün varlığını sürdürmeyeceği yeni bir dünya—doğanın yüzünün yenileneceği, insanın artık savaşmayacağı, dahası aslanın kuzuyla, leoparın oğlakla koyun koyuna yatacağı, büyük bir sevginin ve muhte-

şem bir barışın her şeyi kucaklayacağı bir dünya doğacaktır. Bu bir halkın aklının ve yüreğinin idealizminin yoğunlaştığı bir rüyaydı.

Mesih, Paulos ve Vahiy Kitabının yazarının günlerinden bu yana dünya ne yazık ki çok şey öğrendi; ve bizim güvenilir bilimimize, kanatlarını yitirmiş felsefemize ve sınırlı ahlaki taleplerimize bu düşünce tuhaf görünecektir. Yine de zaman zaman, zihin ve ahlaki muhayyilelerinde duyularından daha fazla yaşayanlar buna benzer düşüncelere kapılırlar ve düşünce ikliminin değişen koşulları göz önünde bulundurulduğunda Schopenhauer'de de benzer bir düşünce ile karşılaşırız. Eğer gerçekten ölüm doğal, eşyanın tabii düzeninin bir parçasıysa, eğer acı ve ıstırap ümit etmemiz gereken yegâne şey ise, eğer günah ve kusur sorgusuz sualsiz kabul edilecekse, bir başka deyişle, bulduğumuz haliyle dünyada tuhaf, iğrenç, nahoş ve gayritabii bir şey yoksa, o zaman Schopenhauer'in düşüncesi saçmadır ve böyle bir sonuca ulaşmak için kat ettiği düşünce süreci boşuna sıkıntıdan başka bir şey değildir; ama eğer böyle ise, müşterek cennet düşüncesinde bütünüyle değişmeksizin bize kadar ulaşmış olan tarihsel Hıristiyan tasavvuru aynı derecede saçmadır. Schopenhauer'in ve Hıristiyan görüşün can alıcı noktası kusur, ıstırap ve ölümün bize bir ölçüde karşı, gönle olduğu kadar akla da karşı, anormal ya da akıldışı bir şey, açıklama gerektiren, şeylerin merkezine akıldışılık ve şeytanlık yerleştirilmedikçe muhtemelen mutlak olarak düşünülemeyecek bir şey olduğudur; çünkü gördüğümüz ve tecrübe ettiğimiz şey, dünyanın kasvetli ve iç karartıcı genel görünümü doğal olmadığı için, Schopenhauer ve ilk Hıristiyan geleneği ikinci bir doğayı, bir üstündoğayı, kafamızı karıştıran, bizi gücendiren ve şaşkınlığa düşüren her şeyin kaybolduğu

bir başka eşya nizamı ve şemasını düşünmeye zorlanmıştır. Kiel'den Profesör Deussen, Schopenhauer'den bir *christianissimus* filozof diye söz eder—ve Schopenhauer'in metafizik varsayımlarının kimisi ve ahlakının belli yönleri bakımından bu doğrudur.

Schopenhauer'in dünyayı ve onun kötülüğünü iradenin ilk sapmasıyla açıkladığını ve kusurlu şeylerin asli doğasını, ıstırap iradeye ait olduğuna göre suç da ona ait olmalıdır diyerek izah ettiğini gördük. Bununla, Schopenhauer'in Kant ile birlikte bağlı olduğu temel irade özgürlüğü dolaylı olarak dile getirilmiştir ve eğer yer kalsaydı bu konudaki görüşünün açıklandığı o küçük harikulade inceleme hakkında bir açıklama sunmak beni ziyadesiyle memnun ederdi.[50]

Schopenhauer insanın insan olarak bütün eylemlerinin belirlendiğini savunur: Belli bir karakterle (ve her insanın doğuştan sahip olduğu bir karakter vardır) belli bir uyarı yahut durum kaçınılmaz olarak belli bir eylemi ortaya çıkarır—doğal olaylarda olduğu kadar ve aslında aynı zorunluluk insan davranışında da vardır. Ancak yine de insan davranışlarından dolayı sorumluluk hisseder, bunların başkasının değil kendi eylemleri olduğunu bilir—biz kendi işlerimizin failleriyiz: ve eğer bu derin bilinç ve hissiyatta herhangi bir anlam varsa o zaman yanlış bir şey yaptığımızda, bir kusur işlediğimizde, bizim için başka türlü davranmanın mümkün olması gerekir; ve eğer eylemimiz kaçınılmaz olarak karakterimizden kaynaklanıyorsa, bu karakter için farklı olmanın mümkün olması gerekirdi; ve bu dünya hayatında bu karakteri belirlemek bizim için mümkün olmasaydı, bunu başka bir yerde yapmamız gerekirdi. Sorumluluk olmak-

50 "Die beiden Grundprobleme der Ethik, I. Über die Freiheit des Willens", Werke, c. IV, s. 3–102.

sızın ahlak olmaz—sözcüğün herhangi bir sahih anlamında ne ahlaklılık ne de ahlaksızlık olur; ve mutlak özgürlük, başka bir tercih imkanı olmaksızın sorumluluk olmaz; eğer bizatihi kendi içimizde biz işlerimizin failleri değilsek onlardan sorumlu tutulamayız.

Temellendirme böyledir; Schopenhauer'e göre biz sorumlu varlıklarız. Bizi ne isek o yapan en iç irademizdir—bu irade bize hayatın birbirini takip eden durumlarıyla sadece açıklanır, onlar tarafından biçimlendirilmez ya da oluşturulmaz. Bu özgürlüğü anlayamayız: İdrak yahut anlayış mutlak temelleri olarak buna bağlanabilecek münferit eylemlerle sınırlıdır; fakat özgürlüğün kendisi anlaşılamazdır; onun yerini ve zorunluluğunu anlayabiliriz fakat onu kavrayamayız, hatta açık ve nesnel biçimde onu tasavvur edemeyiz—o, Schopenhauer itiraf eder, bir sırdır ve onun gözünde kutsal bir sırdır, çünkü hayatın bütün kutsallıkları ona bağlıdır. İrade yanlış yola sapmıştır—ve bu suretle ve bu ölçüde dünya bozuk ve kusurludur: Schopenhauer'in mantığı böyledir.

Fakat eğer dünyanın kötülüğü böyleyse, ve onun kökeni buysa, o zaman ondan nasıl kurtulacağız—esas itibariyle bir Araf olan bu dünyadan nasıl çıkacağız? Çokları, bu hayatta düşkırıklığına, mağlubiyete uğramış, emelleri suya düşmüş çokları intihar yolunu seçer. Schopenhauer'in felsefesinin kendine özgü ve ayırt edici karakterini hiçbir şey onun intihar yaklaşımı kadar açığa çıkarmaya katkıda bulunmaz. Schopenhauer intiharı bir suç olarak nitelendirmez, ama onun düşüncesine göre bu boş ve budalaca bir iştir—bu sıkıntıyı sona erdirmez; çünkü sıkıntı kişinin mutluluk arayışı ve onu elde edememesidir—ve o mutluluğu arayarak ölür, çünkü ona ulaşamaz; bir başka söyleyişle, hayat ve mutluluk isteyerek ölür—iradesi hayatta olduğu kadar ölümde

de canlıdır, o ölümünün nedenidir; yine de bütün sıkıntının kökü, hayatı ve hayat mutluluğunu arayan bu irade-dedir çünkü ıstırap ve sukutuhayalin sükûnete ermesini sağlamak ve bu iradeyi teskin etmek yerine her zamanki kadar güçlü ve şehvetli bir şekilde arzulamaya devam eder ve tıpkı—kendisini iyileştirecek—acı verici bir tedavinin tamamlanmasına katlanmak yerine hasta kalmayı tercih eden bir hastaya benzer. Çünkü Schopenhauer'e göre irade hayatın ve maddi düzenin sonucu değil, bunların nedeni, daha doğrusu gerçekliğidir; ve iyileşmemiş irade, hayatın gerçek derslerini öğrenmemiş irade, intiharla hiçbir şey kazanmaz—sadece bu umutsuz eylemle yanılsamaları derinleşmiş ve pekişmiş olur. Bir başka söyleyişle, intihar hayatın anlamını bulma şansını yitirmiştir—o bu kadar yıldan sonra, pervasız, fütursuz iradeyle dopdolu, geldiğindekinden daha fazla bir şey öğrenmemiş olarak hayatı terk eder. Bedeli ödenerek kurtarılmamış irade, boş ve beyhude irade mutlu olmaz veya mutluluğun ne olduğunu bilmez—intiharın Schopenhauer'in düşüncesine sunduğu manzara böyledir.

Istıraptan dünyayı terk ederek değil, fakat ancak bu dünyayı oluşturan yaşama iradesini teskin ederek kurtuluruz. Her nerede ayrılık güden, ferdi varoluşu iddia eden, kendi ayrı, ferdi refahını ve mutluluğunu arzulayan irade varsa, kaçınılmaz olarak ıstırap vardır, onun varoluştan çıkardığı ders budur. Dünya—bildiğimiz haliyle bu dünya—bu nitelikteki sayısız iradenin etkinlik ve çatışmasının sonucudur; hepimizin er geç tattığı ıstırabın sebebi budur. İnsanın gerçek görevi ıstıraptan kaçmak değil, fakat onun anlamını bulup çıkarmaya çalışmaktır.

O halde sorabiliriz, Schopenhauer ölümsüzlüğe inanıyor muydu? Bir anlamda—derin bir anlamda—buna evet diye cevap vereceğim. Bilincimiz, aklımız gidebilir, fakat irade ve onun büründüğü özel tip, karakter—bir başka deyişle, en derin varlığımız, kendi hayatımızda bizim tarafımızdan çoğu zaman bilinmeyen—bu kaybolmaz; o yok edilemez olanın alanına aittir—bu dünyayı oluşturan o ve ona benzer olandır ve o dünyanın iç özüne aittir. Schopenhauer'in kullandığı deyim, "yokedilemezlik", ölümsüzlükten daha kesin ve mutlak bir tabirdir. Doğada, yani bitkiler ve hayvanların dünyasında, bir türün fertleri arasında esaslı bir fark yoktur, hepsi tek bir ideadır ve fertlerin devamlılığı için bir sebep yoktur—burada sadece türün yani onunla bütünleşmiş ya da onda nesnelleşmiş iradenin yok edilemezliği söz konusudur. Fakat insan tekleri arasında köklü ve esaslı farklılıklar mevcuttur; Schopenhauer'ın ifade ettiği gibi "her bir insan özel bir idea", "bütünüyle kendine özgü bir idea"dır; bu yüzden insan söz konusu olduğunda ideanın yok edilemezliği beraberinde ferdin asli yok edilemezliğini getirir. Akıl, bilinç az ya da çok geçici şeylerdir, fakat irade yok edilemez—ve eğer o yaşamayı isterse yaşayacaktır; eğer mutluluğu aramayı isterse, mutluluğu arayacaktır; ve eğer o, çoğunlukla intihar eden kimsenin öldüğü gibi, dindirilemeyen bir mutluluk ve hayat özleminden dolayı ölürse o zaman bir başka varoluş tarzı içinde ister istemez buradakine benzer yanıltıcı araştırma ve çabalamayı sürdürecektir. Schopenhauer'in görüşünün bildik görüşlerden farkı—en azından bir farkı—ölümsüzlüğün onun için sair her şeyden çok bir kader olması, başka bir yerde mücadeleyle dolu ayrı bir hayatın buradakinden daha iyi olmaması; ve yüce görevin doyurulmaz iştiha ile hayatı ve hazzı arayan bu bencil iradenin ebediyen aşılmasıdır.

Şu halde intihar bir çıkış yolu değildir. Gerçek yol başka bir karakterde olmalıdır—o sıkıntının merkezini dikkate almalıdır. Aslında Schopenhauer biri kısmi diğeri tam—iki yol gösterir. Sıkıntı, tekrara gerek görmüyorum, kendi çıkarı peşinde koşan, arzu ve istekle dolu irademizdir. Pekâlâ, felsefede ve sanatta olduğu gibi, yollardan biri iradenin bakış açısını bütünüyle terk etmek—saf, gözlemleyen, düşünen anlayış ve düşünüş haline gelmektir. Felsefe çalışmasında kendimizi kaybettiğimizde, kişiliğimizi ve kişisel kaderimizi bir kenara bırakıp, doğada güzel, yüce, ya da ürkütücü olanı tefekkür ve temaşa ettiğimizde bize benzer bir yücelme ve huzur gelir—o an için endişeler, tasalar, umutlar ve korkular, talih ve talihsizlik, meziyet ve kusur gider, "*und uns ist vollig wohl*". Epikuros'un en yüksek iyi ve tanrıların durumu olarak övdüğü, der Schopenhauer, bu acısız haldir—çünkü o an iradenin sefil dürtüsünden kurtulur, mahkûm edildiğimiz meşakkatlerin Şabbatını kutlarız ve Iksion'un[51] çarkı durur. Felsefe ve hepsinden önemlisi sanat, Schopenhauer'e göre hayatın çiçeğidir, zaman zaman kullandığı ifadeler olağanüstü ve neredeyse eşriklikle doludur—o bireyselliğimizden, onun sınırlılığından, onun keder ve ıstıraplarından hakiki kurtuluştur. Goethe'nin mısralarını iktibas eder:

"Was im Leben uns verdriesst,
Man im Bilde gern geniesst"

51 [: Grek mitologyasında yeryüzündeki taşkınlıklarından ötürü ölümünden sonra ebedi cezaya mahkûm edilmiş dört büyük günahkârdan biri (diğerleri Sisyphus, Tantalus, Tityus'dur). Kayınpederini öldürdükten sonra kimse onu günahlarından arındırmak için gerekli törenleri yapmaya yanaşmaz, Zeus onu arındırır ve Olympos'a davet eder. Ancak orada da boş durmaz Hera'yı baştan çıkarmaya çalışır. Sonunda yeraltı dünyasında sonsuza dek dönecek olan alevli bir çarka bağlanır.]

("Hayatta canımızı sıkan şey, bir resimde hoşumuza gider") ve gençliğindeki, sürekli olarak kendisini ve yaptıklarını dışarıdan görmeye ve onları—muhtemelen onun eklediği gibi, onları daha hoş ve eğlenceli hale getirmek için zihninde canlandırmaya çalıştığı bir dönemi hatırlar. Keşke felsefe ve sanatın neşeli anları devam edebilseydi!—onlar tıpkı güneş ışığının kimi zaman bir fırtınanın arasından süzülen ve her ne kadar onun ortasında da olsa, ondan etkilenmeyen şuaları gibidir. Aslında az sayıda kimse için, talihin hayatlarını fiilen felsefi etkinliğe veya sanatsal yaratmaya adayabilecek şekilde yetenek ve şartlarını kayırdığı kimseler için bunlar kalıcı olabilir. Bunlar insan türümüzün mükemmel örnekleridir, bunlar dünyada kayırılmış olanlardır—Nietzsche'nin Schopenhauer ile özünde aynı duyguyu paylaşarak öne sürdüğü üzere, dünyanın ve insanlığın geri kalanının kendileri için varolduğu kimselerdir; onlar bir bakıma dünyanın mevcudiyetini meşrulaştırırlar. Fakat bunlar ender karşılaşılan kusursuz kimselerdir ve çoğumuzun onların eserlerinden zevk duyabileceği anlar nadirdir. Büyük çoğunluk için hayat esas itibariyle felsefi ve estetik düşünme ya da yaratma değildir, fakat mücadele, hayat mücadelesi, ıstırap, sukutuhayal, hastalık, yaşlılık, ölüm—evet hatta dahiler bile bu son zikredilen akıbetlerden kaçamaz; ve kimi zaman deha bir tragedyadır, çünkü görme ve yaratma gücüne sahip olup da şartların kendilerini buna bırakmadığı kimseler vardır.

Dolayısıyla insanın—hatta dehanın da bir başka kurtuluş yoluna ihtiyacı vardır. Gerçek şu ki yaşarız ve sadece hayata dışarıdan bakamayız; yaşarız, ve felsefe ve sanat hayatımızı değiştirmez; yaşarız, ve yaşayan şeylerden, doğum, değişim ve ölümden payımızı alırız; yaşarız, ve hayatın taleplerini başımızdan savamayız—kimi

zaman kendimizi bu hayat mücadelesinde tüketiriz; kendimizi var ettik ve işte şimdi yarattığımız zorunluluğun boyunduruk-kayışlarını hissediyoruz. Hatta az sayıda kimsenin kaygıyı aşması için kalanların daha çok tasa ve kaygıyla çalışması gerekir—çalışan kabalıklar dâhileri sırtlarında taşırlar.[52] Dolayısıyla bu kaçınılmaz gerçeklerle karşılaştırıldığında felsefe ve sanat sadece kısmi değil, fakat aldatıcı bir kurtuluş olarak da görünebilir. Bunlar insanı hayattan uzaklaştırır, peki o yaşamaktan başka çaresi olmayan kimselere nasıl yardım edecektir? Böylece Schopenhauer daha derin bir öğretiye zorlanır.

Bu öğreti, daha başından kabul etmek gerekir, işitilmedik derecede sert ve uç bir öğretidir—yani genel olarak kırılmamış bütün saf itimadımızla birlikte, nabzı hayat için çarpan batı dünyasındaki bizler için böyledir. Vikinglerin ve ilkel insanın kanı hâlâ damarlarımızdadır—dünyaya şehvet ve istekle dolu olarak geliriz ve sonsuzca arzulamaya, istemeye devam ederiz. Pekâlâ, der Schopenhauer (ilkesel olarak), durum bu merkezde olduğu sürece sizin için bir ilaç, bir çare öneremem—sadece hasta olanlar için ilaç önerebilirim; irade kadiri mutlaktır, onun için kural koymam. Ama eğer dünya size göre değilse, herkesin kaderi olan kaderiniz size göre değilse, bizzat siz kendiniz kendi istediğiniz gibi değilseniz, eğer bu sizden başkası olmayan aç, huzursuz, arzu dolu, hiç doyuma ulaşmamış, mağlup olmuş, bütün emelleri suya düşmüş varlıktan farklı bir şey olmayı istiyorsanız, belki size bir çıkış yolu gösterebilirim—ve bu, kestirmeden, yalın bir şekilde söylemek gerekirse, ayrı, ferdi bir hayatı yaşama arzusunu sona erdirmektir. Çünkü, diye iddiada bulunur, (ve bu onun genel felsefesinin ana fik-

52 Nietzsche'nin bir diğer hareket noktası da budur.

ridir) dünya ve hayat iradenin, benim irademin, sizin iradenizin ve hayvan, bitki, ve taştaki iradelerin tezahürü, daha doğrusu nesnelleşmesidir; dünya ve hayatın çelişkileri ve karmaşaları, iradenin kendisinin iç çelişkileri ve karmaşasının tezahürüdür, onun her bir bireyselleşmesi kendince bir istekte bulunduğu, benim kendimin, sizin kendinizin, onların kendilerininkini istediği, her biri kendini öne sürerek ve başkalarına boyun eğdirerek ya da kendilerine tabi kılarak ve onlara ancak kendilerine hizmet ettikleri (beni daha fazla ben yaptıkları) kadar katlanarak, her biri üstü örtülü olarak "ben", "ben" dediği için dünya ancak bu çelişkilerin devamının zorunlu kıldığı kadar bir düzene sahip olabilir. Bu sebepten ötürüdür ki, bireysel hayat için arzulama her türlü sıkıntının kökeni olduğu için, bu şiddetli arzulamayı dindirmenin, ölüp varlığının sona ermesine izin vermenin dışında başka bir çıkar yol yoktur.

Schopenhauer'in "iddia ettiğini" söyledim, hatta hastalara "ilaç önerdiği"nden söz ettim. Fakat aslında onun nazarında iddia etmenin ve ilaç önermenin pek bir kıymeti yoktur. Bu en nihayet her bir insanın tecrübesiyle, her bir insanın sezgisiyle, her bir insanın iradesiyle ilgili bir meseledir. Tecrübe edilen hayatın tatmin edicilikten uzaklığı hatta taşıdığı acıyla ilgili söylenmiş olan bunca söze karşın eğer hâlâ yaşayacak cesareti ve iradesi varsa yaşamaya devam edebilir ve ölümden korkmasına gerek yoktur—çünkü ölümün temel irade üzerinde bir gücü yoktur ve birisi yaşamak isterse şu veya bu formda yaşayacaktır; irade dünyanın özüdür, doğum ve ölüm onun muhtevasını değil ancak tezahürünü etkileyebilir. Bhagavad-Gita'da Krişna, harp düzenine girmiş kalabalıkların manzarası karşısında pişmanlık bütün ruhunu kaplayıp da (bir ölçüde Kserkes gibi) cesaretini yitirdiğinde ve binlerce kişinin ölümünü önlemek için savaş

alanını terk etmeyi arzuladığında genç talebesi Arjuna'nın ruhunu bunlara benzer düşüncelerle yüceltmişti. Krişna onu bu bakış açısına götürür ve bunun üzerine binlerin ölümü artık kendisini sınırlamaz; hücum işaretini verir. Bu Goethe'nin Prometheus'unun bakış açısıdır, şunu söyler o,

"Oturup buraya biçimlendiriyorum
Kendi suretimde insanları,
Benim gibi bir soy,
Acı çekecek, ağlayacak,
Eğlenecek ve sevinecek,
Ve dinlemeyeceksin sen
Benim gibi."

Bir kimse, doğum ve ölümden, ayrı, bireysel bir hayatı sürdürme mücadelesinden bıkıp usanan, bu bireysel mücadelenin harici ve görünür ifadesine kavuştuğu böyle bir dünyanın çelişkilerinden, çarpışmalarından, mutsuzluk ve sefaletlerinden bezip yorulan birisi gibi, başka bir varoluş türünün, bildiğimizden farklı bir türde bir dünyanın özlemini ve hasretini duyan birisi gibi ancak tecrübe veya düşünce ile farklı bir görüşe ulaşır—Schopenhauer'in sunduğu diğer tercihin ancak böyle pratik bir anlamı ya da onun için geçerliliği olabilir.[53] İrade hükümrandır ve o tercihte bulunabilir.

Fakat eğer bir kimse farklı bir varlık olmayı ve farklı bir dünyaya kavuşmayı tercih ederse onu olabilir ve ona kavuşabilir. Bu dünyanın varolmaması varolması kadar mümkündür. İrade şeylerin normal ve ebedi nizamından sapmıştır (Schopenhauer'in belli belirsiz düşündü-

53 Seçenekler Werke, c. II, s. 334–336'da güçlü ve etkili bir şekilde dile getirilmiştir.

ğü, fakat mutlak biçimde bağlı olduğu bir düşüncedir bu) ve tekrar ona yükselebilir. Schopenhauer'in düşüncesini genellikle, izahı—anlamı ve gücü olmayan bir varlık olarak kötümser insan görüşü diye vasıflandırılan şeyden kesin biçimde ayırmalıyız; Schopenhauer'in kötümserliği dünyanın *blasé*lerinin, ya da insanları hor görenlerin ve onlarla ayaklarına kapanan insanların sırtlarına binen Napolyon ve askeri ya da ticari sahadaki diğer bütün fatihler gibi oynayanların kötümserliğinden ışığın karanlıktan farklı olduğu kadar farklıdır. İnsanın yeryüzündeki hayatı boştur, fakat insan değil—ve Schopenhauer'in temel düşüncesi insanın daha iyi, daha anlamlı bir uğraş içinde olabileceği, olduğundan daha iyi bir şey olabileceği yönündedir.

Güçlük insanın yaşama iradesini nasıl aşabileceğinin tasavvurunda ortaya çıkar—çünkü varolma, kendimizi önesürme, günlerimizi uzatma ve hatta bu belli münferit varlık olarak sonsuza dek yaşama arzumuz bizzat doğamıza ait görünür. Ancak, der Schopenhauer, ölümü cesurca ve ilgisizce karşılayan (aklındaki her türden asker ya da kahramandır) yaşama iradesine karşı galip gelir; böyle birisi için hayattan daha fazlası vardır ve o bu çağrıya kulak vermektense ölmeyi tercih eder—ve onun ancak tekrar yaşamayı umduğu için böyle yaptığını söylemek bilinç halinin bütünüyle tersine çevrilmesi, psikolojik bir yalan yahut asılsızlıktır. Schopenhauer Schiller'i onaylayarak iktibas eder: *"Das Leben ist der Güter höchstes nicht."*[54] Ona göre ahlakın kendisi, çıkar gözetmeyen sevgi gibi, bireysel yaşama iradesini aşar; o mutluluk, refah ve hayata doğru olanın tam tersi yöndeki bir mücadeledir; o sevgiyle kişinin hayattan vazgeçebileceğinin farkındaydı. Schopenhauer Raymond Lull'dan, da-

54 Werke, c. III, s. 498, atıf Braut von Messina'yadır.

ha sonra kilise kroniklerinde şöhrete erişmiş olan genç saray mensubundan söz eder. Güzel bir kadına âşık olmuş ve sonunda odasına davet edilmiş, arzusunun tatminini umarak gittiği odadan bunun yerine, kadın elbiselerini sıyırıp kanserin korkunç bir şekilde yiyip bitirdiği göğsünü göstermesi üzerine nedametle ayrılmıştır. Bunun üzerine dönüp sarayı terk etmiş ve kefaret için çölün yolunu tutup yaşayan bir ölü haline gelmiştir. Dolayısıyla çaresi olmayan bir hastalığın, yavaş yavaş ilerleyen ihtiyarlığın ya da yakın ölümün manzarası insanın hayattan yüz çevirmesine vesile olabilir—bunlar sayesinde hayatın güvenilmezliği ve gelip geçiciliği bu denli güçlü bir şekilde hissedilebilir. Ya da tarihin sayfaları, ilkesiz ve soysuzların zaferi, zayıf ve zavallıların küçük düşürülüp horlanması, her yerde karşılaşılan alçaklık insanı bezdirip her şeyden vazgeçirebilir—bütün zenginlik ve "terakki"mizin ortasında, hatta bugün bile, Amerikalı şairlerin sözünü ettiği "insanın devam eden kazancı"nı göremeyebilir, Matthew Arnold'ın mısraı,

"The millions suffer still and grieve,"*

doğru görünebilir. Evet, dünyanın temelinde bir tür tragedya yatıyor görünebilir ve nasıl ki Perikles çağının ihtişamı köleliğe (çoğunluğun zorunlu itaatine) dayanıyorsa şimdi de *mutatis mutandis* böyle olabilir; dehanın serbest zamanı olabilmesi için geri kalanların çalışıp didinmesi gerekir. Dolayısıyla tragedyanın kökünün ve her türlü hayal kırıklığının ve her türlü ıstırabın önkoşulunun kedisinde fakına vardığı ve bıkıp bezerek fırlatıp atmayı arzu edebileceği güçlü yaşama iradesinde, her ne paha-

* (Yak. çev. "Milyonlar acı ve ıstırap içinde hâlâ.")

sına olursa olsun yaşama isteğinde bulunduğu görüşü sonunda insanda galip gelebilir.

Dolayısıyla ya şiddetli sarsıntı ve ıstırapla ya da dünyanın durumu üzerine derin tefekkür ve doğal düşünme yoluyla çoğumuz için bu denli karakteristik olan şiddetli arzuyla dolu buyurgan irade dinginleştirilebilir, yatıştırılabilir, köreltilebilir. İnsanları mücadele ve sıkıntıyla dolu bir hayata sürükleyen olağan güdüler o zaman işlemez hale gelir. Eğer zaman zaman olabileceği gibi ortaya çıkacak olurlarsa iradenin çabası o zaman onları inkâr etmeye, kırıp köreltmeye yönelecektir. Schopenhauer desteklediği riyazet uygulamalarında ileri gider; ve nefsi körletmenin yüksek, haşin ve aşırı formlarını neredeyse huşu ile tasvir eder. Şimdi resmini çizdiği dâhi değil azizdir. Aziz, yaşama iradesinin en yoğun formunu, sözgelimi cinsel dürtüyü reddeder. Sadece başkalarına yardım etmek için değil, fakat arzuların tatmini, hayatı tatlı hale getiren dünyevi şeylerin sahipliği iradesini yeniden ayartıp yoldan çıkarmaması için yoksulluğu ve dağıtmayı seçer. O başkaları kendisine karşı haksızlıkta bulunduğunda ya da bir kusur işlediğinde mücadele etmez—yaralanmış kibir, incinmiş gurur onu artık heyecanlandırmaz. Onu güçlendirip dinçleştirerek sonunda iradeyi yeniden uyandırmaması için bedenini ancak ayakta kalacak şekilde besler; yaşama iradesini kırıp yok etmek için daha çok oruç tutar ve onun tezahürü olan bedeni cezalandırır. Ve ölüm kapısını çaldığında, o ıstırap da hayal kırıklığı da değil, fakat kurtuluşun ta kendisidir;[55] çünki Schopenhauer kendi kendini tutmanın güçlüğünü, çatışmanın ateşini bilir ve beden varlığını sürdürdükçe zaferin asla tam olamayacağını söyler.

55 Werke, c. II, s. 449–451: oruç açlıktan ölüme kadar gidebilir, s. 474–475.

Bu karanlık ve kasvetli bir tablo gibi görünebilir, fakat loş arka planda Schopenhauer'in görüşüne göre bir tür dünyevi olmayan bir ışık—tıpkı bir manastır mabedinin ya da İtalya'da karşılaşabileceğiniz ve dışardan bakıldığında güzelliği ya da zarafeti olmayan, ama içi aydınlık olan kiliselerin loşluğundaki ışık gibi bir ışık vardır. Çünki Schopenhauer'e göre aziz ya da aziz olma yolunda ve bu ölçüde yol kat etmiş olan birisi dünyada kimsenin olmadığı kadar özgürdür, en gurur verici dünyevi zaferin ardından elde edilemeyecek bir dinginliğe ve kelimelerin anlatımına kifayet etmediği bir neşeye sahiptir. Dâhi, filozof ya da sanatçı—o da tefekkür ya da yaratım anlarında iradenin bakış açısını aşar, o çoğu kimsenin günlerini geçirdiği ateşli, heyecanlı atmosferin dışında bir başka iklimde yaşar, o yüce ve yüksek bir neşeye sahiptir; fakat bunların hepsi anlarla sınırlıdır ve irade kendisini yeniden öne sürdüğünde, hayatın ihtiyaçları ve şiddetli arzuları hissedildiğinde, yeniden Arafa, ıstırap yerine döner. Azizin terk-i iradesi ne kadar derinse neşesi de o kadar derin ve o kadar kalıcıdır. Hatta hayattan yeniden zevk alıyor gibi görünebilir, fakat bu hayatla bağlarını koparmış birinin zevkidir. İyilik yapmaya çalışıyor olabilir, gülebilir, şarkı söyleyebilir, hatta dans edebilir (Schopenhauer *Shaker*ları, *Harmonist*leri,[56] Rus Raskolniklerini, kadim Essenileri zikreder) fakat kendisinden bu kadar uzakta huzur ve sükûn içinde olduğu, istediği ve gereksinim duyduğu hiçbir şey olmadığı için ve şimdi deyiş yerinde ise her şey kendisinde, her şey neşe ve huzur olduğu için böyledir. Eğer dışarıdan başına acı ve ıstırap verici bir şey gelirse, o tıpkı Horatio gibidir,

56 (İngiltere'de çıkıp Amerika'ya yayılan ve ilk Hıristiyanlar gibi evlenme yasağına riayet eden, ortak mülkiyeti benimseyen bir mezhep. Sallanarak ayin yaptıkları için bu ismi almışlardır.)

"As one, in suffering all, that suffers nothing,"*

—çünkü varlığının özü ıstırabın erişebileceği alanın ötesindedir; onda yaşama iradesinden daha yüksek bir şey vardır ve işte bu hiçbir şeyden etkilenmez.

Schopenhauer'in konuyla ilgili bütün pasajlarını buraya aktarmaksızın azizi tasvir ederken gösterdiği heyecana dair bir fikir vermek imkânsızdır. Belki de kendisi bir aziz olmadığı ve öyle görünmek istemediği için, deyiş yerinde ise, ruhunu ele geçiren ve kendisine rağmen onu kendine çeken bu fikir üzerinde durmayı daha çok sever. Aziz her ne kadar dışarıdan bakıldığında durumu fakir, neşesiz ve çoğu şeyden mahrum gibi görünüyorsa da içi neşeyle ve göklerin gerçek huzuruyla doludur. İhtiyaçlarını tatmin eden kimse sadaka alan ve yarın yine acıkan dilenciye benzer; aziz ise kendisine miras kalmış olan birine benzer—o ölünceye kadar endişe ve ihtiyaçtan azadedir. Ona artık hiçbir şey sıkıntı veremez, hiçbir şey canını sıkamaz, çünkü o bizi dünyaya sıkı sıkıya bağlayan ve—arzu, korku, haset, öfke gibi—bizi şurada burada sürekli acı ve ıstıraba sürükleyen iradenin bütün bağlarını kesip atmıştır. O şimdi geri dönüp, bir zamanlar ruhunu heyecanlandırıp acılara gark edebilecek güçte olan, fakat şimdi oyun bittiğinde oyuncular için satranç taşları nasıl duruyorsa önünde öyle ilgisiz görünen ya da bir karnaval gecesinde bizi endişelendirip huzurumuzu kaçırmış olan çıkarılıp atılmış maskeli balo elbisesi gibi duran bu dünyanın vehimlerine gülerek ve huzur içinde bakar. Gerçekliğin içinden titrek bir ışık gibi süzüldüğü, kandırıcılığı olmadığı için kendimizden geçmediğimiz hafif bir sabah rüyası yarı uyanık biri için neyse,

* "Her acıyı çektin ama hiç göstermedin." W. Shakeaspeare, *Hamlet*, çev. Bülent Bozkurt, Remzi Kitabevi, 2007, İstanbul

hayat ve onun formları da onun için öyledir ve önünden suret–fenomen olarak geçer ve tıpkı bu rüya gibi onlar da keskin bir değişim olmaksızın sonunda kaybolup gider. Buradan, diye ekler Schopenhauer, Madame Guyon'un hayat hikâyesinin sonuna doğru sık sık tekrarladığı: "Benim için her şey farksız görünüyor; hiçbir şey istemiyorum; var mıyım yok muyum çoğu zaman bilmiyorum"u[57] hangi anlamda söylediğini anlayabiliriz.

Bütün bunlardan bildik kötümser düşüncelerin Schopenhauer'in görüşüyle ne kadar az bağdaştığını çıkarabiliriz. O daha çok John Tauler ve Meister Eckhart gibi mistikler, dinginciler, işrakiler[58] arasında sayılmalıdır. Katolik Hıristiyanlığa ve Budacılığın ruhuna esaslı bir yakınlık duyar. Aslında büyük ölçüde birbirinden farklı olan inançlar çerçevesinde özü itibariyle aynı olan bir fenomenden, herhangi özel bir düşünsel ortamdan çok insan doğasına ait olan bir fenomenden saygıyla söz eder—bizzat kendisi bu konu üzerine yorumda bulunur.

Schopenhauer'in kendinden geçen iradenin nihai kaderiyle ilgili düşüncesi bildiğimiz kötümser ruhla daha da az bağdaşır. Burada bünyesinde büyük güçlük barındıran bir meseleye yaklaştığımın farkındayım; fakat çoklarının Schopenhauer'in öğretisinden edindiği izlenim ziyadesiyle yüzeyseldir. Onlar Schopenhauer'in dünyanın koskoca bir yanılgı, sonunun da Hiçlik olduğunu düşündüğünü sanırlar. Yaşama iradesinin kesilmesinin varolmaktan kesilmek, kendisi ve bütün insanlar için gıpta ettiği şeyin de boş yokluk olduğunu düşünürler. Hatta Otto Pfleiderer gibi bir düşünür bile onun *eskhatologia*sını nihilizm olarak adlandırır.[59]

57 Werke, c. III, s. 720–721; c. II, s. 244; c. II, s. 461–462.

58 (Schopenhauer'in kavramla ilgili kendi açıklaması için bkz. *Üniversiteler ve Felsefe*, (Schopenhauer Kitaplığı, V. Kitap) s. 21 vd.)

59 Religionsphilosophie, 2. Baskı, c. I, s. 563.

Fakat Schopenhauer azizlerin beklediği hiçliğin mutlak değil, izafi bir hiçlik olduğuna[60]—orada bu dünyadan hiçbir şeyin olmadığına birçok kez işaret eder. Çoğu kez kullandığı sözcük (Budacıların lügatçesinden aldığı) bir sön(dür)me anlamına gelen Nirvanadır; fakat bunun kesin ve belirli bir anlamı yoktur, çünkü azizde yaşama iradesi ve onunla birlikte er ya da geç hayat da söner ve bu tabirin yegâne müspet anlamıdır—fakat insanda yaşama iradesinden başka bir şeyin ve hayat dediğimizin dışında başka hal ya da durumun olup olamayacağı bütünüyle belirsizdir. Schopenhauer Budacıların söylediği şeyi zikreder: "Nirvanaya, yani dört şeyin—doğum, yaşlılık, hastalık ve ölümün var olmadığı bir duruma ulaşacaksın." Bu durumun bir hiçlikten ibaret olduğu haddi aşan bir varsayımdır. Ölümle ilgili olarak da genelde aynı durum söz konusudur ve Schopenhauer, aslında onun hakkında kaybettiğimiz şeyi biliriz, onunla kazandığımız şeyi değil, der.[61]

Kesin, müspet bilgimizin tamamı bu dünya hakkındadır; ve onun ilkesi olan yaşama iradesinin sona erdiği ölçüde kendisi de sona erer. Ve Schopenhauer'in bu konudaki ağzı sıkılıkları bakımından, Brahma ile yeniden birleşmekten söz eden eski Brahmanlara karşı bir tutum içinde olan Budacılarla aynı görüşü paylaştığını görürüz. Budacılara göre Nirvana sadece Samsaranın (ya da bu dünyanın) karşıtıdır; ve hiçlik olarak tanımlandığında, bu Samsaranın Nirvananın tanımına ya da oluşumuna hizmet edebilecek tek bir unsur içermediğini söylemekten başka bir anlam ifade etmez.[62] Fakat Nirvana hakkında en ufak bir bilgi, en sönük bir resim olmasa da Schopenhauer tekrar tekrar onun bir gerçek olduğunu öne sürer; bu görüşü doğrudan ileri sürmediği yerde bi-

60 Werke, III, c. 222, 703, krş. 699.
61 Werke, c. VI, s. 289–292.
62 Werke, c. III, s. 698.

le üstü örtülü olarak tekrarlamaktan çekinmez; ve bir anlamda denilebilir ki ona duyulan inanç bütün felsefesinin zirve noktası, bir başka açıdan temeli, nihai varsayımıdır. Bu bir bakıma Kant ile paylaştığı, fenomenlerin ardında bir gerçekliğin, bir *Ding an sich*in olduğu yönündeki sarsılmaz itimatla karşılaştırılabilir—bununla bütün idealist ya da deneyci okullarla yolları ayrılmış olur. Aslında o *Ding an sich*in gerçek özünü keşfettiğine inanıyor ve bunun İrade olduğunu savunuyordu. Fakat hiçbir zaman belirli bir görüşe ulaşmamış olsaydı bile yine de aşkın bir gerçekliğe bağlı kalırdı. Dolayısıyla mademki bu iradenin (yaşama iradesi olarak) bizatihi söndürülmesi, yok edilmesi gerekiyor, Schopenhauer geriye yaşama iradesinin dışında, kendisini bu dünyada asla göstermeyen bir şeyin kaldığını düşünür, ya da dolaylı anlatımlarla işin doğası gereği, bu "bir şey" hakkında, bildiğimiz irade ve dünyanın zıttı olarak, ancak menfi bir fikre sahip olabiliriz.

İzin verin bunu onun dilinden aktarayım. İradesini terk etmiş olan birinden söz ederken şunu söyler: "Şimdi onun olduğu şey hakkında kavramlar, tasavvurlar için veri bize kifayetsiz gelir. Onu ancak yaşama iradesi olma ya da olmama özgürlüğüne sahip şey diye adlandırabiliriz."[63] Aynı düşünce iradenin mutlak özgürlüğü tartışılırken de dolaylı olarak ifade edilir: İrade (unutmamak gerekir ki bu dünyadan doğmaz, fakat sadece burada görünür) başından, diye düşünür, burada görünmemeyi ve olmamayı ya da olduğundan esas itibariyle farklı bir şey olmayı seçebilirdi—ki bu durumda onun bütün fenomenal tezahürler silsilesi farklı olabilirdi.[64] Schopen-

63 Werke, c. III, s. 642.

64 Werke, c. II, s. 338–339; Werke, c. III, s. 221–222'de, mükemmelen açık bir ifade vardır ve iradenin (yani yaşama iradesinin) "das Ding an sich schlechthin und absolut" ol*ma*dığını bildirir. C. III, s. 582–583'de varlığımızın "Keim"i ya da "innerster Kern"i sahip ./..

hauer'in aklın irade tarafından sevk edilme, kullanılma, ona yabancı ve karşıt olmasıyla ilgili görüşünde iradenin yüzeyde görünenin ötesinde daha esrarlı derinliklere sahip olduğu dolaylı olarak dile getirilir.[65] Sonra Schopenhauer'in "Eğer bir yaşama iradesi olmasaydım ne olurdum?"[66] sorusunu beyhude bir soru olarak adlandırması bir bakıma ikna edicidir, çünkü eğer ben yaşama irademle kesin biçimde özdeşsem bu soru beyhude olmaktan çok anlamsızdır. Ayrıca iradenin başlangıçtaki düşüşü ya da yoldan çıkması (*Abfall, Abirrung, Verirrung*) ile ilgili yukarıda açıklanmış olan genel düşünce yaşadığımızdan farklı bir varoluş türünü ima eder—çünkü bir şeyden olmadıkça bir düşüş nasıl mümkün olabilir ya da baştan dosdoğru ve hakiki varlık yolu varsayılmış olmadıkça bir yoldan çıkma nasıl gerçekleşebilir?

Bütün bunlara daha müspet ifadeler eklenebilir. Schopenhauer felsefesinde dünyanın (bu dünyanın) bütün varlık imkânını doldurmadığını açıkça dile getirir. Metafizik, der, doğa düzeninin şeylerin yegâne ve mutlak düzeni olmadığı bilgisidir—ve ahlak bu kanaatten koparılamaz. Erdem alanının, her ne kadar gerçekliği kendisi için kesin ve kuşkulanılmaz olsa da bu dünyaya ait olmadığını gösterdiği için Kant'ı bilhassa takdir eder. İrademizi hayattan yüz çevirmeye, artık onu istememeye ve sevmemeye zorlandığımızı hissettiğimiz tragedyaya tanık olurken içimizde hâlâ başka bir şeyin, hayatı istemeyen bir şey olduğu dışında müspet hiçbir fikre ve-

../. olduğumuz haliyle yaşama iradesiyle ve büründüğü karakterle açık biçimde karşılaştırılır; krş. Volkelt, s. 190 vd.

65 Schopenhauer bilen özneyle isteyen öznenin temel özdeşliğine "das Wunder κατ' ἐξοχήν" der (Werke, c. II, s. 296); krş., benim daha önce zikredilen "Schopenhauer's Contact with Pragmatism".

66 Werke, c. III, s. 737.

ya tasavvura sahip olmadığımız bir şeyin kaldığının farkına varırız; ve bu farklı isteme türü için karşılık gelen farklı bir varlık tarzının olması gerekir—çünkü eğer olmasaydı, tragedya üzerimizdeki hayırlı ve yüceltici etkisini nasıl gösterebilirdi? Bu noktada "bütünüyle farklı bir varoluş", "başka bir dünya" gibi ifadeler kullanır ve "uyanmamız gereken kâbusumsu bir rüya"[67] hayattan söz eder. Hatta şeyleri tersine döndürmeye kalkışır. Her şey, der, bizim bakış açımıza bağlıdır. Yaşama iradesinin içinde bütünüyle kaybolmuş olanlar ve bundan başka bir irade ve onun doğurduğundan başka bir dünya tanımayanlar için bu iradenin körletilmesinden, Nirvana'dan çıkacak şey aslında hiçliktir. Ama eğer gözlerimizi bu iradeyi terk etmiş olanların, yarı şeffaf bedenleri can çekişirken kayboluş*lar*ını bile sükûnet içinde bekleyenlerin üzerine çevirirsek karşımızdakinin ne hiçlik ne boşluk olduğunu, her türlü akli izahın ötesinde bir huzur, durgun denizlerinkini andıran bir sükûnet, bir dinginlik, bir teslimiyet, bir berraklık olduğunu görürüz. Evet, "hiçlik" izafi bir şeydir, der Schopenhauer, her şey bakış açımıza bağlıdır. Hiçbir şey bir şeyin karşıtıdır; ve eğer bu dünya bizim sadece bir şeyimizse, o zaman bu dünyanın olumsuzu hiçbir şeydir; ama eğer bu dünyayı yadsır ya da olumsuzlarken tavrımız bizim için yüce bir şey ise o zaman bu dünyanın kendisi hiçbir şeydir, ve onun bütün

67 Werke, c. III, s. 495; doğa düzeninin kendisiyle ilgili fevkalade cesur bir cümleyle karşılaştırın, ki bu durumda, işaret ettiği üzere, aşağı inorganik şeyler sonsuza dek saldırıya uğramaksızın yaşarlar, halbuki sınırsız ölçüde karmaşık ve kavranılamayacak derecede "kunstvolle" örgenleşmelerle daha kusursuz, canlı varlıklar sürekli olarak ortaya çıkıp kaybolurlar. "Dies ist etwas so augenscheinlich Absurdes, dass es nimmermehr die wahre Ordnung der Dinge sein kann, vielmehr bloss eine Hülle, welche diese verbirgt, richtiger, ein durch die Beschaffenheit unseres Intellekts bedingtes Phänomen."

yıldızları ve gökadaları onu bu esaslı asılsızlıktan korumaz—her şey, onun her bir zerresi yaşama iradesinin tezahürüdür ve bu irade gittiğinde o da gider, her şey gider.[68]

Nirvana durumu felsefi olarak tasvir edilemez, der Schopenhauer, sadece tecrübe edilebilir ve bu tecrübe bireyseldir, ifade edilemez, aktarılamaz. Vecd, esrime, kendinden geçme, aydınlanma, Tanrı ile birleşme, ve benzeri isimlerle anılır—onda özne ve nesne aşılır;[69] o bir tür dolayımsız duygudur—felsefenin böyle bir duyguyla başladığı ve en nihayet yine onunla sona erdiği söylenebilir, şu farkla ki son aşama, vecd yahut esrime her türlü akli çözümleme ya da açıklamanın ötesindedir.

Bitirirken Schopenhauer'in hayatın anlamıyla ilgili yorumunu izin verin hülasa edeyim. Kimileri için kötümserlik, hayatın bir anlamının olmadığı anlamına gelir. Onun için böyle değildir. Onun düşüncesi şunun gibi bir şeydir:—

Dünya bizi mutlu edecek şekilde tanzim edilmemiştir ve mutluluk hayatın gayesi değildir. Doğuştan getirilen tek bir hata vardır, Schopenhauer dokunaklı bir dille ifade eder, bu da burada mutlu olmak için bulunduğumuzdur.[70] Hayat bize farklı bir ders öğretir—hayatın ıstırapları bize farklı bir ders verir. Ölüm kaçınılmaz. Hayat onun gözünde bir zevk değil, fakat bir görevdir. Biz buradayız—Schopenhauer hakkında çokları, hatta kimi araştırmacılar

68 Werke, c. II, s. 483–487; Die Welt als Wille und Vorstellung, cilt III, s. 703'teki bu konuyla ilgili yorumlarla karşılaştırın; ayrıca cilt III, s. 583, "Das Dasein, welches wir kennen, giebt er (der Resignierte) willig auf: was ihm statt dessen wird, ist in unsern Augen nichts; weil unser Dasein, auf jenes bezogen, nichts ist."

69 Werke, c. II, s. 485.

70 Werke, c. III, s. 729; Schopenhauer'in düşüncesine göre Kant'ın ahlaka büyük hizmeti onu her türlü *eudaimonia* fikrinden temizlemesidir (c. IV, "Die beiden Grundprobleme", s. 117); Schopenhauer ./..

gibi, sathi düşüncelere sahip olanlara tuhaf gelebilirse de, bir filozoftan geldiği için böyle bir dil acayip görünebilirse de—biz ***kurtanlmak için*** buradayız, doğal gereksinimlerimizi ve arzularımızı tatmin etmek (yani mutlu olmak) için değil. Biz bu dünyadakiler yoldan çıktık, ezeli–ebedi düzenin dışına saptık ve hayat bizi geri getirecektir. Bu yüzden ortaya çıktık, bu yüzden mekân ve zaman içine konulduk, ta ki zamanla, çeşitli ve birbirini kovalayan eylemlerimizle ve hayatımızın seyri içinde nasıl bir varlık türü olduğumuzu bulup ortaya çıkarabilelim. Acı, ıstırap, hayal kırıklığı ve ölümle karşılaşma bizi kendimizi unutmaktan uzak tutacak—hayatta bu en yüksek gayeden başka bir gayemiz olduğunu düşünmekten alıkoyacaktır.

Istırap, doğru bir şekilde ele alındığında, bir arınma vasıtasıdır (***Läuterungsprocess***); ıstırap ve sıkıntı hayatın gerçek gayesi için çalışır, nasıl ki hasta birisi uzun ve acı verici bir tedaviyi kabul eder ve acının iyileşmesinin bir parçası yahut işareti olduğunu bilirse—tecrübe ettiğimiz sürekli aldanış ve hayal kırıklığı, deyiş yerinde ise, bize günlük uğraş ve çabalarımızın beyhudeliğini sezdirmeyi amaçlar.[71] Evet, ölümün kendisi Schopenhauer'e göre teleolojik bir boyut içerisindedir; sadece kendisi bir hatırlatıcı[72] ve bir terk (evet, "terk", çünkü onun mantığına göre, eğer biz olmamız gereken şey olmuş olsaydık ölmezdik, Schopenhauer bu noktada Paulos ile temelde

../. ***eudaimonia*** taraftarlarını mahkûm ettiği iyimserlerle aynı zümreye dahil eder (c. III, s. 507) (Gr. ***eudaimonia*** (bir ***daimon***a sahip olma): İnsanın, dolayısıyla doğru eylemin en yüksek gayesini mutluluk olarak açıklayan ahlak teorisi.).

71 Krş. Werke, c. III, s. 731 (c. II, s. 464); c. III, s. 658.

72 Werke, c. III, s. 699. Ölümden "die jedesmalige und unermüdlich wiederholte Anfrage der Natur an den Willen zum Leben: Hast du genug? Willst du aus mir hinaus?" diye söz eder. Hayatın bizatihi kısalığı bir amaç için araçtır: "Damit sie (şimdi sözü edilen mesele) oft genug geschehe, ist das individuelle Leben so kurz."

aynı düşünceleri paylaşır)[73] olmasından dolayı değil, fakat aynı zamanda iyi insan için bir kurtuluş olmasından dolayı böyledir; ve "Ölüm ve Asli Varlığımızın Yokdilemezliği" başlıklı muhteşem denemesinin sonunda Schopenhauer kendisiyle ve kusurlarıyla mücadele eden, bunların kendisinin kalıcı bir parçası olup olamayacağını merak eden herkese gerçek bir teselli sunabilecek bir dil kullanır, çünkü o insanın bilinebilir bireyselliğinden ayrıldığı bu ciddi hadiseyle aynı zamanda mücadele ettiği şeyden de ayrılabileceğini, böylece ölümün bir özgürlük kapısı olabileceğini ima eder.

Evet, ölünceye kadar özgürlüğü asla bilemeyiz ve dolayısıyla her iyi insanın ölümü genellikle huzurlu, hafif ve latif bir şeyse de bundan daha fazlası, bile isteye ölüm, hoşnutluk içinde ölüm, neşeli bir ölüm, azizlerin ayrıcalığıdır. Schopenhauer bir yerde "Ölüm gözlerimizi kapatırken, güneş ışığımızın ancak gölge olarak kaldığı bir ışığa gark oluruz,"[74] derken belki de aklındaki buydu.

73 Werke, c. III, s. 581, "Der Tod sagt: Du bist das Produkt eines Aktes, der nicht hatte sein sollen; darum musst Du, ihn auszulöschen, sterben." Ayrıca, "Wir sind im Grunde etwas, das nicht sein sollte: darum hören wir auf zu sein." Krş. c. III, s. 652.

74 Nachlass, c. IV, s. 185 (s. 290). Bkz. Volkelt, s. 378, burada bu ve Schopenhauer'in bu konuya ışık tutan diğer pasajları aktarılır. Diğer atıflar şunlardır: Werke (Grisebach ed.), c. V, s. 281 vd.; Nachlass, c. IV, s. 178, 190; Grisebach, Schopenhauers Briefe, s. 116, 185; Lindner–Frauenstädt, s. 526; Brlefwechsel zwischen Schopenhauer und Becker (Leipzig, 1883), s. 66.

DİN ÜZERİNE*

* *Parerga und Paralipomena,* Bd. II: Kap. XV: Über Religion.

BİR DİYALOG

Demopheles: Aramızda, aziz dostum, felsefeye olan yeteneğinizi sergileme tarzınızdan zaman zaman hazzetmediğimi bilmenizi isterim; dini iğneleyici düşünceler, hatta açıktan açığa alay için malzeme yapıyorsunuz. Herkes kendi dininin kutsal olduğunu düşünür ve bu yüzden siz de ona saygı göstermelisiniz.

Philalethes: *Nego consequentiam*![1] Başkalarının kalın kafalılığından dolayı yalanlara ve sahtekârlıklara neden saygı duymam gerektiğini anlamıyorum. Her yerde hakikate saygı duyarım ve bu sebepten ötürü ona karşı olan hiçbir şeye saygı duyamam. İnsanların akıllarına böyle pranga vurduğunuz sürece bu yeryüzünde hakikat asla ışıldamayacaktır. Benim bu konudaki düsturum, hukukçunun *Fiat justitia, et pereat mundus*u ile aynıdır: *Vigeat veritas, et pereat mundus*.[2] Her melekenin, her mesleğin takip edeceği benzer bir düsturu olmalıdır.

Demopheles: O zaman hekimlerin takip edeceği düstur da *Fiant pilulae, et pereat mundus*[3] olacaktır herhalde ki kolayca gereği yerine getirilebilecektir.

1 (: Sonucun doğruluğundan kuşkuluyum.)
2 (Sırasıyla: İsterse dünya için felaket olsun yeter ki adalet tecelli etsin. İsterse dünya için felaket olsun yeter ki hakikat hükümran olsun. Değişik şekli: *Fiat justitia ruat coelum*.)
3 (: İsterse dünya için felaket olsun yeter ki tabletler yapılsın.)

Philalethes: Tanrı saklasın! Her şeyi *cum grano salis*[4] ele almak gerekir.

Demopheles: Kesinlikle. Ben de bunun için dini *cum grano salis* ele alınmanızı ve insanların ihtiyaçlarının anlayış güçlerine göre karşılanması gerektiğini anlamanızı istiyorum ya. Din günlük hayatın iğrenç uğraşları ve angaryası içinde kaybolmuş kitlelerin kaba aklına ve sakar anlayışlarına hayatın yüksek önemini bildirmenin ve hissettirmenin yegâne yolunu sunar. Çünkü kural olarak sıradan insan esas itibariyle maddi ihtiyaçlarını ve özlemlerini tatmin eden ve dolayısıyla bir parça eğlendiren ve hoşça vakit geçirmesini sağlayan şeylerden başka bir şeye ilgi duymaz. Din kurucuları ve filozoflar dünyaya onun bu uyuşukluğunu sarsmak ve ona varoluşun yüksek anlamını göstermek için gelirler; filozoflar özgürlüğüne kavuşmuş olan[5] azınlık için, din kurucuları çoğunluk, insanlığın büyük bölümü için. Çünkü Platon'un da söylediği gibi ΦιλόσοΦον πλῆθοσ ἀδύναατον εἶναι[6] ve bunu unutmamanız gerekir. Din kalabalıkların metafiziğidir, herhalde onların dini olmalı ve dolayısıyla ona haricen saygı göstermeliler; çünkü onu gözden düşürmek dini onların elinden almak anlamına gelir. Nasıl ki bir halk şiiri ve darbımesellerde bir halk bilgeliği varsa bir halk metafiziği de olmalıdır; çünkü insanlar kesinlikle bir ***hayat yorumu***na ihtiyaç duyarlar ve bu onların anlayış güçleriyle uyumlu olmalıdır. Bu yüzden bu yorum her zaman hakikatin alegorik–mecazi bir anlatımıdır ve pratik hayat ve duygularımız söz konusu olduğu kada-

4 (: İhtiyat kaydıyla, ihtiyatı elden bırakmaksızın.)

5 (: Bunu "herkesin tabi olduğu kurallardan muaf olanlar" diye anlamak gerekir.)

6 (: *philosophon plaethos adynaton einai*: Kalabalıkları felsefi olarak aydınlatmak imkânsızdır.)

rıyla, yani davranış için bir kılavuz ve ıstırap ile ölüm halinde bir iç rahatlığı ve teselli olarak, eğer sahip olsaydık muhtemelen hakikatin kendisinin başarabileceği kadar, çok şey başarır. Onun inanılmaz, tuhaf ve görünüşte saçma formu karşısında öfkelenmeyin; çünkü almış olduğunuz eğitim ve sahip olduğunuz bilgiyle insanlara eğitilmemiş, kaba halleri içinde derin hakikatleri anlatmak için kullanılması gereken dolambaçlı yollar hakkında en ufak bir fikre sahip olamazsınız. Farklı dinler insanların yalın haliyle kendi başına anlayamayacakları hakikati kavrayıp anladıkları değişik sistemlerden ibarettir; onlar için hakikati bu form yahut sistemlerden koparmak mümkün değildir. Bu yüzden, aziz dostum, bu sistemleri alaya almanın hem dar kafalılık hem de haksızlık olduğunu söylersem gücenip darılmayın sakın.

Philalethes: Fakat halkın ihtiyaçlarına ve anlayış gücüne uygun gelecek şekilde kesilip biçilmiş olanın dışında başka bir metafizik olmasın demek de bir o kadar dar kafalılık ve haksızlık değil mi? Neden onun öğretileri insan araştırmalarının sınırı ve her türlü düşüncenin miyarı veya kılavuzu olsun ve azınlığın, sizin söylediğiniz şekliyle, muaf olanların metafiziği neden bu kalabalıkların metafiziğine uymak, onu güçlendirmek ve yorumlamak zorunda kalsın? Ve insan aklının en yüksek melekeleri etkinlikleri sırf halk metafiziğini baltalamasın diye neden kullanılmamış ve gelişmemiş, hatta daha tomurcuk halindeyken kesilip budanmak zorunda kalsın? Aslına bakarsanız dinin iddialarının da bundan farklı bir yanı var mı? Bizzat kendisi tahammülsüzlük ve insafsızlık timsali olan birinin tahammül, itidal ve sabır tavsiye etmesi biraz fazla olmuyor mu?

Sapkınlar için kurulan mahkemeleri, engizisyonları, din savaşlarını, Haçlı seferlerini, Sokrates'e içirilen baldıran zehrini, Bruno ve Vanini'nin yakılarak öldürülmelerini düşünün. Bütün bunlar bugün için geçmişte kalmış olan şeyler mi? Hakiki felsefe çabasına, samimi hakikat araştırmasına, en soylu insanların bu en soylu çağrısına bir devlet tekeliyle uydurulmuş olan bu ananevi[7] metafizikten daha karşıt bir şey olabilir mi? Onun düstur ve dogmaları her kafaya en erken yaşlarda öylesine büyük bir gayretle, öylesine derin ve sağlam bir şekilde kazınmaktadır ki o kafa, mucizevî bir esnekliğe sahip olmadıkça, bir daha ömür boyu bunların etkisinden kurtulamamaktadır. Bu şekilde her sağlıklı aklın temeli bir daha iflah olmamak üzere bozulup alt üst edilmektedir; bir başka deyişle, kendi başına yeterince zayıf olan özgün düşünce ve yansız yargı yeteneği, ilgili oldukları şeyler bakımından ebediyen felç ve harap edilmektedir.

Demopheles: Ki öyle zannediyorum bu, insanların yerine sizinkilerini kabul etmek için vazgeçmeye yanaşmayacakları bir kanaat edindikleri anlamına gelmektedir.

Philalethes: Ah, keşke bir kanaat derin kavrayışa dayansaydı! O zaman kanıt ve deliller ileri sürülebilir, savaş da eşit silahlarla yapılabilirdi. Fakat dinler temellendirmelerle kanaate değil, fakat vahiyle inanca hitap ederler. İnanca yatkınlığın en güçlü olduğu dönem çocukluktur; bu yüzden insanlar öncelikle ve en fazla bu nazik dönemi ele geçirmek için her yolu denerler. İnanç öğretileri mucize hikâyelerinden ve korkutmalardan çok daha fazla bu şekilde kök salarlar. Eğer erken

7 (: *konventionell.*)

çocukluk döneminde belli temel görüşler ve öğretiler alışılmadık bir huşu ve başka herhangi bir şeyde asla görülmemiş ciddiyette bir tavır ile tekrar tekrar anlatılırsa ve bunlar hakkında ortaya çıkabilecek bir kuşku ihtimali ya bütünüyle göz ardı edilir ya da kuşkunun sonsuz felakete götüren ilk adım olduğuna işaret etmek için şöyle bir değinilip geçilirse, bunların bıraktığı iz ya da etki öylesine derin olacaktır ki kural olarak, yani neredeyse her durumda, onlardan kuşkulanmak hemen hemen kişinin kendi varlığından kuşkulanması kadar imkânsız olacaktır.

Dolayısıyla binlerce kişi içinden ciddiyetle ve dürüstlükle bunun mu yoksa şunun mu doğru olduğunu soracak ruh gücüne sahip bir kişi zor çıkacaktır. Böylelerine güçlü ruhlar, *esprits forts* demek zannedildiğinden çok daha uygun bir tariftir. Fakat geri kalanlar için en sağlam inancın, eğer bu şekilde talim ettirilip kafalarına kazındıysa, kendilerinde kök salmaması kadar insana saçma ya da itici gelen bir şey yoktur. Sözgelimi bir sapkın ya da bir dinsizin öldürülmesi gelecekte ruhunun kurtuluşu için elzem olsaydı hemen herkes bunu hayatının en başta gelen, ilk sırada halledilmesi gereken işi yapardı ve öldürürken başardığı, elde ettiği şeyi hatırda tutmaktan güç ve teselli bulurdu; nitekim eskiden neredeyse her İspanyol bir *auto da fé*yi[8] Tanrı'yı en ziyade hoşnut eden, en dindar bir iş olarak görüyordu.

Hindistan'da bunun bir benzerini ancak yakınlarda İngilizler tarafından yasaklanmış ve çok sayıda mensu-

8 (Lâfzî anlamı "inanç işi"; engizisyon önüne çıkarılanlara verilen cezaların okunması esnasında yapılan halka açık tören; cezalarokunduktan sonra siyasi otoritelerce kazığa geçirilerek yakma biçiminde infaz edilirdi. İlki 1481'de Sevilla'da, sonuncusu 1850'de Meksika'da gerçekleşmiştir.)

bu idam edilmiş olan *Thuglar*ın[9] dini cemaatinde görüyoruz. Bunlar din duygularını ve tanrıça Kali'ye hürmetlerini, mallarını mülklerini ele geçirmek için her fırsatta kendi dostlarına suikast düzenleyerek ve yolcu kafilelerinin yolunu kesip katliam yaparak gösteriyorlardı ve böylelikle takdire değer bir şey yaptıklarına ve sonsuz mutluluklarına katkıda bulunduklarına ciddi biçimde inanıyorlardı.*

Dolayısıyla erken yaşlarda belleklere kazınmış olan dini dogmaların gücü o kadar çoktur ki vicdanı ve sonunda her türlü merhamet ve insani duyguyu boğup yok edebilir. Ama eğer erken yaşlarda akıllara kazınmış inancın ne yaptığını kendi gözlerinizle ve yakından görmek istiyorsanız İngilizlere bakın. Doğanın başka herkesten çok kayırdığı, başka herkesten çok akılla, anlayışla, yargı gücüyle ve karakter sağlamlığıyla donattığı bu ulusa bakın; kiliselerinin aşıladığı ve diğer yetenekleri arasında bir saplantı ya da sabit bir fikir gibi görünen ahmakça boş inançlarıyla başka bütün milletleri geride bırakarak nasıl da küçük düşürüldüklerini, hatta alay konusu yapıldıklarını görün. Bunun için başka bir şeye değil, sadece eğitimin ruhban sınıfının eline bırakılmış olmasına şükretmeliler. Onların üzerine titrediği tek bir şey vardır, en erken yaşlarda bütün inanç umdelerini körpe dimağlara kazımaktır, öyle ki bu tekrarlı talim beyinlerinin bir bakıma kısmen felç olmasıyla sonuçlanır. Bu da bütün hayatları boyunca kendisini ahmakça bir bağnazlıkla dışa vurur. Aralarındaki yüksek derecede ze-

9 (: Tanrıça Kali'ye tapınmaları mensuplarının en korkunç suçları işlemelerine yol açan bir Hindu mezhebi; Hindistan'ın büyük bölümüne yıllarca korku ve dehşet salmış, sonunda bayağı bir suçlular çetesine dönüştüğünden 1828–1835 arasında İngiliz hükümeti tarafından yasaklanıp dağıtılmıştır.)

* *Illustrations of the History and Practice of the Thugs*, Londra, 1837; ayrıca Edinburgh Review, Ekim-Ocak 1836–1837.

ki ve anlayışlı kimseleri bile bu bağnazlıkla kendi düzeylerine indirirler ve biz bunlar hakkında ne düşüneceğimizi ya da ne yapacağımızı bilemeyiz.

Eğer böyle bir şaheser için erken yaşta körpe dimağlara inanç esaslarının yerleştirilmesinin ne kadar önemli olduğunu düşünecek olursak, misyonerlik sistemi, şayet kendisini Hotantolar, Kaffirler, Güney Denizi Adaları Yerlileri vb. gibi hâlâ *çocukluk* çağında olan ve aralarında gerçekten başarılı oldukları milletlerle sınırlandırmıyorsa, artık sadece insanlara özgü usandırıcı ısrar, boş kibir ve küstahlığın doruğu olarak değil, fakat aynı zamanda bir saçmalık olarak da görünür. Ama beri yanda Hindistan'da Brahmanlar misyonerlerin öğretilerini ya küçümseyici bir onaylama gülümseyişiyle hoşgörürler ya da omuzlarını silkerek reddederler. Ve genel olarak ifade etmek gerekirse, misyonerlerin bu insanları dinlerinden döndürme çabaları, en uygun fırsat ve koşullara karşın, tam bir hezimetle sonuçlanmıştır. 1826 tarihli *Asiatic Journal*in XXI. sayısında yer alan sahih bir rapor Hindistan'ın bütününde (ki sadece İngilizlerin ellerinde tuttukları bölgenin nüfusu, Nisan 1852 tarihli *The Times*'a göre, yüz elli milyonu bulmaktadır) bunca yıllık misyonerlik çalışmasının neticesinde dininden dönenlerin sayısının üç yüzü geçmediğini göstermektedir; ve aynı zamanda Hıristiyanlığı kabul edenlerin aşırı ahlaksızlıklarıyla tanınmış kimseler oldukları kabul edilmektedir. Bu kadar milyon kişi arasından çıka çıka üç kuruşa ruhunu satmış üç yüz rüşvetçi çıkmaktadır. Hindistan'da hiçbir yerde Hıristiyanlık bakımından işlerin bundan daha iyi gitmesi için bir sebep göremiyorum, her ne kadar misyonerler şimdi, Hinduların büyük bir ihtimamla sakınarak gözcülük ettikleri sınırları delip Hıristiyanlığı ülkeye sokmak için, münhasıran laik İngiliz eğitimine tahsis

edilmiş okullardaki çocukların, anlaşmanın şartlarını hiçe sayarak, körpe ruhları üzerinde çalışmayı deniyorlarsa da. Çünkü söylediğim gibi, inanç tohumlarını ekmek için en uygun dönem yetişkinlik değil çocukluktur; özellikle daha önceki bir inanç zaten kökleşmişse bu daha da fazla böyledir.

Fakat yetişkin dönmelerin sahip olduklarını iddia ettikleri edinilmiş ***kanaat*** kural olarak kişisel bir çıkarın maskesinden başka bir şey değildir. Olgunluk çağında dininden dönen bir kişinin her zaman her yerde çoğu kimse tarafından küçümsenmesine neden olan da bunun kolay kolay başka türlü olamayacağı yolundaki hissiyattır, her ne kadar onlar bu şekilde dini akla uygun bir kanaat meselesi olarak değil, fakat erken yaşlarda, herhangi bir sınamaya tabi tutma imkânına sahip olmazdan önce, yerleştirilmiş bir inanç meselesi olarak gördüklerini gösterirlerse de. Onların dine bu şekilde bakmakta haklı oldukları sadece körü körüne her şeye inanan kitlelerin değil, fakat her dinin, bu sıfatlarıyla dinin kaynaklarını, delillerini, dogmalarını ve tartışmalı konularını incelemiş olan ruhban sınıfının da toplu olarak ülkelerinin dinine şevkle, sadakatle ve gayretle bağlı olmalarından anlaşılır. Dolayısıyla bir dinin rahibinin bir başka dine veya inanç sistemine geçmesi dünyada en nadir rastlanır şeydir.

Sözgelimi Katolik rahipler zümresi kiliselerinin akidelerinin tümünün hakikatine, aynı şekilde Protestan rahipler de kendi akidelerininkine tam olarak inanmışlardır ve her ikisi de inanç esaslarını, onun dogmalarını ve düsturlarını benzer bir şevk ve gayretle savunurlar. Ancak bu kanaat yine de her birinin doğduğu ülkenin şartlarının bir sonucudur sadece; dolayısıyla Güney Almanya'daki rahipler için Katolik dogmanın, Kuzey Alman-

ya'daki rahipler için de Protestan dogmanın hakikati mükemmelen açık ve aşikârdır. Şu halde eğer bu kanaatler nesnel temeller üzerine oturuyorsa, o zaman iklim koşullarınca belirlenecek demektir ve tıpkı bitkiler gibi kimisi bir yerde kimisi bir başka yerde gelişip serpilecektir. Fakat şimdi insanlar her yerde mahalli koşullarda ikna olmuş olanların kanaatlerini inanç ve güvenle kabul etmektedirler.

Demopheles: İyi ya işte, bunda ne kötülük var, hem değişen de çok fazla bir şey yok; sözgelimi Protestanlık aslında Kuzeye, Katoliklik de Güneye daha uygundur.

Philalethes: Öyle görünüyor; fakat ben daha yüksek bir bakış açısından baktım ve göz önünde bulundurduğum şey daha önemli bir konu, yani insanlar arasında hakikat bilgisinin ilerlemesi. Ve bu açıdan, bir kimse her nerede doğmuş olursa olsun, daha çocukluktan gençliğe adım atar atmaz, onun zihnine belli önerme yahut kaziyelerin yerleştirilmesi ve sonsuz kurtuluşunu tehlikeye atmaksızın kendisine belletilen şeylerden asla kuşku duyamayacağına kesinkes ikna edilmesi korkunç bir şeydir. Sözünü ettiklerim diğer her türlü bilgimizin temelini etkileyen, dolayısıyla ebediyen bakış açımızı belirleyen önermelerdir. Bunların kendilerinin yanlış olması halinde bakış açımız ebediyen bozulup çarpıtılmış olur. Ayrıca bu önermelerin doğal sonuçları her yerde her noktada bütün bilgi sistemimizi etkilediği için karşılaşacağımız şey bilgi bakımından tam bir çarpıtma ve sakatlanma olur. Her edebiyat bunun misalini ya da kanıtını sunar, en çarpıcı olanıyla Ortaçağ edebiyatında karşılaşırız, ama 15. ve 16. yüzyıl edebiyatlarının da bu bakımdan pek geri kaldığı söylenemez. Hatta bütün bu dönemlerin en bü-

yük kafalarına bakın ve zihinlerinin bu yanlış temel fikir ya da faraziyelerle nasıl felç olduğunu ve bilhassa doğanın hakiki özü ve işleyişine dair derin kavrayışların, deyiş yerinde ise, önünün nasıl tıkandığını görün.

Bütün Hıristiyanlık tarihi boyunca teizm (tanrıcılık) her türlü düşünsel ve özellikle felsefi çabanın önünde bir kabul gibi durur ve her türlü ilerlemenin önünü tıkar veya gelişmesini engeller. Tanrı, şeytan, melekler, cinler bütün tabiatı dönemin bilginlerinden gizlemiştir; hiçbir araştırma sonuna kadar götürülmemiş, hiçbir mesele derinlemesine tetkik edilmemiştir; en açık ve anlaşılır illiyet bağının ötesinde yer alan her şey derhal bunlara atfedilmiştir; dolayısıyla böyle bir mesele ele alındığında tıpkı Pomponatius'un yaptığı gibi: *Certe philosophi nihil verisimile habent ad haec, quare necesse est, ad Deum, ad angelos et daemones recurrere* (*De incantationibus*, bl. 7).[10] Kuşkusuz Pomponatius'un bu ifadesinde bir alay ya da istihza havası sezinleyebiliriz, çünkü onun sadakatsizliği başka şekillerde de bilinen bir şeydir, ama bu çerçeve içerisinde o sadece çağının genel düşünce tarzını dile getirmiştir.

Diğer taraftan eğer bir kimse, prangaları kırıp atacak nadir rastlanır bir düşünce esnekliğine sahip olsaydı, tıpkı Bruno ve Vanini'nin başına geldiği gibi, kendisi ve yazdıkları ateşe verilirdi. Fakat *sıradan* kafaların metafiziğin bu ilk hazırlık aşamasıyla nasıl felç oldukları, böylelerinin yabancı ve bildik olmayan bir inanç sisteminin öğretilerini eleştirmeye girişmeleri durumunda en çarpıcı biçimde ve en gülünç yanıyla görülebilir. O zaman böyle bir adamın kural olarak sadece, onun dogmaları-

10 (: Bu konu ile ilgili olarak kesinlikle filozoflar akla uygun bir şey sunamazlar, bu yüzden Tanrı, melekler ve daimonlara geri gitmekten başka çare yoktur.)

nın kendi inancının dogmalarıyla uyuşmadığını dikkatli bir şekilde göstermekle ilgilendiğini görürüz. Çünkü o bunların sadece kendi inancının dogmalarında dile getirilenle aynı şeyi söylememekle kalmayıp, kesinlikle aynı anlama da gelmediklerini açıklamak için didinir durur. Böylelikle o çocukça düşünceleriyle, yabancı inanç sisteminin sahte özünü açığa çıkardığını hayal eder. Asla bu ikisinden hangisinin doğru olduğu sorusunu sormak gerçekten aklına gelmez; bilakis kendi inanç esasları onun için *a priori* kesin ilkelerdir. Mh. Mr. Morrison *Asiatic Journal*in Çinlilerin din ve felsefesini eleştirmeye kalkıştığı 20. cildinde bunun eğlendirici bir örneğini sunar; gerçekten eğlendiricidir.

Demopheles: Demek ki sizin yüksek bakış açısı dediğiniz bu; fakat ben sizi bundan daha yüksek bir bakış açısının olduğuna temin edebilirim. ***Primum vivere, deinde philosophari***[11] ilk bakışta zannedilenden daha etraflı ve kucaklayıcı bir anlama sahiptir. Her şeyden evvel şiddete başvurmaktan, haksız ve gaddarca ya da yüz kızartıcı nitelikte olan herhangi bir şey yapmaktan alıkoymak için kalabalıkların kaba ve kötü eğilimleri dizginlenmelidir. Şimdi eğer onları hakikati tanıyıp kavrayıncaya kadar beklemek isteseydik hiç kuşku yok çok geç kalırdık. Ve zaten bulunduğunu varsaysak bile hakikat onların anlayış güçlerini katbekat aşacaktır. Her halükârda onun alegorik dile büründürülmüş bir anlatımı, bir mesel, bir mitos onların amaçlarına hizmet eder. Kant'ın söylediği gibi doğru ve erdemin açık, aleni bir miyarı olmalıdır; ve doğrusunu söylemek gerekirse bu her zaman yükseklerde kanat çırpmalıdır. Kastedileni işaret ettikleri sürece bir yöreye veya bölgeye mahsus fi-

11 (: Önce yaşa, sonra felsefe yap.)

gürlerin onun üzerine kazıdığı şeyin pek bir önemi yoktur. Böyle bir alegorik hakikat tasavvuru her zaman her yerde bir bütün olarak insanlık için, asla erişemeyecekleri hakikatin ve genel olarak hiçbir zaman anlayamayacakları felsefenin uygun bir ikamesidir; bu hakikat yahut felsefenin her gün biçimini değiştirmesinin ve henüz genel kabulle karşılanan bir biçime sahip olmamasının sözünü bile etmiyorum. Dolayısıyla, sevgili Philalethes, pratik hedefler her bakımdan teorik olanların önünde gider.

Philalethes: Söylediğiniz şey Lokroili Pythagorascı Timaios'un eski tavsiyesine çok benziyor: τὰς Ψυχὰς ἀπείργομεν Ψευδέσι λόγοις, εἴ κα μὴ ἄγηται ἀλαθέσι[12] (*De anima mundi*, s. 104, Stephanus). Ve neredeyse kuşku duyacağım geliyor, günün modasına uygun olarak, herhalde bana hatırlatmak istiyorsunuz:

> Doch guter Freund, die Zeit kommt auch heran,
> Wo wir was Gut's in Ruhe schmausen mögen.[13]

Ve sizin salık verdiğiniz şey, tatmin edilmemiş, huzursuz öfkeli kalabalıklar dalgalar halinde gelip bizi masamızda rahatsız etmesinler diye (zamanı göz önünde bulundurup) gerekli önlemleri almamız gerektiği anlamına geliyor. Fakat bu bakış açısının bütünü günümüzde yaygın ve revaçta olduğu ölçüde yanlıştır da; bu sebepten ötürü ona karşı çıkmakta acele ediyorum. Dinin ve onun inanç esaslarının yardımı olmaksızın devlet, adalet ve hukuk ayakta tutulamaz, adalet ve kolluk gücü hukuk ve düzenin tesisi ve idamesi için zorunlu tamamlayıcıla-

12 (: Hakiki olanların bir yararı yoksa biz ruhları aldatıcı ve kandırıcı sözlerle dizginleriz.)

13 (: Vakti yakın aziz dostum
Huzur içinde yiyip içmenin.)

rı olarak dine ihtiyaç duyarlar: bu ***yanlış***tır. Yüz kere de tekrarlansa yine ***yanlış***tır. Çünkü eskiler, özellikle Grekler bize vakalara dayalı çarpıcı ve etkileyici bir ***instantia in contrarium***[14] sunarlar. Nitekim onlar bizim bugün ***din*** dediğimiz şeyin en küçük bir parçasına bile sahip değillerdi. Kutsal metinleri yoktu, öğrenilip bellenecek, kabulü herkesten beklenen, ilkeleri genç yaşlarda belleklere kazınan dogmaları yoktu. Dinin hizmetkârları ahlak hakkında o ölçüde az vaaz ve nasihatlerde bulunur, rahipler de ahlakla veya genel olarak insanların yaptıkları ya da ihmal ettikleri şeylerle pek fazla ilgilenmezlerdi. Böyle bir şey bilinmiyordu. Rahiplerin görevleri tapınaklardaki törenlerle, ibadetlerle, ilahilerle, kurbanlarla, yürüyüş alaylarıyla, kuttörenleri ve benzeri şeylerle sınırlıydı, ki bunların hiçbiri kişinin ahlaki–manevi gelişimi gibi bir şeyi hedeflemiyordu. Din diye adlandırılan şeyin tamamı, bilhassa kasabalarda, ***deorum majorum gentium***[15] için şurada burada ***tapınakla***nn kurulmasına dayanıyordu. Tapınaklarda ibadetler sözü edilen tarzda bir devlet işi olarak gerçekleştiriliyordu ve dolayısıyla böyle bir kült aslında siteye ait bir meseleydi. İbadetlerin gerçekleştirilmesinde yer alan görevliler hariç hiç kimse herhangi bir şekilde hazır olmaya, hatta ona inanmaya dahi zorlanmıyordu. Eski dünyanın tümünde herhangi bir dogmaya inanma yükümlülüğünün bir izine ya da emaresine rastlanmaz. Ancak açıktan açığa tanrıların mevcudiyetini reddeden ya da onları tahkir ve tezyif eden cezalandırılıyordu; çünkü o böyle yapmakla bu tanrılara hizmet eden devlete hakaret etmiş oluyordu; bunun dışında herkes onlar hakkında istediği şeyi düşünmekte serbestti. Eğer bir kimse dua veya kurbanla şahsi olarak

14 (: Karşıt örnek.)

15 (: Büyük aile ya da kabilelerin tanrıları.)

bu tanrıların lütfuna mazhar olmak istiyorsa bunu kendi payına ve zararına yapmakta özgürdü; eğer yapmıyorsa kimsenin ve hele devletin ona söyleyeceği bir şeyi olamazdı. Her Romalının evinde kendi Larları ve Penatları vardı, ki bunlar aslında atalarının saygı değer portrelerinden başka bir şey değildi (Apuleius, *De deo Socratis*, bl. 15, c. II, s. 237; *ed. Bip.*). Eskilerin ruhun ölümsüzlüğü ve ölümden sonraki hayat hakkında kesin, açık ve hele hele dogmatik, sabit fikirleri yoktu, bu konuları herkes kendince, kâh gevşek, kâh müterediddit, kâh kuşku içinde düşünüyordu; ve Tanrı tasavvurları da o ölçüde çeşitli, kişiye özgü ve müphemdi. Dolayısıyla eskilerin dünyasında sözcüğün bizim anladığımız anlamında gerçekte *din* diye bir şey yoktu. Peki, bu sebepten ötürü onların dünyasında hukuksuzluk ve kural tanımazlık mı egemendi? Hâlâ bizimkinin temelini oluşturan, büyük ölçüde onların eseri olan hukuk ve düzen değil mi? Nüfuslarının büyük bölümü kölelerden oluşmasına karşın mülkiyet tam olarak güvence altında değil miydi? Ve bu düzen iki bin yıldan fazla bir zaman hüküm sürmedi mi?

Dolayısıyla işaret ettiğin ve günümüzde her yerde yaygın olan anlamda dinin pratik hedeflerini ve zorunluluğunu, daha açık bir deyişle, dinin her türlü hukuk ve düzenin vazgeçilmez temeli olduğunu kabul etmem mümkün değil ve buna kesinlikle karşı çıkacağım. Çünkü böyle bir bakış açısından ışık ve hakikat uğruna verilen saf ve kutsal mücadele, en hafif deyimiyle, donkişotvari bir şey, hatta eğer adalet duygusuyla, itibar ve itaat edilen baskın inancı hakikatin tahtını ele geçirmiş ve onu yalan ve aldatmayla elinde tutmayı sürdüren bir gasıp olarak mahkûm etmeye kalkışacak olursa cezayı müstelzim bir suç olarak görünecektir.

Demopheles: Ama din hakikatin karşısında değildir ki; bizzat kendisi hakikati öğretir. Onun faaliyet alanı yahut tesir sahası küçük bir derslik değil, fakat bir bütün olarak dünya ve insanlık olduğu için din bu kadar kalabalık ve karmaşık bir dinleyici kitlesinin taleplerini ve anlayış güçlerini görmezden gelemez. Din hakikatin çıplak haliyle görünmesine izin veremez; ya da tıbbi bir teşbih kullanmak gerekirse, onu ilaç olarak saf haliyle öneremez, fakat deyiş yerinde ise, bunun için çözücü veya eritici bir madde olarak mitoslardan yararlanmalıdır. Bu bakımdan hakikati kendi başlarına gaz halinde bulunan ancak, başka türlü buharlaşacaklarından ötürü, tıbbi kullanım ve ayrıca muhafaza ve taşıma için kararlı, katı bir bazla birleştirilmesi gereken belli kimyasal maddelere benzetmek de mümkündür. Sözgelimi klor gazı bütün bu amaçlar için ancak klorür formunda kullanılır. Ama eğer hakikat saf, soyut ve mitoslara benzer nitelikteki her şeyden yalıtılmış olursa bizim için ebediyen ulaşılmaz kalacaktır, buna filozoflar da dâhildir, işte o zaman hakikat kendi başına ilaç olarak bile verilemeyen, ama ancak başka maddelerle birleştiğinde görülebilir, elle tutulabilir hale gelen flor gazına benzetilebilir. Ya da daha basit bir dille ifade etmek gerekirse, mitoslar, meseller ve misaller dışında başka bir şekilde dile getirilemeyen hakikat bir kap olmaksızın taşınamayan su gibidir; fakat onu saf ve yalın haliyle elde etmekte ısrar eden filozoflar suyun kendisine sahip olmak için kabı kıran kimseye benzerler. Belki bu işin özünü kavrayan hakiki bir benzetmedir. Herhalde din misal, mesel ve mitoslarla ifade edilmiş ve bu haliyle bir bütün olarak insanlık için anlaşılıp hazmedilmesi mümkün hale getirilmiş hakikattir. Çünkü insanlar saf ve yalın haliyle hakikate asla tahammül edemezler, nitekim saf oksijenle ya-

şayamayız, oksijenin dört katı nitrojen ilavesine gereksinim duyarız.

Mecaz ve teşbih dilini bir tarafa bırakırsak diyebiliriz ki hayatın derin anlamı ve yüksek hedefi kitlelere ancak *simgesel bir dille* gösterilip takdim edilebilir, çünkü onlar hayatı gerçek anlamıyla kavrayamazlar. Buna karşılık felsefe Eleusis *mysterium*ları gibi küçük bir azınlık ve seçkinler için olmalıdır.

Philalethes: Anlıyorum. Nihayetinde bu yalan kisvesini üzerine geçirmiş hakikat anlamına geliyor. Fakat böyle yaparak o kendisi için ölümcül olan bir müttefikle ittifak yapmış oluyor. Yanlışı hakikatin kabı ya da aracı olarak kullanma yetkisine sahip olanların ellerine böylelikle ne tehlikeli bir silah verilmiş oluyor! Eğer durum buysa korkarım yanlışın yol açtığı zarar hakikatten elde edilen faydadan daha büyük olacaktır. Elbette alegorinin, teşbih ve mecaz dilinin böyle bir şey olduğu kabul edilseydi buna bir diyeceğim olmazdı; fakat onun kabulüyle birlikte hakikat her türlü saygınlık ve dolayısıyla tesir gücünden yoksun kalacaktır. Bu yüzden alegori, en iyi haliyle *sensu allegorico* doğru olduğu halde, *sensu proprio*[16] doğru olduğu iddiasında bulunmalı ve bu iddiasını sonuna kadar götürmelidir. İşte iflah olmaz uğursuzluk, savulamayan musibet burada yatmaktadır; ve işte bu sebepten ötürüdür ki din her zaman soylu ve tutkulu saf hakikat özlemiyle çatışma içerisinde olmuş ve hep çatışma içinde olacaktır.

Demopheles: Ah, hayır! Bu da düşünülmüş ve bunun önüne geçmek için her şey yapılmıştır. Din alegorik doğasını tam olarak kabul etmese bile herhalde buna yeteri kadar işaret eder.

16 (Sırasıyla: Mecazi ve gerçek anlamda.)

Philalethes: Peki bunu ne şekilde yapıyor?

Demopheles: Sırlarıyla. Aslında sır da (*mysterium*) dinin alegorik dili için bir *terminus technicus*tan başka bir şey değildir ve bütün dinlerin sırları vardır. Aslında bir sır aşikâr biçimde saçma bir dogmadır ve bu haliyle o, kendi başına kaba ve eğitimsiz kalabalıkların sıradan aklı için asla anlaşılamayacak olan yüksek bir hakikati saklar. Kalabalıklar onu bu kılık içinde güvenle ve inançla kabul ederler ve onlar için bile aşikâr olan saçmalığının kendilerini yoldan çıkarmasına fırsat vermezler. Böylece şimdi onlar güçleri yettikleri nispette meselenin özüne iştirak ederler. Buna bir açıklama ve misal olarak; sözgelimi aynı zamanda hem sofu, hem de matematikçi ve filozof olan Pascal bu üçlü karakteriyle: Tanrı her yerde merkezdir ve hiçbir yerde çevre değildir, dediğinde sırların felsefede dahi kullanımına dönük bir girişimde bulunulduğunu ekleyebilirim. Malebranche da gayet haklı olarak işaret etmiştir: *La liberté est un mystère.*[17]

Daha da ileri gidilebilir ve dinlerde her şeyin gerçekte sır olduğu söylenebilir. Çünkü *sensu proprio* hakikati kaba ve cahil halleriyle kalabalıkların kafasına sokmak mutlak olarak imkânsızdır; onların payına ancak onun mecaz, teşbih ve mitoslarla bezeli yansıması düşebilir ve bu haliyle o onları aydınlatabilir. Çıplak hakikatin bayağı kalabalıkların huzurunda yeri yoktur;[18] o ancak onların önünde kalın bir perdeyle görünebilir. Bu sebepten ötürü bir dinin *sensu proprio* doğru olmasını beklemek akıldışı bir şeydir; ve bu, yeri gelmişken işaret edeyim, bugünlerde hem akılcıların hem de tabiatüstücülerin[19]

17 (: Özgürlük bir sırdır.)
18 (Ya da: Çıplak hakikatin yeri bayağı kalabalıkların huzuru değildir.)
19 (: *der Supernaturalist.*)

saçma kanaatidir. Çünkü her ikisi de dinin *sensu proprio* doğru olması gerektiği varsayımından yola çıkar. Bu durumda ilki bunun böyle olmadığını ispatlar, ikincisi de inatla bunun böyle olduğunu ileri sürer; veya daha doğru bir deyişle, ilki teşbih ve mecaza dayalı anlatımı *sensu proprio* doğru olabilecek şekilde kesip biçer ve keyfince düzeltir, fakat o zaman da ortaya basmakalıp, yavan bir şey çıkar; buna karşılık diğeri uzun boylu düşünüp taşınmaksızın bunun *sensu proprio* doğru olduğunu ileri sürer ki bu onların da bilmeleri gerektiği üzere, engizisyonlar ve kazıklar olmadan muhtemelen kabul edilemeyecek bir inançtır. Buna karşılık mitos ve alegori dinin asli unsurlarıdır, fakat büyük kitlelerin zihinsel–düşünsel sınırlılıkları nedeniyle kaçınılmaz olan bu durumda din insanın sökülüp atılamaz nitelikteki metafizik gereksinimlerini uygun biçimde tatmin eder ve erişilmesi son derece güç ve belki de imkânsız olan saf felsefi hakikatin yerini alır.

Philalethes: Ah, evet, bu bir bakıma tahta bir bacağın doğal olanın yerini almasına benziyor; tahta bacak kaybedilenin yerini doldurur, onun yaptığı işi zar zor yerine getirir, doğal bir bacak olarak görülmesini talep eder ve az ya da çok mahirane biçimde bedene iliştirilir. Tek fark şudur, doğal bir bacak kural olarak tahta bacaktan önce gelirken, din her yerde felsefenin önüne geçmiştir.

Demopheles: Bütün bunlar doğru olabilir, fakat doğal bacağı olmayan birisi için tahta bacak büyük bir kıymete sahiptir. Şunu aklınızdan çıkarmayın, insanın metafizik gereksinimleri mutlaka tatmin edilmelidir, çünkü onun düşüncelerinin ufkunun bir sonu olmalıdır ve sınırsız hudutsuz bırakılamaz. Kural olarak insanın illetleri tartacak

ve buna bağlı olarak doğru olan ile yanlış olanı ayırt edecek bir yargı gücü yoktur. Ayrıca doğanın ve doğal gereksinimlerin onun omuzlarına yüklediği iş bu tür araştırmalar için ya da bunların talep ettiği eğitim için ona zaman bırakmaz. Dolayısıyla onun durumunda makul, yani illetlere ve temellendirmelere dayalı bir kanaatten[20] bahsetmek boştur; ona inanç ve otoriteden başka bir şey kalmamıştır. Gerçekten hakiki bir felsefe dinin yerini almış olsaydı bile insanların en azından onda dokuzu onu ancak otoriteye bağlı olarak kabul ederdi; dolayısıyla bu yine bir inanç konusu olurdu. Çünkü Platon'un ΦιλόσοΦον πλῆθοσ πδύνατον εἶναι[21] sözü her zaman geçerliliğini koruyacaktır.

Ne var ki otorite ancak zamanla ve koşullarla tesis edilir, dolayısıyla ona sadece mantık ve delillerin desteklediği şeyi tahsis edemeyiz; bu sebepten ötürü, bu alegorik olarak temsil edilmiş hakikatten[22] ibaret olsa bile, ona ancak tarihin akışı içinde ulaşılmış olan şeyi sunmamız gerekir. Otoritenin desteklediği bu hakikat türü doğrudan insanın metafizik mizacına, yani ne yapsa görüş ufku içinden çıkarıp atamadığı bu varoluş muammasına karşısında hissettiği *theoria* ihtiyacına, dünyanın maddi boyutunun arkasında öyle veya böyle metafizik olan bir şeyin, sürekli değişimin temeli olarak hizmet eden değişmeyen bir şeyin varolması gerektiği bilincinden kaynaklanan bir ihtiyaca seslenir. O ayrıca sürekli ihtiyaç içinde yaşayan ölümlülerin iradesine, korkularına ve umutlarına seslenir; din bunlar için yakarabileceği, tarziyede bulunup teskin edebileceği, lütfunu ya da inayetini kazanabileceği tanrılar, daimonlar yaratır. Nihayet din inkâr edilemez biçimde insanın içinde mevcut olan ah-

20 (Ya da: ... delil ve temellendirmelere bağlı olarak ikna olmaktan...)
21 (Bkz. 6 numaralı dipnot.)
22 (Ya da: ... hakikatin alegorik bir temsilinden ibaret olsa bile...)

lak bilincine seslenir ve ona dışarıdan teyit (onaylama) ve destek sağlar. Böyle bir destek olmasaydı bunca baştan çıkarıcıya karşı mücadelede ahlak bilinci varlığını kolaylıkla sürdüremezdi. Hayatın sayısız dert ve kederi karşısında din tam da bu yandan tükenmez bir teselli ve ferahlık kaynağı sunar, ki bu insanı ölüm anında dahi terk etmez, bilakis tam da bu zamanda kendisinden beklenen hakiki faydayı sunar. Dolayısıyla din kör birinin elinden tutup yeden kimseye benzer, çünkü onun görecek gözleri yoktur; körün bütün istediği, yürürken her şeyi görmek değil, gitmek istediği yere ulaşmaktır.

Philalethes: Bu yanı kesinlikle dinin en parlak yanıdır. Eğer o bir *fraus* ise gerçekten bir *pia fraus*tur,[23] bu inkâr edilemez. O zaman rahipler de aldatıcılar ile ahlakçılar arasında bir şeye denk gelir. Çünkü biliyor olsalar bile, ki zannetmem öyle olsun, gayet doğru bir şekilde açıkladığınız gibi, gerçek hakikati öğretmeyi göze alamıyorlar. Herhalde gerçek, doğru bir felsefe olabilir, ama gerçek bir din olamaz, sözünü ettiğim sizin söylediğiniz süslü ve alegorik anlamda değil, kelimenin gerçek anlamında "gerçek"tir. Sözünü ettiğiniz anlamda her din gerçektir, söz konusu olan sadece bu gerçekliğin değişik dereceleridir. Bu en önemli, en yüce, en kutsal hakikatlerin ancak bir yalanla birlikte ortaya çıkabilmesi, hatta insanlar üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olan bir şey olarak ondan güç ve kuvvet bulabilmesi, kesinlikle, dünyanın her yerde bize sunduğu, bahtiyarlık ve talihsizliğin, dürüstlük ve sahtekârlığın, iyilik ve kötülüğün, soyluluk ve alçaklığın içinden çıkılmaz, girift karışımıyla uyum içindedir. Hatta bu olgu maneviahlaki dünya üzerine vurulmuş bir mühür olarak düşü-

23 (Sırasıyla: Hile, aldatmaca; dindarca aldatma.)

nülebilir. Ne var ki yine de bir gün insanlığın bir taraftan gerçek felsefeyi ortaya koyabilecek, diğer yandan onu özümseyebilecek bir eğitim ve olgunluk düzeyine ulaşacağına dair olan umudumuzu terk etmiyoruz. ***Simplex sigillum veri***:[24] çıplak hakikat öylesine yalın ve anlaşılır olmalıdır ki mitoslar ve masallarla (bir sürü yalan) karıştırılmaksızın, diğer bir deyişle, görünümünü değiştirip *din* kisvesi içine sokulmaksızın gerçek formu içinde herkese bildirilebilmelidir.

Demopheles: Kalabalıkların acınacak anlayışsızlığı ve yetersizliği hakkında en küçük bir fikriniz dahi yok.

Philalethes: Bunu bir umut olarak dile getiriyorum sadece, ama böyle bir umudu yitirmeye gönlüm razı olmaz. Şu halde eğer hakikat daha yalın ve anlaşılabilir bir form içinde olsaydı, onun vekili ya da temsilcisi olarak bunca zamandır işgal ettiği, ama tam da bu şekilde onun için açık tuttuğu konumdan dini alaşağı ederdi elbette. İşte o zaman din vazifesini yerine getirmiş ve ömrünü tamamlamış olacaktır; o zaman olgunlaşmasına önayak olduğu insan soyunun kendisinden uzaklaşmasına ses çıkarmayabilir, kendisi de huzur içinde son nefesini verebilir; bu dinin rahat, ıstırapsız ölümü olacaktır. Fakat din yaşadığı sürece biri hakikat diğeri yalan ve aldatma olmak üzere iki yüzü vardır. Birine veya diğerine bakmamıza göre ona dostça ya da düşmanca tutum takınırız. Bu yüzden din zorunlu kötülük olarak kabul edilmelidir; (buradaki) zorunluluk hakikati kavramaktan aciz ve dolayısıyla gerek duyulduğunda onun yerini alacak bir şeye ihtiyaç duyan büyük çoğunluğun hazin dar kafalılığına dayanır.

24 (: Yalınlıktır hakikatin alameti fârikası.)

Demopheles: Gerçekten insan siz filozofların hakikati bulup da kafese kapattığınızı, yapılacak tek şeyin onu kavrayıp anlamak olduğunu zanneder.

Philalethes: Eğer onu bulamadıysak bunun baş sorumlusu dinin bütün dönemlerde ve bütün ülkelerde felsefe üzerinde icra ettiği baskıdır. İnsanlar ruhlarını istedikleri gibi şekillendirip kendi çıkarlarına kullanmak için çocukları en erken yaşlarda rahiplerin ellerine bırakarak hakikatin sadece dile getirilmesini ve iletilmesini değil, düşünülmesini ve ortaya çıkarılmasını da imkânsız hale getirmeye çalıştılar. Gelecekte çocukların temel düşüncelerinin takip edeceği yolu rahipler öylesine sağlam bir şekilde belirliyorlar ki çoğu kez bütün bir hayat boyunca bu fikirler hiç değişmeksizin nasılsa öyle kalıyor. Hatta 17. ve 18. yüzyılların en seçkin kafalarının eserlerine, bilhassa doğu araştırmalarının ardından bakıp da her yerde dört bir yandan temel Yahudi anlayışıyla kösteklenip felç edildiklerini gördüğümde, zaman zaman şaşkınlıktan donup kaldığımı itiraf etmem gerekir. O zaman kendime herhangi birinin böyle bir hazırlıkla gerçek felsefeyi nasıl düşünebileceğini sormadan edemem.

Demopheles: Sonra şu da var ki, bu gerçek felsefe bulunup ortaya çıkarılmış olsaydı bile din sizin düşündüğünüz gibi ortadan kalkmazdı. Çünkü herkes için tek bir metafizik sistem olamaz; bir insan ile diğeri arasındaki zihinsel yeterlilik bakımından doğal farklılık ve bunların gelişiminde ortaya çıkan ilave farklılık böyle bir şeye asla izin vermeyecektir. İnsanların büyük çoğunluğu ister istemez, tüm insan soyunun ihtiyaç duyduğu sayısız şeylerin elde edilmesi için kaçınılmaz ola-

rak gerekli olan ağır bedeni işlerde çalışmak zorundadır. Bu onlara eğitim, öğrenim veya düşünme için zaman bırakmamakla kalmaz, fakat salt bedensel ve zihinsel nitelikler arasındaki sert çatışma yüzünden, aşırı bedensel çalışma anlayış gücünü köreltir ve onu battal, atıl ve hantal hale getirir, dolayısıyla gayet basit ve somut meseleler dışında herhangi bir şeyi kavramasını imkânsızlaştırır. İnsan soyunun en az onda dokuzu bu sınıfa dâhildir.

Fakat insanlar yine de bir metafizik sisteme, yani dünyaya ve varoluşumuza dair bir açıklamaya muhtaçtırlar, çünkü bu onların en doğal gereksinimlerinden biridir. Aslında onların ihtiyaç duydukları şey bir halk metafiziğidir ve bunun onların anlayışına uygun olabilmesi için çok sayıda nadir niteliği bir araya getirmesi gerekir. Dolayısıyla bunun kolaylıkla anlaşılabilir olması ve aynı zamanda tam gereken noktalarda belli ölçüde karanlıklara, hatta anlaşılmazlıklara sahip olması gerekir. Şu halde doğru ve tatmin edici bir ahlak sisteminin dogmaları olmalı ve her şeyden evvel ıstırap ve ölüm karşısında bitmez tükenmez bir teselli sunmalıdır. Bütün bunlardan dinin *sensu proprio* değil, ancak *sensu allegorico* doğru olabileceği sonucu çıkar. Ayrıca ardında bıraktığı büyük zaman dilimi, genel kabul görmüşlüğü, ifadeleri ve ifadelerindeki ses tonuyla birlikte kayıt ve belgeleri bakımından etkileyici olan bir otorite kaynağı veya dayanağı olmalıdır. Bunlar bir araya gelmesi fevkalade güç niteliklerdir, bu yüzden birçok insan, meseleyi bütün yönleriyle düşündüğünde, bir dinin zayıflamasına yardıma hazır ve istekli olmayacak, fakat d*inin* insanların en kutsal hazinesi olduğunu hep aklında tutacaktır. Din konusunda her kim bir kanaat oluşturmak isterse dinin hedeflediği kitlelerin doğasını her zaman

göz önünde bulundurmalı ve dolayısıyla onların ahlaki ve zihni bakımdan içinde bulundukları sefil ve aşağılık durumun tablosunu kafasında canlandırmalıdır. Bunun boyutlarının nerelere kadar uzanabileceğini tasavvur etmek mümkün değildir. Tuhaf masalların, garip merasimlerin en kaba örtüsü altında küçük bir hakikat kıvılcımı nasıl da inatla ısrarla belli belirsiz ışıldamayı sürdürür, insanın aklı almaz. Bunun kaldırılması, her ne olursa olsun bir şeye bulaşması için bir kez değmesi yeterli olan, sonra onu artık bir daha kolay kolay bırakmayan misk kokusunu kaldırmak kadar zordur.

Bunun bir misali olarak *Upanişadlar*da kaydedilmiş derin bilgeliği düşünün, sonra da kutsal yolculuklarında, dini alaylarında ve şenliklerinde, keza Sannyasilerin[25] çılgın ve gülünç maskaralıklarında görüldüğü gibi, bugünün Hindistan'ındaki tuhaf ve abartılı putperestliğe bakın. Ancak yine de bütün bu çılgınlık ve saçmalıkların geri planında gözden saklanan bir şeyin, az önce sözünü ettiğim derin bilgelikle uyumlu veya onun bir yansıması olan bir şeyin var olduğu inkâr edilemez. Fakat bu vahşi kalabalıklar için bunun böyle bir kılığa bürünmesi gerekiyordu. Bu karşıtlık içinde bir yanda tek tek kişilerin bilgeliği, diğer yanda kalabalığın vahşiliği olmak üzere insanlığın iki kutbunu görüyoruz. Ne var ki bunların her ikisi de ortak uzlaşma noktalarını ahlak alanında bulurlar.

25 [: Brahmanlar için buyurulan hayatın dördüncü aşamasını (*ashrama*) gerçekleştirip, mistik bilginin en yüksek zirvesine ulaşmış, zihni melekelerini yüce hakikat üzerinde teksif ederek, maddi ve dünyevi her şeyi bütünüyle terk etmiş Hint münzevisi. Ancak tabir günümüzde çok geniş bir anlama sahip olup, dini bir vecibe olarak sadaka için kapı kapı dolaşan (ve genellikle Şiva'ya bağlı olan) "fakir"lerin çeşitli türleri için kullanılır. *Sanyassi* dışında *Brahmachari* (bekâr), *Grihastha* (hanereisi) ve *Vanaprastha* (münzevi) hayatın diğer üç aşamasıdır.)

Söz buraya geldiğinde kim *Kuralın*:[26] "Ayaktakımı insanlara benzer görünür, fakat ben asla onlarda insana benzer bir şey görmedim" (1. 1071) sözünü hatırlamaz? Daha yüksek eğitim almış birisi dini yine de kendince *cum grano salis*[27] yorumlayabilir; bilgin, düşünür ortalığı velveleye vermeden onun yerine felsefeyi koyabilir. Fakat burada da tek bir felsefe herkese uygun gelmeyecektir; benzerlik yasalarına[28] göre her bir sistem eğitim ve zihinsel yeterlilik bakımından kendisine en ziyade uyan topluluğu çekecektir. Dolayısıyla eğitimli kalabalıklar için ikinci sınıf okul metafiziği, seçkinler için yüksek metafizik sistemler her zaman olacaktır. Sözgelimi Kant'ın yüksek metafizik sistemi kaçınılmaz olarak, Fries, Krug, Salat ve benzeri kimselerce okulların gereklerini karşılamak için bozulup basmakalıp hale getirilmiştir. Sözün özü Goethe'nin ünlü sözü, başka yerde olduğu gibi burada da geçerlidir: "Aynı şey herkese uymaz." Vahye saf iman ve saf metafizik bu iki kesim için aşırı uçlardır, arada kalanlar için sayısız terkip ve dereceleri ile her ikisinin karşılıklı uyarlamaları söz konusudur. Doğa ve eğitimin bir insanla diğeri arasına koyduğu sınırsız farklılıklar bunu zorunlu hale getirir. Dinler dünyayı doldurur ve yönetir, büyük insan kalabalıkları onlara boyun eğer. Aynı zamanda yatkınlık ve eğitim bakımından onları anlayacak yeterliliğe sahip olan azınlık için büyük sırrın çözümüyle uğraşan filozofların sessiz geçit resmi yavaş yavaş ilerler. Ortalama olarak her yüz-

26 (: Geleneğe göre Tiruvaiiuvar'a (MS 2. yüzyıl) atfedilen ve Tamil dilinde yazılmış 1330 maksimden oluşan bir ahlaki düsturlar toplaması. Tamillerin *Veda*sı olarak kabul edilir.)

27 (: İhtiyatı elden bırakmaksızın.)

28 (: *Gesetzen der Wahlverwandtschaften*: lâfzî karşılığı: seçici yakınlık yasaları. M. *similis simili gaudet, similia similibus percipiuntur, similia similibus curantor* vb. şeklinde değişik formları mevcuttur.)

yılda bunlardan bir tane ortaya çıkar; hakiki manada keşfedilir keşfedilmez her zaman coşkuyla karşılanır ve dikkatle dinlenir.

Philalethes: Bu bakış açısı bana cidden az önce sözünü ettiğiniz eskilerin sırlarını hatırlatmaktadır. Bunların temel amacı insanların zihinsel yeterlilik ve eğitim farklılıklarından kaynaklanan kötülüğe çare olmak gibi görünür. Burada onların amacı çıplak hakikate ulaşmaları asla mümkün olmayan kitlelerden böyle bir hakikatin belli bir noktaya kadar açıklanabileceği azınlığı, bunlardan da daha fazla anlama kabiliyetleri olduğu için daha da fazlasının ifşa edilebileceği diğerlerini ayırmaktı. Ve bu ayrım böylece kademe kademe ulu erenlere[29] kadar gider. Dolayısıyla eski dünyada μικρά, καὶ μείς, καὶ μέγιστα μυσήρια[30] vardı. Burada işin esası insanlar arasındaki zihinsel–düşünsel eşitsizliğin doğru kabulü üzerine oturuyordu.

Demopheles: Bizim ilk, orta ve yüksek okullarımızdaki eğitim, belli bir ölçüde sırlara farklı intisap derecelerine karşılık gelir.

Philalethes: Doğru ama ancak çok yaklaşık olarak ve o da ancak yüksek bilgi konuları münhasıran Latince yazıldığı kadarıyla. Fakat bu böyle olmaktan çıkalı beri her türlü sır dünyevileşti.[31]

Demopheles: Bu böyle olsa bile size din söz konusu olduğunda ona teorik yanından çok pratik yanından

29 (: E*popt*; G. ἐποπτεία: *Eleusis mysterionları*nda üçüncü ve en yüksek intisap derecesi; bu dereceye erişmiş olanlar.)

30 (: Küçük, daha büyük ve en büyük sırlar.)

31 (Ya da: ... kutsal yahut dini vasfını kaybetti.)

bakmanızı hatırlatmak isterdim. Her halükârda müşahhas hale gelmiş metafizik dinin düşmanı olabilir, ama müşahhas hale gelmiş ahlak onun dostu olacaktır. Muhtemelen bütün dinlerdeki metafizik unsur yanlış fakat her türlü ahlaki unsur doğrudur. Bunun böyle olduğu ilki söz konusu olduğunda dinlerin birbiriyle kıyasıya çatışmasından, halbuki ikincisinde hepsinin birbiriyle aynı şeyleri söylüyor olmasından çıkarılabilir.

Philalethes: Ki bu yanlış öncüllerden doğru sonuç çıkarılabilir mealindeki mantık kuralının bir açıklamasını teşkil eder.

Demopheles: Şimdi bu sonuca bağlı kalıp, dinin iki yanının olduğunu aklımızdan hiç çıkarmayalım. Eğer dine sadece teorik ve dolayısıyla zihinsel–düşünsel yanından bakılacak olursa herhangi bir geçerliliğinin olamayacağı ortadadır, ama ahlaki açıdan bakıldığında maymunla akrabalığı kaplana olan yakınlığını dışlamayan şu akılla mücehhez hayvanlar soyunu yönetmenin, dizginlemenin, terbiye etmenin ve sakinleştirmenin yegâne aracı olarak ortaya çıkacaktır. Kural olarak din aynı zamanda onların kaba metafizik ihtiyaçları için yeterli bir tatmin sağlar. Sizin bilgili, görgülü, düşünme sanatında hünerli ve aydınlanmış insanınız ile insan soyunun yük hayvanlarının küt, ağırkanlı, sakar, sarsak bilinci arasındaki devasa farklılık, derin uçurum hakkında bana yeterli bir fikre sahip gibi görünmüyorsunuz. Onların düşünceleri geçim kaygılarının ötesine geçmez ve başka bir konu için harekete geçirilmeleri mümkün değildir. Kas güçleri üzerine öylesine büyük bir yük biner ki zekâyı üreten sinir gücü büyük ölçüde baskılanır ve çok düşük bir seviyede kalır. Bu tür insanların kesinlik-

le, hayatlarının kaygan ve sıkıntılı yolunda sıkı sıkıya tutunabilecekleri sağlam bir şeyi, suret ve meselle anlatılmadıkça kafalarına yer etmeyecek şeylerin sayesinde kaba akıllarına sokulabileceği güzel bir masalları olması gerekir.

Philalethes: Adalet ve erdemin yalan dolandan ibaret olduğuna, bu yüzden onları masallarla bezememiz gerektiğine inanıyor musunuz?

Demopheles: Ne münasebet! Fakat insanların ahlaki duygularını ve eylemlerini izafe edecekleri bir şeylerinin olması gerekir. Derin açıklamalar ve ince, girift ayrımlar onların takatinin ötesindedir. Dinlerin hakikatini *sensu allegorico* anlatmak yerine onları, Kant'ın ahlak teolojisi gibi, pratik bir amaç için varsayımlar, temel şemalar, düzenleyici ilkeler olarak adlandırabiliriz; nitekim doğabiliminde manyetizmayı açıklamak için elektrik akımıyla ya da kimyasal bireşimlerin orantılarını açıklamak için atomlarla ilgili vb. varsayımlar bu türdendir.[32] Bunların nesnel açıdan da doğru olarak kabul edilip yerleşmesine karşı dikkatli olmalıyız, ama yine de fenomenler arasında bir ilişki ya da bağlantı kurabilmek için bunlardan yararlanırız; çünkü deneyler ve sonuçlar bakımından bunlar da aşağı yukarı hakikatin kendisinin yaptığı şeyi yaparlar. Bunlar tefekkür esnasındaki hareket tarzı ve öznel sükûnet için kılavuz yıldızlardır. Eğer dini bu şekilde ele alır ve hedeflerinin baskın biçimde pratik ve ancak sınırlı ölçüde teorik olduğunu akılda tutarsanız size en yüksek saygıya değer şey olarak görünecektir.

32 Hatta yerküre üzerindeki kutuplar, ekvator ve paraleller de benzer bir niteliğe sahiptir; göklerde bunlara benzer bir şey yoktur, çünkü gökler dönmez.

Philalethes: Böyle bir saygı elbette nihayetinde amaç aracı meşru kılar ilkesi üzerine oturacaktır. Ancak ben yine de bu temel üzerinde bir uzlaşmaya yanaşmaya taraftar değilim. Her ne olursa olsun din bu ters, kalın kafalı ve arıt niyetli iki ayaklı hayvan soyunun uysallaştırılması ve terbiyesi için kusursuz bir araç olabilir; fakat hakikatin dostunun gözünde her yalan, dindarca bir gaye gütse bile, behemehal mahkûm edilmelidir. Erdemi yalan ve aldatma ile yerleştirmek ve ayakta tutmak tuhaf bir yol ollacaktır. Üzerine yemin ettiğim bayrak hakikattir. Ona lher yerde sadık kalacağım ve ister başarılı olayım isterr olmayayım ışık ve hakikat için savaşacağım. Eğer dinıi düşman saflarında görecek olursam, o zaman—

Demopheles: Fakat onu orada görmezsiniz! Din yalan dolan değildir; o gerçektir ve bütün hakikatlerin en önemlisiidir. Fakat daha önce söylediğim gibi onun öğretileri öylesine yüce ve yüksek bir karaktere sahiptir ki kitleler asla onu doğrudan kavrayamazlar; keza onun ışığı aleladle gözleri kamaştırıp göremez hale getirir; işte bu yüzdeen din alegori örtüsüne sarılmış görünür ve kendi başına doğru olanı değil, fakat elbette onda içerilen yüksek anlam bakımından doğru olanı öğretir. Bu şekilde anlaşıldığında din hakikattir.

Philallethes: Eğer din kendisinin sadece alegorik olarak doğrru olduğunun ilan edilmesine izin vermiş olsaydı bu söylediğinize kimsenin bir diyeceği olmazdı. Fakat sözcüğüin lâfzî anlamında kesin ve mutlak olarak doğru olduğu iddiasıyla ortaya çıkıyor. İşte aldatma burada kendini gösteriyor ve hakikatin dostu da tam burada ona karşı hasmane bir tutum takınmalıdır.

Demopheles: Fakat bu aslında bir *conditio sine qua non*dur.[33] Eğer din öğretilerinde doğru olan şeyin sadece alegorik anlam olduğunu[34] kabul etmiş olsaydı hiçbir tesir gücü olmazdı, insanların yürekleri ve ahlaki anlayışları üzerindeki paha biçilmez ve hayırhah etkisini böyle özenli bir yaklaşım tarzıyla kaybederdi. Dolayısıyla ukalaca bir dikbaşlılıkla bu konu üzerinde ısrar etmek yerine, gerek davranış rehberi, gerekse yaşamda ve ölümde ıstırap çeken insanlara destek ve teselli kaynağı olarak pratik alandaki, ahlak ve hissiyat sahasındaki büyük başarılarına bakın. O nedenle boş teorik münakaşalarla kitlelerde şüphe ve tereddüt uyandırılmasına ve böylece sonunda onlar için tüketilmez bir teselli ve sükûnet kaynağı olan ve esasen daha zor talihleriyle bizden daha fazla ihtiyaç duydukları bir şeyin ellerinden zorla çekilip alınmasına karşı daha fazla dikkatli olmalısınız. Bu sebepten ötürü din kesinlikle kutsal bir şeydir ve her türlü saldırıdan masun olmalıdır.

Philalethes: Doğrusu endüljansların satılmasına saldırdığında *böyle* bir temellendirmeyle Luther'i bile yenip bozguna uğratabilirdik. Çünkü düşünün, endüljans kâğıtlarından kim bilir ne kadar çok insan başka hiçbir şeyin veremeyeceği bir teselli ve tam bir gönül huzuru bulmuş ve böylece bunlardan ölüm anında sıkı sıkıya elinde tuttuğu tomara en eksiksiz itimat hissi içinde ve sanki bunlar dokuz kat göğün hepsine kabulü sağlayan kartlarmış gibi en küçük bir kuşku duymaksızın neşeyle hayata veda etmiştir. Demokles'in kılıcı gibi sürekli ensesinde yanılsama ihtimalinin soluğunu hisseden bir teselli ve gönül huzurunun faydası ne olabilir? Tek sağlam

33 (: Olmazsa olmaz şart.)

34 (Ya da: ...içindeki hakikat unsurunun öğretilerinin alegorik anlamından ibaret olduğunu...)

şey, dostum, hakikattir; sadece o değişmez ve güvenilir kalır; tek dayanıklı ve muteber teselli odur; o yıkılmaz, yok edilmez elmastır.

Demopheles: Doğru, eğer hakikat cebinizde ise ve istediğimizde bizi onunla kutsamaya hazırsanız. Fakat sahip olduğunuz tek şey metafizik sistemlerdir ve orada yol açtıkları baş ağrıları dışında hiçbir şey kesin değildir. Bir kimseden bir şey almazdan evvel onun yerine koyacak daha iyi bir şeye sahip olmamız gerekir.

Philalethes: Keşke aynı şeyleri daha önce tekrar tekrar dinlemek zorunda kalmış olmasaydım! Bir insanı bir yanlıştan kurtarmak ondan bir şey almak değil, fakat ona bir şey vermektir; çünkü bir şeyin yanlış olduğu bilgisi bir hakikattir. Ne var ki hiçbir yanlış zararsız değildir; bilakis her yanlış ona içinde yer veren kimseye önünde sonunda zarar verecektir. Bu yüzden kimseyi aldatma, tersine kimsenin bilmediği şeyi bilmediğini itiraf et ve bırak herkes kendi inançlarını kendisi oluştursun. Belki sonunda o kadar da kötü olmadıkları ortaya çıkar, özellikle birbirlerinin köşelerini törpüleyip yumuşatacakları ve karşılıklı olarak birbirlerinin hatalarını düzeltecekleri için. Her halükârda çok sayıda farklı görüş hoşgörünün temelini atar. Fakat bilgi ve yetenek sahibi olanlar filozofların araştırmasını üstlenebilir ve hatta kendileri felsefe tarihini bir adım daha ileriye götürebilir.

Demopheles: Bu güzel bir şey olurdu! Bütün bir kaba metafizikçiler güruhu doğanın ışığıyla eşya ve hadiseleri izah edip lüzumsuz münakaşalar yaparak birbiriyle itişip durmakta!

Philalethes: Ona da eyvallah, zaman zaman atışma da hayatın tuzu biberidir, sonra ruhban sınıfının sultasıyla, rahip zümresinin dışında kalanların soyulup yağmalanmasıyla, sapkınların işkencelere tabi tutulmasıyla, engizisyon mahkemeleriyle, Haçlı seferleriyle, din savaşlarıyla, San Bartolomeo katliamı ve benzeri şeylerle karşılaştırıldığında herhalde çok küçük bir kötülüktür bu. Bunlar ayrıcalıklı, icazetli halk metafiziğinin sonuçlarıydı ve dolayısıyla ben deve dikeninden üzüm ya da yalan ve hilelerden kurtuluş bekleyemeyeceğimizi bildiren eski vecizeye bağlıyım.

Demopheles: Dinin her şey olabileceğini, ama ona asla yalan dolap gibi şeylerin yakıştırılamayacağını daha ne kadar tekrar etmem gerekecek? Tersine o mitos ve alegori kılığı içinde de olsa hakikatin ta kendisidir. Fakat siz herkesin kendi dininin kurucusu olması gerektiğinden söz ederken böyle bir başına buyrukluğun insan doğasına bütünüyle karşı olduğunu, dolayısıyla her türlü toplumsal düzeni ortadan kaldıracağını hatırlatmam gerekirdi. İnsan bir ***animal metaphysicum***dur; bir başka söyleyişle o diğer bütün gereksinimlerini geride bırakan metafizik bir ihtiyaca sahiptir. Bundan dolayıdır ki o hayatı öncelikle metafizik anlamı içinde görür ve her şeyin bundan çıkarıldığını veya bununla uyum içinde olduğunu duyumsamak ister. Dolayısıyla her türlü dogmanın belirsizliği veya kesinlikten uzaklığı karşısında tuhaf görünebilirse de, metafiziğin temel unsurlarında uzlaşma onun için, hakiki ve kalıcı birliktelik ancak bu konularla ilgili aynı görüşlere sahip insanlar arasında mümkün olduğu ölçüde, en başta gelen şeydir. Ulusların yönetimlerden hatta dillerden çok dinlerle tanınması ve dinleri sayesinde birbirinden ayrışması bunun bir sonucudur.

Dolayısıyla toplumu bir arada tutan şey, yani devlet ancak herkes tarafından kabul edilen bir metafizik sistem üzerine oturduğunda mükemmelen sağlam olacaktır. Doğal olarak böyle bir sistem ancak bir halk metafiziği, yani din olabilir. Bu durumda din devletin esas teşkilat yapısının, milletlerin hayatında karşılaştığımız her türlü kamusal tezahürlerin ve ayrıca özel hayattaki bilumum kutsal işlerin ayrılmaz bir parçası haline gelir.

Eski Hindistan'da, Persler, Mısırlılar, Yahudiler, Grekler ve Romalılar arasında durum böyleydi; Brahmanlar, Budacılar ve Müslümanlar arasında hâlâ böyledir. Çin'de üç farklı inancın olduğu doğrudur, ki bunlardan en yaygın olanı Budacılık devlet tarafından en az himaye edileni veya desteklenenidir. Ancak Çin'de günlük kullanımda "bu üç öğreti gerçekte birdir" veya kısaca bunlar esasta birbirleriyle uzlaşırlar anlamına gelen evrensel geçerlilikte bir söz vardır. İmparator da bu üçünü eşzamanlı olarak ve tam bir birlik içinde takip eder. Nihayet Avrupa dediğimiz şey bir *Hıristiyan* devletler konfederasyonudur; Hıristiyanlık üyelerinin her birinin temeli ve hepsinin ortak bağıdır. Bundan dolayıdır ki Türkiye, her ne kadar aynı coğrafi alan içinde yer alsa da, gerçekte Avrupa'nın bir parçası olarak kabul edilmez.

Benzer şekilde Avrupa'daki prensler "Tanrı'nın lütfu" sayesinde prenstirler ve Papa, Tanrı'nın yeryüzündeki vekilidir; onun konumu ve otoritesi en yüksek noktada yer aldığı için o bütün tahtları kendisinden alınmış bir tür tımar yahut zeamet olarak görür. Keza başpiskoposlar ve piskoposlar da bu hüviyetleriyle dünyevi bir güce sahiptiler; ve İngiltere'de bugün hâlâ Lortlar Kamarası'nda sandalyeleri ve oy hakları vardır. Protestan krallar bu hüviyetleriyle kiliselerinin başıdırlar; İngiltere'de birkaç yıl önce bu on sekiz yaşında bir kızdı.

Papaya başkaldırarak Reform Hareketi Avrupa'nın siyasi yapısını alt üst etti, fakat bilhassa inanç birliğini ortadan kaldırarak Almanya'nın gerçek birliğini parçaladı. Dolayısıyla fiilen ömrünü tamamladıktan sonra bu birliğin daha sonra suni bağlarla ve tamamen siyasi araçlarla onarılması icap etti. Böylece inanç ve birliğinin her devletin toplumsal düzeniyle ne kadar yakından irtibatlı olduğunu görüyorsunuz. İnanç her yerde yasaların ve devletin esas teşkilat yapısının dayanağı ve dolayısıyla toplumsal dokunun da temelidir. Eğer din hükümet otoritesi ve yöneticinin saygınlık ve şöhreti lehine ağırlığını koymamış olsaydı bunların varlığını sürdürmesi mümkün olmazdı.

Philalethes: O, evet prensler Tanrı'yı bir tür cin veya gulyabani gibi görürler ve sair her şeyin yararsız olduğu görüldüğünde büyük çocukları onunla birlikte yatağa gönderirler; bu yüzden Tanrı'ya çok önem verirler ve ona ziyadesiyle bağımlıdırlar. Buna bir diyeceğim yok; bu arada yeri gelmişken yönetim mevkiinde bulunan her yüksek yöneticiye Samuel'in İlk Kitabı'nın on beşinci bölümünü her altı ayda bir belli bir günde dikkatle ve ciddiyetle okumasını önermek isterim, böylece sunağın üzerine taht kurmanın ne anlama geldiğini akıllarından çıkarmamış olacaklardır. Ayrıca ***ultima ratio theologorum,***[35] yani kazık, kullanım ömrünü tamamlayıp geçmişin karanlığına gömüleli beri bu yönetim aracı tesir gücünden çok şey kaybetmiştir. Çünkü bildiğiniz gibi dinler ateş böceklerine benzer, parlayabilmek için karanlığa ihtiyaç duyarlar. Belli bir cehalet düzeyi bütün dinlerin önkoşuludur ve onların içinde varlıklarını sürdürebilecekleri yegâne unsurdur. Diğer yandan, gökbilim, do-

35 (: İlahiyatçıların nihai delili.)

ğabilimi, yerbilimi ve tarihin bilgisinin ışığını her yere yayması, ülkeler ve halklar arasındaki bilgi akışının artması ve sonunda felsefenin konuşmasına izin verilmesiyle birlikte vahiy ve mucizeye dayalı her inanç er geç kaybolacak ve o zaman felsefe onun bıraktığı boşluğu dolduracaktır. Avrupa'da bilgi ve bilim çağının şafağı, (Bizans'ın düşmesinin ardından) Grek filozoflarının (İtalya'ya) ulaşmasıyla birlikte, 15. yüzyılın sonuna doğru sökmeye başladı, güneşi fevkalade verimli olan 16. ve 17. yüzyıllarda gittikçe yükseldi ve Ortaçağ'ın karanlığını dağıttı. Aynı ölçüde Kilise ve inanç zaman içinde doğal olarak yavaş yavaş geriledi; ve böylece 18. yüzyılda İngiliz ve Fransız filozoflar onlara karşı, sonunda Büyük Frederick döneminde Kant gelinceye kadar, doğrudan cephe alabildi.

Kant dini inancı o zamana kadar sahip olduğu felsefenin desteğinden yoksun bıraktı ve bu *ancilla theologiae*yı[36] özgürlüğüne kavuşturdu; ayrıca meseleye Alman dikkatliliği ve sabrıyla saldırarak ona ciddiyetten yoksun bir eda yerine vakur bir hava kazandırdı. Neticede Hıristiyanlığın 19. yüzyılda büyük ölçüde zayıfladığını, neredeyse bütün ciddi inanç umdelerinden yoksun kaldığını, hatta ayakta kalmak için savaştığını; öte yandan telaş ve endişe içerisindeki prenslerin, ölmek üzere olan bir hastayı hekimlerin çeşitli uyarıcıları teneffüs ettirerek hayata döndürmeye çalışmaları gibi suni araçlarla tekrar ayağa kaldırmaya çalıştıklarını görüyoruz. Fakat Condorcet'nin *Esquisse d'un tableau des Progrès de l'esprit humain*ından bir pasaja kulak verin, ki günümüze bir ikaz olarak kaleme alınmış gibidir: *Le zèle religieux des philosophes et des grands n'était qu'une dévotion politique: et toute religion, qu'on se permet de défendre comme*

36 (: Teolojinin hizmetkârı.)

une croyance qu'il est utile de laisser au peuple, ne peut plus espérer qu'une agonie plus ou moins prolongée.[37] (Beşinci çığır).

Tasvir ettiğim hadiselerin genel seyri içinde inanç ve bilginin bir terazinin iki kefesine benzediğini, dolayısıyla biri yükselirken diğerinin alçaldığını her zaman gözlemleyebilirsiniz. Esasen terazi o kadar hassastır ki anlık etkileri bile gösterir. Sözgelimi 19. yüzyılın başlarında Fransız ordusunun Bonaparte komutasındaki yağmacı istilaları ve akabinde bu çapulcular güruhunu sürüp çıkarmak ve cezalandırmak için gerekli olan büyük çabalar bilimin geçici olarak ihmal edilmesine ve neticede bilginin genel olarak yayılmasında belli bir gerilemeye yol açtı. Bunun üzerine kilise derhal başını kaldırmaya ve inanç yeniden canlanmaya başladı. Bu, zamanın ruhuyla uyum içinde kısmen şiirsel mahiyette bir canlanmaydı. Buna karşılık takip eden otuz yılı aşkın bir barış dönemi boyunca, serbest zaman ve refah, bilimlerin gelişmesini ve bilginin yayılmasını görülmedik derecede teşvik etti. Bunun neticesi, söylediğim gibi, dinin gerilemesi ve korkulan çöküşü oldu. Belki de Avrupa'daki insanlar, tıpkı bakıcısına ihtiyacı kalmamış ve daha ileri eğitimi artık özel bir öğretmene devredilmesi gereken bir çocuk gibi, dine veda ettiklerinde bu kadar sık kestirilmeye çalışılan o zaman, umulandan daha çabuk gelmiş olacaktır. Ortalama insan ömrü altmış yıl olarak kabul edilecek olursa, toplam geçmişinin yüz nesilden öteye gitmediği her türlü mad-

37 [: Filozofların ve büyük adamların sergilediği dini heves ve gayret siyasi bir bağlılıktan başka bir şey değildir; insanların sahip olmasına göz yumulmasında fayda olan bir inanç olarak savunmayı göze alabileceğimiz her din için bundan böyle uzun ya da kısa bir can çekişme dönemi veya ölüm kalım savaşı umulabilir ancak." (Çeviri E. F. J. Payne'ye aittir.)]

di ve tarihsel veriyle doğrulanan bir soyun henüz ilk çocukluk aşamasında olduğunu herhalde herkes kabul edecektir.

Demopheles: Gizleme lüzumu duymadığınız bir memnuniyetle Hıristiyanlığın çöküşünü kestirmek yerine Avrupa insanlığının, aradan geçen uzun bir zaman diliminden sonra Doğudaki gerçek ve kadim yurdundan (devralarak) takip ettiği bu dine ne kadar çok şey borçlu olduğunu düşünmenizi bilseniz ne çok isterdim! Avrupa Hıristiyanlık sayesinde hayatın kendi başına bir amaç olamayacağı, varoluşumuzun gerçek gayesinin onun ötesinde aranması gerektiği yolundaki temel hakikatin bilgisiyle o zamana kadar kendisine yabancı olan bir eğilim kazanmıştı. Nitekim Grekler ve Romalılar bu gayeyi bizzat hayatın *içine* yerleştirmişlerdi, dolayısıyla bu anlamda onlara kesinlikle kör putperestler denilebilir. Ve bu hayat görüşüne uygun olarak onların bütün erdemleri toplumun refah ve gönencine hizmet eden, kısaca yararlı olan şeye indirgenebilir. Aristoteles gayet naif bir şekilde şunları söyler: "Başkalarına en yararlı olan erdemler zorunlu olarak en büyük erdemler olmalıdır." (ἀνάγκη δέ μεγίστας εἶναι ἀρετὰς τας ἄλλοις χρησιμωτάτας. *Retorik*, lib. I, c. 9) Dolayısıyla eskilerin nazarında bir kimsenin ülkesi için beslediği sevgi en yüksek erdemdi, her ne kadar dar kafalılık, önyargı, boş gurur ve anlaşılabilir bencillik ya da kişisel çıkarın bunda büyük bir payı olduğu için gerçekte çok kuşkulu bir erdem olsa da. Az önce alıntılanan pasajın hemen yukarısında Aristoteles bunları tek tek açıklamak için bütün erdemleri sayıp sıralar. Bunlar adalet, cesaret, itidal, ihtişam (μεγαλοπρέπεια), yücegönüllülük, cömertlik, nezaket, sağduyu ve bilgeliktir. Hıristiyanlığın erdemlerinden ne

kadar farklı! Hıristiyanlık öncesi eski dünyanın karşılaştırmasız en transendantal filozofu Platon bile adaletten daha yüksek bir erdem tanımaz; sadece o adaleti kayıtsız şartsız ve kendisi için, kendisinden ötürü tavsiye eder, halbuki diğer bütün filozoflar mutlu bir hayatı—*vita beata*—her türlü erdemin hedefi ve ahlakı da buna erişmenin yolu haline getirirler. Avrupa'da Hıristiyanlık insanlığı kendisini bu kof, ömürsüz, kararsız, sallantılı varoluşla kaba ve sığ bir şekilde özdeşleştirmekten kurtardı,

> *... coelumque tueri*
> *Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.*[38]

Dolayısıyla Hıristiyanlık sadece adaleti değil, onun yanında insanlık sevgisini, şefkati, merhameti, yardımseverliği, bağışlayıcılığı, kişinin kendi düşmanını sevmesini, sabrı, tevazuuyu, tevekkülü, inancı ve umudu da vazeder. Hatta daha da ileri gider ve dünyanın kötü olduğunu ve bizim kurtuluşa muhtaç olduğumuzu öğretir. Dolayısıyla o dünyanın hor görülmesini, feragat ve fedakârlığı, iffeti, kişinin kendi iradesini terk etmesini, yani hayattan ve onun aldatıcı zevklerinden yüz çevirmeyi buyurur. Esasen o ıstırabın sağaltıcı, kutsallaştırıcı gücünün kabul edilmesini öğretir; nitekim bir işkence aracı Hıristiyanlığın simgesi olmuştur. Bu ciddi ve tek doğru hayat görüşünün, şimdi bile Hıristiyanlıktan bağımsız olarak varlığını sürdürdüğü üzere, binlerce yıl önce bütün Asya'da yayılmış olduğunu; fakat Avrupa'daki insanlık için bunun yeni ve büyük bir vahiy olduğunu kabule hazırım. Çünkü Avrupa nüfusunun

38 (: Ve onun başını kaldırıp göğe bakmasını ve gözlerini yıldızlara çevirmesini sağladı.)

yurtlarından sürülüp uzun süre başıboş dolaştıktan sonra zaman içinde yavaş yavaş Avrupa'ya yerleşmiş Asya kökenli ırklardan müteşekkil olduğu gayet iyi bilinmektedir. Bu uzun gezginlik dönemi esnasında yurtlarının asli dinlerini ve onunla birlikte doğru hayat görüşünü kaybettiler; ve dolayısıyla yeni bir iklimde bir ölçüde incelikten yoksun, metafizik muhtevası fevkalade sığ ve önemsiz olan kendi dinlerini oluşturdular. Öncelikle Kelt, İskandinav ve Grek dinleri bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu arada Grekler arasında gayet özel, denilebilir ki, içgüdüsel bir güzellik duygusu gelişti. Yeryüzünde gelmiş geçmiş bütün uluslar arasında sadece onlara özgü, ince ve doğru bir duyguydu bu. Dolayısıyla şairlerinin dillerinde ve sanatkârlarının ellerinde mitologyaları fevkalade güzel ve hoş bir biçime büründü. Buna karşılık Grekler ve Romalılar için hayatın gerçek, ciddi ve doğru anlamı kayıptı; Hıristiyanlık gelip de onları hayatın ciddi yanıyla tekrar karşı karşıya getirinceye kadar büyük çocuklar gibi yaşamayı sürdürdüler.

Philalethes: Böyle bir sonuç hakkında doğru bir kanaat edinebilmek için eski dünyayı takip eden Ortaçağ ile, sözgelimi Perikles dönemini 14. yüzyılla karşılaştırmamız gerekli ve yeterlidir. Ele alacağımız her iki dönemde aynı türden varlıklarla karşı karşıya olduğumuza inanamayız neredeyse. Bir yanda insanlığın en ince ve en güzel gelişmesini, hayranlık uyandırıcı devlet kurumlarını, bilgece yasaları, dirayetle dağıtılmış devlet görevlerini, akıllıca düzenlenmiş özgürlükleri, şiir ve felsefe dâhil en güzel halleriyle tüm sanatları; aradan binlerce yıl geçtikten sonra bile hâlâ emsalsizlik vasfını kaybetmemiş olan ve kendileriyle asla boy ölçüşemeyeceği-

miz yüksek türden varlıklar tarafından vücuda getirildiklerini söyleyebileceğimiz eserlerin yaratımını ve bütün bunlara ilave olarak, Ksenophon'un *Şölen*'inde tasvir edildiği üzere en soylu dostlukla süslenip güzelleşmiş bir hayatı buluruz.

Eğer elinizden geliyorsa şimdi bir de diğer yanda ne ile karşılaşacağımızı tasavvur etmeye çalışın. İnsanların ruhlarını kilisenin esir aldığı, bedenlerini güç ve şiddetin prangaladığı, böylece şövalyelerin ve rahiplerin hayatın bütün yükünü ortak yük hayvanları olarak üçüncü sınıfın omuzlarına yüklediği bir dönemi görürsünüz. Burada hak olarak kuvvet ile feodalizm ve bağnazlığın yakın bir dayanışma içinde olduğunu ve bunların oluşturduğu uzun silsile içinde insanı şaşırtan bir cehalet ve zihin karanlığını, bunun ayrılmaz parçası olan bir hoşgörüsüzlüğü, inanç uyuşmazlıklarını, din savaşlarını, Haçlı seferlerini, engizisyonları ve işkenceleri görürsünüz. Dostluk tarzı olarak, doğru, şövalyeliği—kabalık, bayağılık, saçmalık ve maymunluğun karışımı olan bir şeyi ve onun yapmacık tavırlarla ve ukalalıkla örülü sistemini, alçaltıcı boş inançlarını ve kadınlara maymunca saygısını bulursunuz. Kadınlara karşı nezaket bu saygının bir kalıntısıdır ve kadınların kibriyle haklı olarak acısı çıkarılıp bedeli ödetilmektedir; ve bu haliyle Asya kökenli bütün ırklara sürekli bir gülme malzemesi sunmaktadır ki herhalde Grekler de bu konuda onlara katılırdı. Özlemle yâd edilen Ortaçağ'da elbette bütün bu şeyler kadınlara hiç kimsenin yadırgamadığı düzenli, sistemli bir hizmete kadar gitti; kaçınılmaz olarak bu kahramanca işleri, *cours d'amour*u, tumturaklı Troubadour şarkılarını ve benzeri şeyleri doğurdu. Ne var ki, entelektüel yanı da olan bu sonuncu maskaralıklar, esas itibariyle Fransa'yı yurt edinmiş olup, ağırkanlı ve

gözlerinin gördüğüne teslim olan Almanlar arasında şövalyelerin daha çok içki düşkünlüğü ve yağmacılıkla nam saldıkları gözden kaçırılmamalıdır. Kadehler ve şatolar bu soyguncu baronların işiydi, her ne kadar saraylarda tatsız, yavan aşk şarkıları eksik olmuyorduysa da. Peki bu sahne nasıl değişti böyle? Göçler ve Hıristiyanlıkla birlikte.

Demopheles: Bana bunu hatırlattığınız için size müteşekkirim. Bu kötülüğün kaynağı göçler, Hıristiyanlık da onun önünü kesen su bendiydi. Hıristiyanlık önce dalgalar halinde akın akın Avrupa içlerine yayılan bu kaba ve vahşi kalabalıkları uysallaştırıp denetim altına almanın aracı oldu. Bu kaba insan önce diz çöküp hürmet ve itaat etmeyi öğrenmeliydi; ancak bundan sonra uygarlaşabilirdi. Bu İrlanda'da St. Patrick, Almanya'da, daha sonra St. I. Boniface olmuş olan Sakson Winifred tarafından gerçekleştirildi. Eski dünyanın insanlığını alıp götürmüş olan işte bu kavimler göçü, Asya kökenli ırkların Avrupa'ya doğru bu son ilerleyişiydi. Atilla, Cengiz Han ve Timur önderliğinde yapılmış olan sonuçsuz akınlar onu takip etmiş ve çingenelerinki de onun gülünç bir hatimesi olarak kalmıştı. Fakat Hıristiyanlık kabalık ve bayağılığa karşı savaşmış olan ilkenin ta kendisiydi; hatta daha sonraları bile, bütün Ortaçağ boyunca, hiyerarşik yapısıyla kilise maddi güce sahip olanların, yani prensler ve şövalyelerin kabalık ve vahşiliğini dizginlemek için fevkalade gerekliydi. Dolayısıyla Hıristiyanlık bu büyük taşkının üzerindeki muazzam buz kütlelerinin buz kırıcısı oldu. Ancak Hıristiyanlığın genel hedefi yine de bu hayatı hoş ve sevimli hale getirmekten çok, bizi daha iyi bir hayatı hak edecek duruma getirmekti. O bu kısacık zaman aralığının, bu gelip geçici rüyanın ötesine bakar ve

bizi ebedi kurtuluşa götürmenin yolunu arar. Onun eğilimi eski dünyanın ahlak ve diniyle Hıristiyanlığınkini karşılaştırarak daha önce gösterdiğim üzere sözcüğün en yüksek anlamında ahlakidir ve bu o zamana kadar Avrupa'da bilinmeyen bir eğilimdir.

Philalethes: Teori söz konusu olduğu kadarıyla buna diyecek yok; ama bir de uygulamaya bakın. Takip eden Hıristiyan yüzyıllarla karşılaştırıldığında eski dünya hiç kuşkusuz, korkunç işkencelerle ölümleriyle, kazığa geçirip yakmalarıyla Ortaçağ'dan daha az gaddardı. Ayrıca eskiler hoşgörülüydü, adalete özellikle büyük saygıları vardı, sık sık kendilerini vatanları için feda ediyorlardı, âlicenaplık ve cömertliğin her türünü, halis ve hakiki bir insanlığı sergiliyorlardı; bu öyle bir insanlıktı ki bugün bile onların düşünce ve eylemleri hakkında bilgi ve malumat beşeri bilimler[39] olarak adlandırılmaktadır. Hıristiyanlığın meyveleri din savaşları, dini katliamlar, Haçlı seferleri, engizisyonlar ve bunlara ilave olarak yerleşik öğretinin dışına çıkanlar için yargılamalar, Amerika yerlilerinin kökünün kazınması ve Afrikalı kölelerin yerlerinden yurtlarından edilmesidir; eski dünyada bunlara benzer, yahut herhangi bir şekilde bunlarla mukayese edilebilecek bir şey bulamazsınız; çünkü eski dünyada köleler, *familia, vernae*,[40] halinden memnun bir zümreydi ve efendilerinin hizmetine sadakatle bağlıydılar. Ve insanlık için bir yüz karası olan büyük şeker çiftliklerinin talihsiz zenci kölelerinden, bu iki renk birbirinden ne kadar farklıysa o kadar farklıydılar. Kesinlikle mahkûm edilmesi gereken ve eski dünyanın ahlakı söz konusu edildiğinde en başta ayıplayıp kınadığımız oğlancılığa karşı müsamahanın, az önce sözünü ettiğim Hıristiyan

39 (: ***die Humanität***: L. ***humanitas***.)

40 (: Bağımlılar; hane halkının bir parçası olarak köle doğanlar.)

mezalimiyle karşılaştırıldığında lafı bile edilmeye değmez. Kaldı ki bizim dünyamızda bile bu melanet ilk bakışta zannedildiği kadar seyrek rastlanır bir şey değildir. Bütün bunlar düşünülüp değerlendirildiğinde insanlığın Hıristiyanlık sayesinde ahlaken gerçekten daha iyi hale geldiğini savunabilir misiniz?

Demopheles: Eğer sonuç her yerde öğretinin saflığı ve hakikatiyle uyumlu değilse bunu böyle bir öğretinin insanlık için (hayata geçirilemeyecek) kadar yüce ve soylu, hedefinin de yüksek olmasına bağlamalıyız. Doğal olarak putperest yahut İslam ahlakıyla[41] uyuşmak çok daha kolaydı. Her yerde istismara ve sahtekârlığa en fazla açık olan kesinlikle en soylu ve yüce olandır: *abusus optimi pessimus*.[42] Dolayısıyla bu yüce öğretiler bile zaman zaman en yüz kızartıcı işler ve gerçekten gaddarca zulümler için bir bahane olarak kullanılmıştır. Eski dünyanın gerek devlet kurumlarının gerek bilim ve sanatlarının çöküşü, söylediğim gibi, yabancı barbarların istilalarına bağlanabilir. Dolayısıyla cehalet ve vahşiliğin galip gelmesi, neticede şiddet ve sahtekârlığın iktidarı ele geçirmesi ve böylece bir yük olarak şövalye ve ruhban sınıfının insanların omuzlarına binmesi kaçınılmazdı. Bu kısmen, yeni dinin dünyevi değil de ebedi saadet dersini vermesiyle, kalp saflığını akli bilgiye tercih etmesiyle ve her türlü dünyevi zevke, hatta bilimlerin sanatların katkıda bulunduklarına bile yüz çevirmesiyle izah edilmelidir. Ancak bunlar dine hizmet ettikleri kadarıyla teşvik edilmişler, hatta belli ölçüde gelişme de göstermişlerdir.

41 (Yani sözü edilen her iki ahlak sisteminin hayatın gerçekleriyle bağdaşması...)

42 (Platon'un *Devlet*inden Latinceye *corruptio optimi pessimi* diye aktarılan derin hakikatin bir başka veçhesi: En kötü en iyinin istismar edilmiş (ilk halinde: bozulmuş) biçimidir.)

Philalethes: Çok dar bir alanda. Bilimler her zaman güvenilmez kılavuzlardı ve bu yüzden denetim ve sınırlama altında tutuldular. Buna karşılık dini öğretiler için böylesine zorunlu bir unsur olan sevgili cehalet titizlikle koruyup kollanmış ve desteklenmiştir.

Demopheles: Ama yine de insanlığın o zamana kadar bilgi olarak elde ettiği ve eskilerin yazılarına kaydedilmiş olan şey ruhban sınıfı sayesinde özellikle manastırlarda yok olmaktan kurtulmuştur. Şayet Hıristiyanlık kavimler göçünden kısa süre önce ortaya çıkmamış olsaydı ne olurdu, bir düşünün.

Philalethes: Eğer en büyük dürüstlük, serinkanlılık ve tarafsızlıkla dinlerin sağladığı fayda ve zararlar tam olarak ve doğru bir şekilde tartılıp değerlendirilmeye çalışılsaydı bu gerçekten fevkalade yararlı bir araştırma olurdu. Kuşkusuz bunun için her ikimizin de erişim alanı içinde olandan daha büyük bir tarihsel ve psikolojik veri miktarının mevcut olması gerekir. Akademiler bunu ödüllü bir denemenin konusu yapabilirler.

Demopheles: Onlar bunu yapmamak için ellerinden geleni yapacaklardır.

Philalethes: Bunu söylemenize şaşırdım, çünkü bu dinler için kötü bir işaret. Ayrıca bir yarışma konusu tespit ederken ödülün kendi görüşlerinin nasıl seslendirileceğini en iyi bilen kişiye verilmesini gizli bir koşul olarak belirleyen akademiler de var. Bir istatistikçi çıksa da bize önce her yıl ne kadar suçun dini, ne kadarının da başka saiklerle önlendiğini söyleyebilseydi keşke; ilkinin hanesine çok az bir şey yazılırdı herhalde.

Eğer bir kimse yoldan çıkıp da bir suç işlemeye meyletse aklına gelecek ilk şeyin (ceza kanunlarında) onun için belirlenmiş ceza ve (kolluk güçlerince) yakalanma ihtimali olduğu kesindir. Düşüneceği ikinci nokta saygınlığının karşı karşıya kaldığı tehlikedir; eğer yanılmıyorsam, dini mülahazalardan herhangi birisi aklının köşesinden bile geçmezden evvel, saatlerce bu iki engel üzerine düşünecektir. Onu suça karşı koruyan bu iki duvardan yakasını kurtarmayı gözüne kestirirse eğer, *tek başına* dinin onu bu suçu işlemekten nadiren alıkoyabileceği görüşündeyim.

Demopheles: Ancak ben bunun çoğu kez böyle olduğuna inanıyorum; özellikle dinin etkisinin örf ya da âdet aracılığıyla kendisini gösterdiği durumlarda. Bu sayede bir kimse kötü ve ahlaksızca bir harekette bulunma düşüncesini derhal terk eder. Bu ilk izlenimin etkisi değil de nedir? Çünkü ilk izlenimler kolay kolay kazınmaz. Sözgelimi verilmiş olan bir sözü yerine getirmek için sık sık ağır fedakârlıklarda bulunan, özellikle, soylu ailelerden sayısız insanı düşünün; bunun altında yatan tek neden, çoğu kez babalarının daha çocukluk çağında onların zihinlerine şerefli bir insanın, bir beyefendinin yahut şövalye ruhlu bir kimsenin her zaman, her ne pahasına olursa olsun sözüne sadık kalacağını ciddiyetle kazımış olmasıdır.

Philalethes: Doğuştan gelen belli bir *probitas*[43] olmadıkça bunun da bir faydası olmaz. Genel olarak söylemek gerekirse, doğuştan sahip olunan karakter iyiliğinden kaynaklanan şeyi dine bağlayamazsınız. Çünkü burada kişiyi suç işlemekten alıkoyan şey suçtan etkilenecek kimseye duyduğu yakınlık veya merhamettir ve bu

43 (: Doğruluk, dürüstlük.)

onun yaradılışına bağlanmalıdır. Hakiki ahlaki saik ya da dürtü budur ve bu hüviyetiyle o bütün dinlerden bağımsızdır.

Demopheles: Fakat bu bile kitleler üzerinde, onu herhalde güçlendiren dini bir kisveye büründürülmedikçe nadiren müessirdir. Ancak böyle bir doğal temele sahip olmadan da dini saikler çoğu kez kendi başlarına suçu önlerler. Kalabalıkları düşündüğümüzde bunun da bizi şaşırtmaması gerekir. Bu durumda yüksek eğitime sahip insanların bile zaman zaman, hiç olmazsa alegorik olarak doğru olan bir şeyin üzerine oturan dini saiklerin değil, fakat en saçma boş inançların etkisi altında kaldıklarını ve bütün hayatları boyunca bunların boyunduruğu altında hareket etmeye ses çıkarmadıklarını görürüz; sözgelimi Cuma günü bir işe başlamamak, masaya on üçüncü olarak oturmamak, talih işaretlerine göre hareket etmek ve benzeri. Eğer eğitimli insanlarda durum buysa, kalabalıklar söz konusu olduğunda ne olur, varın siz hesap edin.

Eğitimden geçmemiş kafaların önündeki duvarları ve bunların beraberinde getirdiği sınırlamaları tam olarak anlayamazsınız; bu kafaların içleri bütünüyle karanlıktır, özellikle temelinde iyilikten ve adaletten yoksun, kötü niyetli bir yürek bulunuyorsa, ki çoğu kez olan da tam budur. İnsanlığın büyük çoğunluğunu oluşturan bu tür insanlar daha doğru ve daha iyi saiklere duyarlı hale gelinceye kadar bir müddet, isterse fiilen hurafe kabilinden saiklerle olsun, mümkün olduğu ölçüde idare edilmeli ve denetim altında tutulmalıdır. İtalya'da sıkça karşılaşılan bir durum dinin doğrudan etkisine örnek olarak gösterilebilir, burada bir hırsızın itiraflarını dinleyen rahip eğer çaldığı şeyi yerine

koymazsa kendisini dinlemeyeceğini ve günahının bağışlanmayacağını söyler; hırsız bu şartı kabul ederse rahip günahlarının affedildiğini bildirir ve böylece çaldığı şeyi yerine koymasına izin verilir. Keza dinin en kesin ve belirgin etkisini gösterdiği yemini düşünün. Bu ister bir kimse kendisini doğrudan safi *ahlaki bir varlığın* yerine koyduğu ve bu hüviyetiyle kendisine (ağır bir sorumluluk deruhte edilerek) ciddiyetle başvurulduğunu düşündüğü için olsun—ki Fransa'da görünüşe bakılırsa bu çerçeve içerisinde yemin teklif edilir ve yeminin şekli de salt *je le jure*dir, ayrıca vakur bir "evet" veya "hayır"ın yeminin yerini aldığı Quakerler arasında da böyledir—isterse bir kimse gerçekten ceza olarak ebedi mutluluğunu kaybedeceği bir şeyi anlattığına inandığı için olsun—ki bu ilk hissiyatın kılık değiştirmiş bir şeklinden başka bir şey olmayan bir inançtır—fark etmez. Herhalde dini düşünceler veya telakkiler onun ahlaki doğasını harekete geçirmenin ve işin içine sokmanın bir aracıdır. Çoğu kez öyle olur ki bir insan yalan yere yemin etmeye razı olur, fakat iş bu noktaya geldiğinde birdenbire bunu reddeder, böylece hakikat ve doğruluk galip gelmiş olur.

Philalethes: Fakat bundan daha da fazla, tanıklığın açık bilgisine rağmen yalan yere yemin edilir, hak ve hakikat ayaklar altına alınır. Yemin hukuk adamlarının metafizik *pons asinorum*udur[44] ve tıpkı onun gibi olabildiğince seyrek kullanılmalıdır. Kaçınılması mümkün olmadığında ya da mutlaka kullanılması icap ettiğinde büyük bir ciddiyet ve vakarla, her zaman rahibin huzurunda—hatta mahkemeye bitişik bir kilise veya şapelde

44 [: *Eselsbrücke*, "Eşek köprüsü": Yeniyetmelere skolastikte bir teoremi ve ispatlanmasını anlatmanın doğurduğu güçlük eşeklerin köprüden geçirilmesiyle ilişkisi içersinde verilirdi.)

edilmelidir. Fevkalade kuşkulu veya karanlık olaylarda okul çocuklarının bile hazır bulunması izin verilmesi belki doğru olmayan ama sonuca götüren bir çare olabilir. Bu sebepten ötürü Fransızların soyut yemin biçiminin hiçbir faydası yoktur. Kesin olarak verilmiş olan yemin biçiminden çıkarma veya eksiltme herkesin almış olduğu terbiye ve eğitim seviyesine göre kendi düşünce eğilimine bırakılmalıdır. Sırası gelmişken ifade edeyim ki dinin pratik etkisinin inkâr edilemez bir örneği olarak yemini zikretmekte tamamen haklısınız. Ancak yine de bütün bu söylediklerinize karşın yeminin etkisinin bundan öteye gidip gitmeyeceğinden emin değilim. Bir an için, bütün ceza yasalarının halka ilan edilerek birden kaldırıldığını düşünün, öyle zannediyorum ki ne siz ne ben tek başına dini saiklerin koruması altında, hatta buradan, eve gidecek cesarete sahip olurduk. Buna karşılık benzer şekilde bütün dinlerin asılsız olduğu ilan edilmiş olsaydı önceden olduğu gibi, korkularımızda ve güvenlik önlemlerimizde özel bir artış olmaksızın, tek başına yasaların koruması altında yaşamayı sürdürürdük.

Fakat daha da ileri gidip, dinlerin çoğu kez kati ve belirgin biçimde ahlakı bozucu bir etkisinin olduğunu da söyleyeceğim size. Genel olarak Tanrı'ya karşı vecibelere eklenen şeyin insanlığa karşı görevlerden çıkarıldığı söylenebilir; çünkü insanlara karşı iyi davranma lüzumunu Tanrı'ya yaltaklanmayla telafi etmeye çalışmak çok kolay ve kestirme bir yoldur. Dolayısıyla bütün çağlarda ve ülkelerde çoğunluğun, istediği şeyi güzel işler yaparak hak etmek yerine yalvarma ve yakarmayla elde etmeyi çok daha kolay bulduğunu görürüz. Her dinde Tanrısal iradenin insanlardan beklediği şeylerin başında ahlaki eylemlerden çok inanç, tapınak törenleri ve çok

farklı türde ibadetlerin geldiği açıklanır, bu ilk başta göze çarpan bir keyfiyettir; hatta bunlar zaman içinde, bilhassa rahiplerin maaşlarıyla yakından irtibatlıysalar, ahlaki eylemlerin yerini tutacak şeyler olarak görülür olmuştur. Tapınakta kurban edilen hayvanlar, missa söyleme, şapel inşa etme ya da yol kenarına haç dikme vb. şeyler çok geçmeden hürmete layık eylemler haline gelmiştir, öyle ki bunlarla ciddi suçlar bile bağışlanır olmuştur, günah çıkarma ve papazın önerdiği kefareti yerine getirme, rahiplerin otoritesine boyun eğme, kutsal yerleri ziyaret, tapınaklara ve rahiplerine bağış, manastırlar inşa etme ve benzeri de bunlara dâhil edilmelidir. Neticede rahipler tanrılarla ilişki kurmada neredeyse rüşvetle satın alınabilir birer aracı kurum haline gelmiş kimseler izlenimini uyandırır. Hatta bu işler bu kadar çığırından çıkmasa bile yine de sormaya zorlanıyoruz: mensupları veya müntesipleri, duaları, hamd ve şükür ilahilerini ve çok çeşitli dini vecibe ve uygulamaları ahlaki davranış için en azından kısmi bir ikame olarak görmeyen din nerede?

Mesela İngiltere'ye bakın, Yahudilerin "Şabbat"larına karşı Büyük Constantinus tarafından tesis edilmiş olan Hıristiyan "Pazar"ları, küstah rahiplerce yalan dolanla, hatta ismine kadar, Yahudilerinkiyle özdeşleştirilmiştir. Bu Yehova'nın Şabbat, yani yorulmuş olan Kadiri Mutlak'ın altı gün çalışmadan sonra dinlenmeye çekildiği gün (ki bu sebepten ötürü *aslında* haftanın *son günü*dür) için buyrukları Hıristiyanların Pazar günü, *dies solis*, haftayı görkemle açan bu ilk gün, bu ibadet ve neşe günü için de geçerli olabilsin diye yapıldı. Bu sahtekârlığın sonucunda, "Şabbat yasaklarını ihlal" ya da "Şabbat'ın kutsallığına saygısızlık", daha açık bir ifadeyle, ister iş için ister zevk için, en küçük bir uğ-

raş, her türlü oyun, müzik, dikiş dikme, elbise yamama ve her türlü dünyevi iş, İngiltere'de büyük günah olarak kabul edildi. Sıradan insan, ruhani rehberlerinin kafasına soktuğu gibi, sadece kutsal Şabbat'a titizlikle riayette ve Pazar ayinine düzenli olarak katılmada ihmal göstermezse, diğer bir deyişle, Pazar günleri vaktini boşa geçirmeyip kilisede iki saat boyunca oturarak aynı münacatı bininci kez dinlemeyi ve herkesle birlikte mırıldanarak *a tempo* ezbere okumayı savsaklamazsa zaman zaman kendisini tutamayıp işlediği küçük günahların bağışlanacağına güvenebileceğine inanmalıdır. İnsan kılığındaki bu iblisler, Kuzey Amerika'nın Özgür Eyaletlerindeki (bunlara Köle Eyaletleri denmesi gerekir) köle sahipleri ve köle tüccarları genellikle, Pazar günleri çalışmanın büyük günah olduğunu düşünen, bundan en küçük kuşku duymayan, düzenli olarak Pazar ayinlerine katılan, dolayısıyla ebedi saadeti elde edeceklerini uman ortodoks, mutaassıp Anglikanların ta kendileridir.

Dinin ahlak bozucu etkisi ahlaki etkisinden daha az sorunsaldır. Buna karşılık dinlerin, özellikle Hıristiyanlık ve Müslümanlığın, yeryüzünde sebebiyet verdiği gaddarlıklar ile meydana getirdiği sefalet ve kötülüklerin telafisi söz konusu olduğunda bu ahlaki etkinin büyüklük ve kesinliğinden ne kadar söz edilebilirdi, düşünmek gerekir. Bağnazlığı, sonu gelmez işkenceleri, din savaşlarını, eskilerin hiçbir fikre sahip olmadığı bu kanlı çılgınlığı düşünün; mazur gösterilebilecek hiçbir yanı olmayan ve tam iki yüzyıl sürmüş olan Haçlı seferlerini, onların savaş çığlıklarını—"Bu Tanrı'nın iradesi!"—düşünün. Sevgiyi, hoşgörüyü, müsamahayı vazetmiş olanın mezarını ele geçirmekti amaçları güya. Mağribilerin ve Yahudilerin İspanya'dan gaddarca sürülüp çıkarılmasını ve kök-

lerinin kazınmasını; kan banyolarını, engizisyonları, ve sapkınlar için diğer mahkemeleri; ayrıca Müslümanların üç kıtadaki korkunç ve kanlı fetihlerini düşünün. Sonra Amerika'daki ve Küba'daki Hıristiyanları düşünün; ilkinin yerlilerini büyük ölçüde yok ettiler, ikincisininkinin ise kökünü kazıdılar. Las Casas'a göre kırk yıl içinde on iki milyon insan katledildi ve hepsi de kuşkusuz *in majorem Dei gloriam*[45] ve İncil'in yayılması için—çünkü onlar için Hıristiyan olmayan insan olarak bile kabul edilmiyordu.

Doğru bu konulara daha önce temas etmiştim, fakat *Neueste Nachricliten aus dem Reiche Coltes*'in[46] basıldığı günümüzde dahi bu eski haber başlıklarını ısıtıp ısıtıp insanların önüne koymaktan yorulup usanmadık. Özellikle Hindistan'ı, bu kutsal toprağı, insan ırkının ya da herhalde bizim mensup olduğumuz bölümünün beşiğini, önce Müslümanların ardından Hıristiyanların, insanlığın bu kutsal ve ilk inancının takipçilerine öfkeyle ve gaddarlıkla saldırdıkları toprakları düşünün. Eski tapınakların ve suretlerin ebediyen esef edilecek, keyfice ve zalimce yok edilmesi ve çirkinleştirilmesi bugün bile hâlâ Müslümanların tektanrıcı gazabının izlerini sergilemektedir. Bunlar melun hatırası hâlâ taze olan Gazneli Mahmut ile başlayıp, kardeş katili Evrengzib'e kadar sürer ve tapınakları yok ederek ve Gao'daki Engizisyonun *auto da fé*leri[47] ile Portekizli Hıristiyanlar bunların en sadık taklitçileri olduklarını gösterirler.

Bu arada Mısır'daki eski ve sadık arkadaşlarından kendilerine ödünç verilmiş olan altın ve gümüş kapları çaldıktan sonra Tanrı'nın özel ve doğrudan buyruğuyla,

45 (: Tanrı'nın şanını yüceltmek için.)

46 (: *Tann'nın Krallığından En Son Haberler*, kırkıncı sayısı 1856'da çıkmış olan misyonerlik yayını.)

47 (: Kazığa geçirip yakma.)

başlarında daha önce bir cinayet işlemiş olan Musa peygamber olduğu halde,[48] meşru sahiplerinden gasp etmek üzere önlerine çıkanı yıkıp yağmalayarak Vaat Edilmiş Topraklara saldırmış olan Tanrı'nın seçilmiş kavmini de unutmayalım. Yine hatırdan çıkarmayalım ki Yehova'nın doğrudan ve sürekli tekrarlanan buyruklarıyla bunlar, o toprakların bütün sakinlerini, hatta kadınları ve çocukları da (*İşaya*, X ve XI. Bölümler) acıma nedir bilmeksizin, aman vermeden katliamdan geçirdiler ve

48 Tacitus (*Historiae*, lib. v, c. 2) ve Iustinus (lib. XXXVI, c. 2) bize 'Çıkış'ın tarihsel temelini ulaştırmıştır, okunması eğitici olduğu kadar eğlendiricidir ve buradan Eski Ahit'in diğer kitaplarının tarihsel temeli bakımından meselelerin nasıl ve nereye oturtulduğu konusunda bir çıkarımda bulunabiliriz. İktibas edilen pasajda Firavunun Mısır'da artık Yahudi halkına, bulaşıcı olduğunun anlaşılması nedeniyle tehlikeli ve tehdit edici olan pis bir hastalığa (uyuz) tutulan bu korkak, alçak, sinsi ve mülevves halka tahammül etmek istemediğini görüyoruz. Bu yüzden onları gemiye bindirir ve Arap kıyılarına yığar. Arkalarından Mısırlıların bir birlik gönderdikleri doğrudur, fakat bunlar sınırdışı edilmiş kıymetli dostlarını geri çağırmak için değil, *çaldıkları* şeyleri onlardan geri almak için gönderilmiştir; nitekim onlar tapınaklardan altın ve gümüş kapları çalmışlardı. Böyle bir ayaktakımına kim bu tür şeyleri ödünç verir? Yukarıda sözü edilen birliğin doğal bir olayla yok olduğu da doğrudur. Arap kıyısında büyük bir kıtlık, özellikle su kıtlığı vardı. Bunun üzerine cesur ve maceracı birisi ortaya çıkmış ve onlara eğer kendisini takip eder, buyruklarını yerine getirirlerse her şeyi elde edecekleri vaadinde bulunmuştur. O yaban eşeklerini gördüğünü söylemiş vs. Bunu tarihsel temel olarak görüyorum, çünkü açık ki 'Çıkış' şiirinin üzerine inşa edildiği nesir budur. Her ne kadar Iustinus (yani Trogus Pompeius) burada muazzam bir anakronizme düşmüşse de (demem o ki *bizim* Çıkış'a dayanan varsayımlarımıza göre) bu beni fazla rahatsız etmiyor, çünkü yüz anakronizm tek bir mucize kadar kuşku uyandırıcı değildir. Ayrıca bu iki Latin yazardan bütün zamanlarda, bütün milletlerin Yahudilerden ne kadar nefret ettiklerini ve onları nasıl hakir gördüklerini anlıyoruz. Bu belki de kısmen onların insana bu hayatın ötesinde herhangi bir varoluş umudu vermeyen ve bu yüzden insanlığın davarları, ayaktakımı, ama geçmişte yalan söylemenin büyük ustaları olarak görülen yeryüzündeki tek halk olmasından kaynaklanıyor olabilir.

bunu da sırf sünnetsiz oldukları ve Yehova'yı tanımadıkları için yaptılar—ki bu onlara karşı her türlü gaddarca iş ve eylemi meşrulaştırmak için yeterli nedendi. Nitekim aynı sebepten ötürü daha eski zamanlarda İsrail kavminin ilk atası Yakup peygamberin ve onun seçilmiş kavminin Şekem Kralı Hamor'a ve halkına karşı çok çirkin düzenbazlığı onun hanesine bir zafer olarak kaydedilerek anlatılır (Tekvin, 34), çünkü o kentin halkı inançsızdır.[49] Bir dinin inananlarının bütün diğer dinlerin mensuplarına karşı kendilerinde her suçu işleme hakkını görmesi ve dolayısıyla onlara karşı en büyük canilik ve gaddarlıkla davranması gerçekten dinlerin en kötü yanıdır; mesela Müslümanlar Hıristiyanlar ve Hindulara karşı, Hıristiyanlar Hindular, Müslümanlar, Amerika yerlileri, Siyahlar, Yahudiler, sapkınlar ve diğerlerine karşı.

49 Kim İbranice anlamadan Eski Ahit'in ne olduğunu bilmek istiyorsa bütün çevirilerin en doğrusu, en hakikisi, aynı zamanda en güzeli olan Grekçe çeviriyi, Septuaginta'yı okumalı; çünkü bunun bütünüyle farklı bir havası ve rengi vardır. LXX'in üslubu büyük bölümü itibariyle asil ve naiftir; kiliseye ait bir şeye ve Hıristiyanlığa ait herhangi bir ize rastlanmaz. Bununla kıyaslandığında Luther'in çevirisi hem kaba hem bağnaz kalır; çoğu zaman zuhulen, kimi zaman da kasıtlı olarak yanlış ve hatalıdır ve baştan sona kanonik ve dinsel bir üslubu muhafaza eder. Yukarıda zikredilen pasajlarda Luther çarpıtma olduğu söylenebilecek açıklamalar yapmaya kalkışmıştır; nitekim onun "verbannen" (sürgün) sözcüğünü kullandığı yerde Grekçe sözcük ἐΦόνευσανdır (öldürülmüş, katledilmiş) vs.

Ayrıca LXX'i okuduktan sonra bende bırakmış olduğu izlenim μεγὰς βασιλεὺς Ναβοαυχοδονόσορ (büyük Kral Nabukednezar) samimi bağlılık ve derin saygı ifadesidir, her ne kadar o Tanrıları komşularının topraklarını kendilerine vermiş veya vaat etmiş bir halka karşı bir bakıma çok yumuşak ise de. Ardından onlar buraların mülkiyetini katliam ve yağmayla ele geçirdiler ve burada Tanrı'ya bir tapınak inşa ettiler. Tanrısı civar ülkeleri "Vaat Edilmiş Toprak" yapan her halk tez zamanda Nabukednezar'ını ve ayrıca Antiokhos Epiphanes'ini bulsun ve artık kimseyi kendilerine törene teşrifata mecbur etmesinler.

Belki de ***bütün*** dinler diye genellemede bulunduğumda çok fazla ileri gittim; hakikate sadık kalarak bu ilkeden kaynaklanan bağnazca gaddarlıkların gerçekte sadece tektanrılı dinlerin, dolayısıyla Yahudilik ve onun iki kolu, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın takipçilerinde bildiğimiz bir şey olduğunu eklemeliyim. Hindular ve Budacılar hakkında bu tür bir şey işitmiyoruz. Her ne kadar MS 5. yüzyıl dolaylarında Budacıların Brahmanlar tarafından Hint yarımadasındaki asli yurtlarından sürülüp çıkarıldıklarını ve ardından buradan bütün Asya'ya yayıldıklarını biliyorsak da, bu süreç içerisinde şiddetin kullanıldığı suçlara, savaşlara ve gaddarlıklara dair, bildiğim kadarıyla, belirli bir bilgiye sahip değiliz. Bu durum kuşkusuz bu ülkelerin tarihlerini örten karanlığa bağlanabilir; yine de ***bütün canlı*** şeylere karşı sürekli olarak hoşgörü ve tahammülü telkin eden bu dinlerin fevkalade yumuşak karakteri ve kast sistemi nedeniyle gerçekte dininden dönenleri kabul etmeyen Brahman dininin kendine özgü yapısı takipçilerinin büyük ölçekte kan dökmekten ve her türlü gaddarlıktan sakındıklarını umut etmemize imkân tanımaktadır. Spence Hardy ***Eastern Monachism*** isimli hayranlık uyandırıcı kitabının 412. sayfasında Budacıların olağandışı hoşgörülerini över ve ardından Budacılara ait vakayinamelerin başka herhangi bir dine ait olanlardan çok daha az dini işkence örneği kaydı ihtiva ettiği yolundaki kanaatini ilave eder.

Aslında hoşgörüsüzlük sadece tektanrıcı dinlere mahsustur; tek tanrı doğası gereği başka bir tanrının var olmasına izin vermeyecek kıskanç bir tanrıdır. Buna karşılık çoktanrılı dinlerin tanrıları doğal olarak hoşgörülüdür; onlar yaşar ve yaşamaya izin verir. Öncelikle onlar aynı dinin tanrıları olarak hemcinslerine seve seve tahammül ederler; ve bu tahammül daha sonra yabancı

tanrıları içine alacak şekilde genişler, dolayısıyla, konukseverlikle aynı dinin içine alınır, hatta zaman zaman bu yabancı tanrılar onlarla aynı hak ve ayrıcalıklara erişirler. Nitekim Frigya, Mısır ve diğer yabancı tanrıları seve seve kabul edip kutsallaştırmış olan Romalıların durumunda bunu görüyoruz. Bu sebepten ötürü din savaşlarını, işkenceleri, yerleşik inançların dışında kalanlar için kurulan mahkemeleri, ayrıca ikonların kırılmasını, yabancı tanrı suretlerinin imhasını, üç bin yıldır güneşe bakan Hint tapınaklarının ve Mısır sfenkslerinin yerle bir edilmesini bir tablo olarak bize sunan sadece tektanrılı dinlerdir ve bütün bunlar sırf kıskanç bir tanrının "Suret kazımayacaksın" demesi üzerine yapılmıştır vs.

Fakat ana meseleye dönmek gerekirse insanın metafiziğe duyduğu güçlü gereksinim üzerinde ısrar ederken kesinlikle haklısınız. Fakat din bana bu gereksinimin tatmininden çok kötüye kullanılması olarak görünmektedir. Her halükârda ahlakın desteklenmesi konusunda yararının büyük ölçüde kuşkulu ve sorunsal olduğunu, buna karşılık sakıncalarının ve özellikle bir dizi halinde uzayıp giden gaddarlık ve mezalimlerin gün gibi aşikâr olduğunu gördük. Elbette dinlerin tahtlar için payanda olarak faydasını düşünecek olursak bu tamamen farklı bir meseledir; çünkü Tanrı'nın lütfuyla bahşedildiği kadarıyla taht ve sunağın birbiriyle yakından irtibatlı olduğu açıktır. Dolayısıyla tahtını ve ailesini seven her akıllı kral halkının başında her zaman gerçek dini hissiyatın mücessem ve mükemmel örneği olarak görünecektir. Nitekim Machiavelli, kitabının 18. Bölüm'ünde hükümdarlara dini hissiyatı desteklemelerini hararetle tavsiye eder. Ayrıca vahye dayalı dinlerin durumu felsefe karşısında ne ise "Tanrı'nın lütfuyla (muktedir) hükümdarların" "halk egemenliği" karşısındaki durumu da tam ola-

rak odur; dolayısıyla bu mukayesenin ilk iki terimi doğal uyuşma içindedir.

Demopheles: Ah, bu tavrı takınmayın. Unutmayın ki bununla avam idaresi ve kargaşa, yani her türlü yasa ve düzenin, her türlü uygarlık ve insanlığın başdüşmanı ile aynı havayı çalıyorsunuz.

Philalethes: Haklısınız; benimki bir laf cambazlığından, eskrim ustalarının yanıltma hareketi dedikleri şeyden başkası değildi. Söylediklerimi geri alıyorum. Fakat işte görün, tartışma kimi zaman dürüst bir adamı bile nasıl haksız ve kötü niyetli hale getirmektedir. Onun için keselim.

Demopheles: Olanca çabama karşın dinlere karşı tavrınızı değiştiremediğim için üzülmekten başkası gelmiyor elimden; buna karşılık öne sürdüğünüz her şeyin dinlerin yüksek değeri ve gerekliliği konusundaki kanaatimi en küçük bir şekilde değiştirmediğine sizi temin edebilirim.

Philalethes: Size inanıyorum; çünkü *Hudibras*'da da[50] söylendiği gibi:

> He that complies against his will
> Is of his own opinion still.[51]

Tartışmalarda ve kaplıca sularında hakiki etkinin ancak sonradan ortaya çıkacağı düşüncesiyle kendimi avutuyorum.

50 [Samuel Butler'ın üç bölüm ve dokuz kantoluk hiciv şiiri (1663–1678).]

51 [Kendi iradesi hilafına ikna olan kimse,
Hâlâ kendi görüşündedir.]

Demopheles: Pekâlâ, o halde ben de size böyle bir hayırlı etki diliyorum.

Philalethes: Belki de öyle olur, eğer bir İspanyol atasözünü doğru düzgün söyleyebilirsem...

Demopheles: Ne söylüyor bu?

Philalethes: *Detras de la cruz está el Diablo.*

Demopheles: Anladığım dilde ne anlama geliyor bu, sizi gidi yaşlı İspanyol?

Philalethes: "Çarmıhın arkasında iblis durur."

Demopheles: Gelin birbirimizden alay ve istihzayla ayrılmayalım. Aksine dinin tıpkı *Janus* ya da daha iyisi Brahmanların ölüm tanrısı *Yama* gibi ve yine tıpkı onun gibi biri dostça diğeri fevkalade haşin, çift yüzlü bir tanrı olduğunu görelim. Her birimiz gözümüzü onun sadece bir yüzü üzerine dikiyoruz.

Philalethes: Tamamen haklısınız, ihtiyar dostum.

İNANÇ ve BİLGİ

Bir bilgi dalı olarak felsefe neye *inanmamız* gerektiği veya neye *inanabileceğimiz* ile zerre kadar ilgili değildir, onun tek ilgilendiği şey ne *bilebileceğimiz*dir. Şimdi eğer bu, inanmamız gereken şeyden farklı bir şeyse o zaman bunun inanca bile bir zararı olmayacaktır; çünkü o bilemeyeceğimiz şeyi öğrettiği için inançtır. Eğer onu bilebilseydik o zaman inanç, tıpkı bir inanç öğretisinin matematikle birlikte ilerlemesi gibi, yararsız ve gülünç bir şey olarak görünürdü.

Buna karşılık inancın felsefeden daha fazlasını, çok daha fazlasını öğretebileceği ileri sürülebilir ama yine de felsefenin vardığı sonuçlarla tutarlı olmayan hiçbir şeyi öğretemez, çünkü bilgi inançtan çok daha sert ve sağlamdır, dolayısıyla eğer bu ikisi çarpışacak olursa inanç parçalanır.

Her halükârda bu ikisi birbirinden esaslı bir şekilde farklıdır ve karşılıklı menfaatleri gereği sert biçimde birbirinden ayrı kalmalıdır, böylece her biri diğerini dikkate almaksızın kendi yolunda ilerleyebilir.

VAHİY

Kısa ömürlü insan kuşakları birbirlerini hızla takip ederek gelir ve geçerler, buna karşılık endişe, ihtiyaç ve ıstırabın pençesindeki insan tekleri ölümün kollarında dans ederler. Onlar başlarına gelenin ne olduğunu ve bütün bu trajikomik farsın ne anlama geldiğini sormaktan asla usanmazlar. Bir cevap için biteviye göğe feryat ederler, fakat erişen sessizlikten başkası değildir kendilerine. Buna karşılık rahipler ve papazlar vahiylerle çıkagelirler.

İnsanın payına düşen pek çok zor ve acı verici şey arasında nereden gelip nereye ve ne amaçla gittiğini bilmeksizin var olmak kolay hazmedilir şey değildir. Bunu kendisine dert edinen ve tüm boyutlarıyla bunun idrakinde ve etkisi altında olan herkes bu mesele hakkında özel bir malumata sahip olduğu iddiasıyla arzı endam edenlere karşı, kendisini öfke ve hiddet duygularına kapılmaktan kolay kolay kurtaramayacaktır. Bunlar kendilerine gökten bilinmeyen şeylerin sırlarını ifşa eden bilgi indiği iddiasındadır ve bunu bizimle paylaşmak istediklerini söylerler. Günümüzde bu iddiayla ortalıkta arzı endam eden beylere gökten gelen ve bilinmeyenleri kendilerine ifşa eden bilgi hakkında çok fazla konuşmamalarını tavsiye ederim, aksi halde çok geçmez günün birinde kendilerine böyle bir bilginin gerçekte ne olduğu kolaylıkla ifşa edilebilir.

Fakat her kim insan olmayan varlıklara varoluşla, soyumuzun ve dünyanın amacıyla ilgili özel bilgi verildiği-

ni ciddi bir şekilde düşünebiliyorsa henüz koca birer çocuktan başka bir şey değildir. Bilgelerin düşünceleri dışında gökten indiği söylenen böyle bir bilgi yoktur, her ne kadar bunlar da insani olan her şey gibi yanlışla malul ise de. Bunlar çoğu zaman tuhaf alegori ve mitosların kılıfı içine sokulur ve o zaman bunlara "din" denir. Dolayısıyla bir kimsenin kendi fikirlerine mi yoksa başkalarınınkine mi güvenerek yaşayıp öldüğünün bu ölçüde önemi yoktur: çünkü bunlar her zaman onun itimat ettiği, insana mahsus fikir ve görüşlerden ibarettir. Ne var ki genellikle insanlar zayıftır ve kendi akıllarına güvenmektense doğaüstü kaynaklara sahip olduklarını iddia eden başkalarına güvenmeyi tercih ederler. Şimdi eğer bir insanla diğeri arasındaki fevkalade büyük akli ve zihni farklılığı göz önünde bulundurursak o zaman bir ölçüde birinin düşünceleri diğeri tarafından pekâlâ göksel bilgi olarak kabul edilebilir.

Buna karşılık gelmiş geçmiş tüm zamanlarda ve bütün dünyada, ister Brahman veya Müslüman, ister Budacı veya Hıristiyan, bütün rahiplerin temel sırrı ve hinliği, insanın metafiziğe olan gereksiniminin büyük gücünü ve onun yok edilmezliğini doğru bir şekilde görüp anlamalarıdır. Onlar şimdi bu büyük muammanın sırrını çözecek bilginin kendilerine doğrudan ve bir ölçüde olağandışı olarak eriştiğini söyleyerek bunu tatmin edecek araca sahip oldukları iddiasındadırlar. Bu düşünce bir kez insanların kafasına sokulduktan sonra rahipler onları diledikleri şekilde yönlendirip denetim altına alabilirler. Ve dolayısıyla dirayetli ve basiretli yöneticiler de onlarla ittifak yaparlar; kalanlar dizginlerini onların eline vermiş olur. Ama eğer olur da bütün istisnaların en nadir görüleni olarak tahta bir filozof çıkacak olursa bütün komedya içindeki en sıkıntı verici rahatsızlık ortaya çıkmış olur.

HIRİSTİYANLIK ÜZERİNE

Bu dini doğru ve adil bir şekilde değerlendirmek için ondan önce ve onunla birlikte varolan dinleri de göz önünde bulundurmamız gerekir. Önce Grek–Roma paganlığı vardı. Bir halk metafiziği olarak düşünüldüğünde bunlar herhangi gerçek ve belirli bir dogmatik ya da kati biçimde açıklanmış ahlak sistemi olmayan, doğrusunu söylemek gerekirse, gerçek bir ahlak temayülünden ve kutsal yazılardan yoksun fevkalade önemsiz fenomenlerdir, dolayısıyla *bunları din* ismiyle anmak çok güçtür, bunlar daha çok hayalgücünün bir oyunundan, şairlerin halk hikâyelerinden derlediği şeylerden ve büyük ölçüde doğa güçlerinin açık birer kişileştirilmesinden ibarettir. Olgun insanların bu çocukça dini ciddiye aldıklarına pek ihtimal veremeyiz, ama yine de eskilerden, özellikle Valerius Maximus'un ilk kitabından birçok ayrıca Herodotos'dan çok sayıda pasaj bize böyle yaptıklarının kanıtını sunar. Bunlardan sadece son kitap, 65. Bölüm'ü zikredeceğim. Herodotos burada kendi görüşünü dile getirir ve tıpkı yaşlı bir kadın gibi konuşur Zaman geçip de felsefe ilerledikçe bu ciddiyet doğal olarak kaybolmuş ve böylece Hıristiyanlığın, harici destekçilerine rağmen, bu devlet dininin yerini alması mümkün olmuştur. Ne var ki Greklerin en iyi döneminde bile bu devlet dini, Hıristiyanlığın yakın zamanlarda veya Asya'da Budacılığın, Brahman dininin, hatta İslam'ın ciddiye alındığı kadar kesinlikle ciddiye alınmamıştır. Dola-

yısıyla eski dünyanın çoktanrıcılığı, tektanrıcılığın salt çoğul halinden tamamen farklı bir şeydi. Bu Aristophanes'in *Kurbağalar*'ında gayet açıktır, burada Dionysos tasavvur edilebilecek en sefil, korkak ve züppe bir kişilik olarak görünür ve bir alay konusu haline getirilir; ve bu oyun kendi şenliğinde, Dionysia'da halka açık olarak sergilenir.

Hıristiyanlığın yerini almak zorunda olduğu ikinci din Yahudilikti ve onun kaba dogmasını yüceltip üstü örtülü olarak alegorik bir kılığa büründürdü. Hıristiyanlık genel olarak bütünüyle alegorik bir mahiyete sahiptir; çünkü dünyevi şeyler söz konusu olduğunda alegori olarak adlandırılan şey din alanında "sır" ismiyle anılır. Hıristiyanlığın kendinden önceki bu iki dine sadece *ahlak*en değil, *dogmatik yapı* bakımından da faik olduğu kabul edilmelidir. Ahlak alanında *caritas*,[52] nezaket, feragat, kişinin kendi iradesini yadsıması, düşmanını sevmesi gibi öğretiler, elbette Batıda münhasıran Hıristiyanlığa özgüdür. Hakikati kuşkusuz doğrudan kavramaktan aciz olan kalabalıklara hem günlük hayat için bir kılavuz hem de bir umut ve teselli çengeli olarak mükemmelen yeterli olan güzel bir alegoriden daha iyi ne sunulabilir? Ne var ki az miktarda saçmalık karışımı, böyle bir alegori için zorunlu bir unsurdur; çünkü bu onun alegorik mahiyetinin gösterilmesine yardımcı olur. Eğer Hıristiyan dogmaları *sensu proprio* anlaşılacak olursa o zaman Voltaire haklıdır; ama buna karşılık alegorik (mecazi veya temsili olarak) alınırsa o zaman bunlar birer kutsal mitos, başka türlü anlama güçlerinin ötesinde kalacak olan hakikatleri insanlara anlatmanın bir aracıdır. Bunları, açıkça gayritabii ve imkânsız olan şeyleri temsil etseler de, pe-

52 (: Gr. *agape*: "kardeşçe sevgi". Tabir için bkz. G. T. Bettany, *Dünya Dinleri Ansiklopedisi*, (Say Yayınları, 2006) s. 722.)

kâlâ derin bir anlam çıkarılabilen Raffaello'nun ya da Runge'nin arabeskleriyle karşılaştırabiliriz. Hatta kilisenin dinin dogmaları söz konusu olduğunda akıl melekesinin bütünüyle yetersiz, zayıf ve kör kaldığı yolundaki iddiası bile, aslında bu dogmaların alegorik bir yapıya sahip olduğu anlamına gelir; dolayısıyla bunlar her şeyi sadece *sensu proprio* kabul eden akıl melekesi için geçerli olabilecek ölçütle değerlendirilmemelidir.

Dogmadaki saçmalıklar mecazi ve temsili unsurların ayırt edici işaret ve göstergelerinden başka bir şey değildir; her ne kadar bunlar, verdiğimiz örnekte görüldüğü üzere, Eski ve Yeni Ahitlerinki gibi birbiriyle bağdaşmayan iki öğretinin bir diğeriyle telif edilebilmesi gereğinden kaynaklanıyorsa da. Bu büyük alegori ancak harici ve tesadüfi koşulların bir araya gelmesiyle tedricen ortaya çıkmıştır ve Augustinus tarafından mükemmel hale getirilinceye kadar, insanların açıkça bilincinde olmadıkları, derinde yatan bir hakikatin sessiz sakin etkisi altında açıklanıp yorumlanmıştır. Augustinus onun anlamına en derin biçimde nüfuz etmiş ve o zaman onu sistematik bir bütün olarak kavrayıp eksik olan unsurları tamamlayabilmiştir. Dolayısıyla mükemmel Hıristiyanlık, "vahyi" *sensu proprio* olarak kabul eden ve bu yüzden onu tek bir kişiyle sınırlayan bugünün Protestanlarının tasavvur ettiği gibi, ilkel Hıristiyanlık değil, Luther tarafından da doğrulanıp güçlendirilmiş olan Augustinus öğretisidir; nitekim yenilebilir olan tohum değil meyvedir.

Ne var ki bütün dinlerin zayıf noktası her zaman mecazi ve temsili unsurların bu niteliğini açıktan açığa ve alenen değil, fakat ancak örtülü olarak kabule yanaşmalarıdır; dolayısıyla öğretilerini tam bir ciddiyet içinde *sensu proprio* olarak beyan etmek zorunda kalırlar. Bu yüzden, yer verdikleri ve esas itibariyle zorunlu olan

saçmalıklarla birlikte bu sürekli bir aldanmayı beraberinde getirir ve büyük bir sakınca teşkil eder. Daha da kötü olanı zaman içinde bunların artık *sensu proprio* doğru olmadıkları bir günün gelmesidir ve işte o zaman çöküşleri kaçınılmaz olur. Bu ölçüde alegorik yapılarını peşinen kabul etmeleri onlar için daha iyi olacaktır; fakat bir şeyin eşzamanlı olarak hem doğru hem doğru olmayabileceğini insanların kafasına kim, nasıl sokacaktır? Şimdi bütün dinlerin az ya da çok böyle bir yapıya sahip oluşuyla karşılaştığımız için, diğer fenomenlerle de teyit edildiği üzere, saçmalığın belli bir ölçüde insan soyuna uygun bir şey, aslında, hayatın bir unsuru, aldatma ve esrarengiz hale getirmenin de insan için vazgeçilmez olduğunu teslim etmemiz gerekir.

Saçmalığın Eski ve Yeni Ahitlerin telif ve terkibinden kaynaklanan ve yukarıda sözü edilen kaynağıyla ilgili bir örnek ve kanıtını, başka birçok şeyin yanı sıra, Luther'in kılavuz yıldızı Augustinus tarafından tafsilatlı olarak açıklanıp sistematik hale getirilmiş olan Hıristiyanlıktaki takdir[53] ve lütuf öğretisi sunar. Bu öğretinin sonucuna göre bir kimse diğeri üzerinde lütuf bakımından bir üstünlüğe sahiptir, ki bu doğumla elde edilmiş ve dünyaya hazır olarak getirilmiş bir ayrıcalık anlamına gelir. Esasen bu bütün meselelerin en önemlisidir. Fakat bu öğretinin itici ve saçma yanı yalnızca Eski Ahit'in insanın bir başkasının iradesinin eseri olduğu ve dolayısıyla yoktan yaratıldığı varsayımından kaynaklanır. Öte yandan, insanın aslında hakiki ahlaki nitelikleri doğuştan getirdiği söz konusu edildiğinde, mesele Brahmanların ve Budacıların ruhgöçü varsayımı çerçevesinde bütünüyle farklı ve daha akli bir anlam kazanır. Buna göre bir insanın doğumuyla birlikte diğeri üzerinde sahip olduğu üstünlük ve dolayısıyla bir baş-

53 [: Kişinin cennet veya cehenneme gideceğinin doğumundan önce tayin ve takdiri.]

ka dünyadan ve daha önceki hayattan kendisiyle birlikte götürdüğü şey bir başkasının lütfu keremi değil, bu öte dünyada gerçekleştirdiği iş ve fiillerin meyvesidir.

Augustinus'un bununla ilgili, insan soyunun yozlaşmış ve bozulmuş, bu yüzden ebedi lanete mahkûm edilmiş büyük kitleleri arasından doğru ve dolayısıyla kutsanmış/kurtulmuş sayılanların yalnızca çok küçük bir azınlık olduğu ve bunların da Tanrısal takdir ve lütufla seçildiği; kalanların cehennem azabını, sonu gelmez eza ve işkenceyi hak ettikleri yolundaki öğretisi de bir başka örnektir.[54] *Sensu proprio* alındığında buradaki dogma iticidir; çünkü bu, zar zor yirmisinde olan bir genci, öngördüğü sonsuz cehennem cezaları nedeniyle, kusurlarından hatta inançsızlığından dolayı, sonsuz azap ve işkenceye katlanmak zorunda bırakmakla kalmıyor, fakat bu neredeyse evrensel lanetin gerçekte ilk günahın sonucu ve dolayısıyla Düşüşün zorunlu neticesi olduğunu da öne sürüyor. Fakat her halükârda bunun, öncelikle insanları olduklarından daha iyi yaratmamış olan, sonra, her şey istisnasız onun eseri olduğu ve hiçbir şey ondan gizli kalmadığı için, düşeceklerini mutlaka bilmesi gereken bir tuzağı onlara hazırlamış olan bir yaratıcı tarafından önceden görülmesi gerekirdi. Dolayısıyla o günaha mahkûm zayıf, iradesiz bir soyu yoktan varlığa davet etmiş ve bunu da onu sonsuz azap ve işkenceye terk etmek için yapmıştır. Son olarak şu da var ki her türlü saldırı ve tecavüze karşı, hatta düşmanını sevmeye kadar, sabır ve bağışlayıcılığı buyuran Tanrı kendisini bunların hiçbiriyle bağlı görmemekte, hatta tam tersini yapmaktadır. Her şeyin ebediyen sona erip defterinin dürüldüğü dünyanın sonunda gerçekleşen bir ceza ne ıslahı ne de caydırmayı hedefleyebilir ve bu yüzden sadece intikamdan ibarettir. Fakat bu açıdan düşünüldü-

54 Bkz. Wiggers, *Augustinismus und Pelagianismus*, s. 335.

günde bütün insan soyu, kimsenin nedenini bilmediği takdir ve lütuf sayesinde kurtarılmış çok küçük bir azınlık dışında, doğrudan ebedi azap ve lanet için yaratılmış ve kesin olarak ona mahkûm edilmiş görünür. Fakat bunlar bir tarafa, sanki Kadiri Mutlak dünyayı iblis ele geçirsin diye yaratmış gibidir, ki bu durumda hiç yaratmamış olsaydı çok daha iyi olurdu.

Sensu proprio alınmaların durumunda dogmalar için bu kadarı yeterli olsun; halbuki *sensu allegorico* olarak anlaşılmaları halinde, bütün bunların yine de makul bir açıklaması yapılabilecektir. Öncelikle yukarıda söylediğim gibi bu öğretinin saçma hatta iğrenç ve itici tarafı, yoktan yaratma öğretisiyle Yahudi teizminin ve onun bu öğretiyle bağlantılı olarak ruhgöçü öğretisini gerçekten çelişkili ve şaşırtıcı reddinin bir sonucudur; oysa ruh göçü öğretisi doğal, belli ölçüde kendiliğinden aşikâr ve dolayısıyla Yahudiler hariç zaman zaman neredeyse bütün insan soyu tarafından kabul edilmiş bir öğretidir. Bundan kaynaklanan büyük sakıncayı sırf ortadan kaldırmak ve dogmanın itici boyutunu yumuşatmak için 16. yüzyılda Papa I. Gregorius gayet akıllıca bir manevra ile, özü itibariyle zaten Origenes'de bulunan (krş. Bayle, *Origène* maddesi, N. B) Araf öğretisini şekillendirmiş ve onu biçimsel olarak Kilise akidesinin umdeleri arasına dahil etmiştir. Bu suretle mesele büyük ölçüde yumuşatılmış ve bir ölçüde ruhgöçü öğretisinin yerini almıştır; çünkü öteki gibi bu da bir arınma süreci sağlamaktadır. Her şeyin ilk haline döndürülmesi ya da onarılması öğretisi (ἀποκατάστασις ποάντων) de bu aynı amaca matuf olarak sokulmuştur; buna göre dünya komedyasının son sahnesinde her bir insan teki, hatta günahkârlar bile *in integrum*[55] geri döndürülür. Cehennemde ebediyen ceza

55 (: Asli mükemmeliyet haline.)

çekeceklerine inanmaktan vazgeçirilemeyen sadece, Kitabı Mukaddes'e katı inançlarıyla, Protestanlardır. Nispet verici bir eda ile birisi çıkıp bunlara "Hadi dediğiniz gibi olsun!" diyebilir. Onların tam olarak buna inanmamaları, bilakis yüreklerinin derinliklerinde bunun bu kadar kötü olamayacağını düşünerek bu meseleyi zihinlerinin kuytu köşesinde beklemeye bırakmaları tek tesellidir.

Katı sistematik kafa yapısının bir sonucu olarak Augustinus, Hıristiyanlığın inanç esaslarını sert ve kati biçimde dogmalaştırıp Kitabı Mukaddes'te ancak üstü kapalı olarak zikredilen ve her zaman karanlık bir temel üzerinde sallanan öğretilere değişmez tanımlar getirerek bunlara öyle keskin hatlar ve Hıristiyanlığa da öyle müsamahasız bir yapı kazandırdı ki günümüzde bu görüşler doğal olarak kızgınlık ve küskünlüklere sebep olmakta ve kendi zamanında Pelagiusçuluğun muhalefetiyle karşılaştığı gibi şimdi de akılcılığın şimşeklerini üzerine çekmektedir. Sözgelimi *De civitate dei*, lib. XII, c. 21, *in abstracto* ele alınan temellendirme şu şekilde ilerler: Bir Tanrı bir varlığı yoktan yaratır, ona yasaklayıcı emirler verir, ve bunlara itaat edilmediği için onu tasavvur edilebilecek her türlü acı ve ıstırapla ebediyen azaba mahkûm eder, bunun için beden ve ruhu ayrılmaz şekilde birbirine bağlar (*De civitate dei*, lib. XIII, c. 2) ta ki azap ve işkence dağılmayla bu varlığı asla yok etmesin ve böylece onun kurtulmasına izin vermesin; tam tersine o ebedi azabı çekmek için sonsuza dek yaşasın. Yoktan yaratılmış bu zavallı yaratık! Hiç olmazsa başlangıçtaki ***hiçliği*** için bir hakka sahiptir ve herhalde çok kötü olamayacak bu son sığınak miras kalmış bir mülk olarak kendisi için güvence altında tutulmaya devam edecektir.

Her neyse, halini anlıyor ve ona acımaktan kendimi alamıyorum. Şimdi eğer buna ilave olarak Augusti-

nus'un öğretilerinin kalanını, yani bütün bunların gerçekte bir insanın yaptığı ya da yapmayı savsakladığı şeye dayanmayıp ezelden lütfu ilahi ile belirlendiği düşüncesini ele alacak olursak söylenecek şey bulamayız. Doğal olarak bizim yüksek eğitim görmüş akılcılarımız o zaman diyeceklerdir: "Bütün bunlar doğru değildir ve yersiz korku uyandırmak için uydurulmuş şeylerdir sadece; tam tersine her zaman ilerlemeli ve adım adım daha büyük bir mükemmeliyete doğru ulaşmak için hiç aralıksız çalışıp çabalamalıyız." Ne yazık ki daha erken başlamadık, çünkü o zaman oraya şimdiden ulaşmış olurduk.

Fakat bu tür ifadeler karşısındaki şaşkınlığımız, Vanini'nin, kazığa geçirilip yakılmış olan günahkâr bir sapkının sesine kulak verdiğimizde daha da artmaktadır: *Si nollet Deus pessimas ac nefarias in orbe vigere actiones, procul dubio uno nutu extra mundi limites omnia flagitia exterminaret profligaretque: quis enim nostrum divinae potest resistere voluntati? quomodo invito Deo patrantur scelera, si in actu quoque peccandi scelestis vires subministrat? Ad haec, si contra Dei voluntatem homo labitur, Deus erit inferior hamine, qui ei adversatur, et praevalet. Hinc deducunt, Deus ita desiderat hunc mundum qualis est, si meliorem vellet, meliorem haberet.*[56] (*Amphitheatrum mundi*, exercit. 16, s. 104). Daha önce s. 103'te de şunları söyler: *Si Deus vult pec-*

56 (: Eğer Tanrı en kötü ve en bayağı şeylerin dünyaya musallat olmasını istememiş olsaydı hiç kuşkusuz elini kaldırır, bütün bu alçak ve iğrenç şeylerin tümünü dünyanın sınırlarından sürüp çıkarırdı; çünkü hangimiz Tanrısal iradeye karşı koyabiliriz? Bir günah işlendiğinde mücrimlere onu işleyecek gücü veriyorsa eğer, suçların Tanrı'nın iradesine karşı işleneceğini nasıl varsayabiliriz? Ama eğer bir kimse Tanrı'nın iradesi olmadan bir kusur işleyebiliyorsa o zaman Tanrı kendisine karşı gelen ve bunu işleyecek güce sahip olan insandan daha zayıftır. Buradan anlaşılır ki Tanrı dünyayı var olduğu şekliyle istemiştir, çünkü eğer daha iyi bir dünya istemiş olsaydı daha iyisine sahip olurdu.)

cata, igitur facti: si non vult, tamen committuntur; erit ergo dicendus improvidus, vel impotens, vel crudelis, cum voti sui compos fieri aut nesciat, aut nequeat, aut negligat.[57] Aynı zamanda günümüzde dahi özgür irade safsatasına neden *mordicus*[58] sıkı sıkıya bağlı olunduğu açıktır, her ne kadar Hobbes'tan bana kadar bütün ciddi ve dürüst düşünürler bunu, ödül kazanmış olan denememem "İrade Özgürlüğü Üzerine"de görüldüğü üzere, saçma diye reddetmişlerse de. Vanini'yi kazığa geçirip yakmak çürütmekten kesinlikle daha kolaydı. İlki önce dili kesilip çıkarıldıktan sonra tercih edildi; sonuncusu buna teşebbüs etmeyi göze alabilecek herkese hâlâ açıktır, ancak bu sığ laf kalabalığıyla değil akıl ve düşünce ile ciddi bir şekilde yapılmalıdır.

Augustinus'un günahkârların sayıca muazzam derecede çok, ebedi saadeti hak edenlerinse fevkalade az olduğu yolundaki görüşü özünde doğrudur. Bu da yine Brahman dininde ve Budacılıkta karşılaşılan bir şeydir, ancak burada ruhgöçü öğretisine bağlı olarak savunulduğu için kimseyi kızdırıp küstürmez. Çünkü gerçekten çok küçük bir azınlık Brahman dininde *nihai kurtuluş*a, Budacılıkta *Nirvana*ya (her ikisi de bizim ebedi saadetimizin[59] muadilidir) erişir. Ancak bunlar ayrıcalıklı azınlık değildir, bilakis dünyaya daha önceki hayatlarında yaptıkları erdemli işlerin toplamıyla birlikte gelmişlerdir ve şimdi aynı yolu yürümeyi sürdürmektedirler. Ne var ki

57 [: Eğer Tanrı günahlan istiyorsa, onları işleyen odur; yok eğer günahları dilemiyorsa onlar yine de işlenmektedir. Dolayısıyla onun ya öngörüsüz, ya iktidarsız, ya da zalim olduğunu söylemek gerekir. Çünkü o hükmünü ne nasıl icra edeceğini biliyor, ne onu icra edebiliyor, ne de buna aldırış ediyor. (Çeviriler E. F. J. Payne'ye aittir.)]

58 [: *mordicus tenere*: çılgınca, kuvvetle ve azimle tutmak, bırakmamak.]

59 [: *ewigen Seligkeit*: L. *beatitudo* (*beati sunt*...).]

geri kalanların tümü ateş ve kükürtten mürekkep biteviye yanan çukurlara atılmaz, sadece hal ve vaziyetlerine uygun düşen dünyalara gönderilirler. Dolayısıyla kurtuluşa erişememiş olan bütün bu geri kalanlar şimdi nerede ve ne durumdadır diye bu dinlerin muallimlerine soran birisi aşağıdaki cevabı alacaktır: "Kendine bak, onları orada göreceksin, bu onların oyun sahnesi, bu *Samsara*, yani arzunun, ölümün, ıstırabın, ihtiyarlığın, hastalığın ve ölümün dünyası." Buna karşılık eğer Augustinus'un söz konusu dogmasını, bizim felsefemizin gösterdiği doğrultuda yorumlamak için, sadece *sensu allegorico*, yani çok küçük bir seçilmiş azınlık ve çok büyük bir lanetlenmişler kalabalığı (*massa damnata*) olarak anlayacak olursak o zaman kesinlikle ancak küçük bir azınlığın iradeyi yadsıma ve dolayısıyla bu dünyadan kurtulma aşamasına eriştiği (nitekim Budacılardan çok küçük bir azınlık *Nirvana*ya erişir) hakikatiyle bağdaşır. Öte yandan bu dogmanın ebedi lanet olarak kabul ettiği şey şu bizim dünyamızdan başkası değildir; burası bütün bu geri kalanların (sürgüne) gönderildiği yerdir. Burası gerçekten yeterince kötüdür; burası arınma yeridir; burası cehennemdir ve burada iblislere gerek yoktur. Bir düşününün insanların zaman zaman kendi hemcinslerinin başlarına getirdikleri felaketleri: ne dayanılmaz acı ve ıstıraplarla biri diğerine nasıl da ölümüne işkence eder, iblisler daha fazla ne yapabilirlerdi? Bunu kendinize sorun. Tuttukları yoldan dönmeyip yaşama iradesinin olumlanmasında ısrar edenler de bu dünyada ebediyen kalacaklardır.

Fakat bir Asyalı çıkıp da Avrupa'nın ne olduğunu soracak olsaydı ona bir cevap olarak dünyanın bu parçasının baştan başa, bir insanın doğumunun onun mutlak başlangıcı olduğu ve onun yokluktan geldiği yolundaki

duyulmamış ve inanılmaz bir düşüncenin hükümranlığı altında olduğunu söylemem gerekirdi.

Özünde ve bu iki dinin mitologyalarından bağımsız olarak ele alındığında Buda'nın *Samsara*sı ve *Nirvana*sı, Augustinus'un dünyayı böldüğü iki *civitate*yle, yani *De civitate dei*'nin kitaplarında, özellikle lib. XIV, c. 4 et ultim.; lib. XV, c. 1 ve 21; lib. XVIII *in fine*; lib. XXI, c. 1'de kendisinin tasvir ettiği üzere, *civitas terrena* ve *civitas coelestis*[60] ile aynıdır.

Hıristiyanlıkta *şeytan* bütünüyle saf-iyilik ve saf-bilgelik olan Kadiri Mutlak Tanrı'nın karşı kutbu olarak fevkalade zorunlu bir kişiliktir; çünkü böyle bir Tanrı karşısında dünyadaki baskın, sayısız, hesapsız kötülüklerin, bütün bunlardan sorumlu tutulabilecek bir şeytan olmadıkça, nasıl ortaya çıkabileceğini anlamak mümkün değildir. Dolayısıyla akılcılar onu ortadan kaldırdığı için öbür yanda ortaya çıkan sakınca, akidenin sadık ve sağlam takipçileri tarafından öngörülmesi gerektiği ve öngörüldüğü üzere, kendisini gittikçe daha fazla hissettirmiştir. Çünkü yapının kalanını tehlikeye atmaksızın bir sütunu yerinden oynatmanız mümkün değildir. Ayrıca bu başka yollardan tahkik edilen şeyi, yani Yehova'nın Ahura Mazda'nın, Seytan'ın da ondan koparılamayacak olan Ehrimen'in bir başka adı olduğunu teyit eder; fakat Ahura Mazda da bizatihi İndra'nın bir başka adıdır.

Hıristiyanlık saf bir *öğreti*ye sahip olmamanın kendine özgü sıkıntı ve sakıncasını aynı durumda olan başka dinlerle paylaşır. Hıristiyanlık özü itibariyle ve öncelikle *bir anlatı veya bir tarih*, bir olaylar dizisi, kişilere ait olgular, eylemler ve ıstıraplar bütünüdür. Ve bizatihi bu tarih dogmayı oluşturur, ona inanmak da kurtuluşa götürür. Diğer dinlerde, özellikle Budacılıkta, elbette kuru-

60 [Sırasıyla: Yeryüzü Devleti ve Göksel Devlet.]

cuların hayatları içinde tarihsel bir tamamlayıcı öğe bulunur; ne var ki bu bizzat dogmanın bir parçası değildir, sadece ona eşlik eder. Sözgelimi *Lalitavistara*'yı,[60a] *Sakya Muni*'nin, şimdiki dünya–çevriminin Buda'sının, hayat hikâyesini içerdiği kadarıyla İncil ile karşılaştırabiliriz. Fakat bu dogmadan, dolayısıyla Budacılığın kendisinden tamamen ayrı ve bağımsız bir şey olarak kalır, nasıl ki daha önceki Budaların yaşamları tamamen farklı idiyse ve geleceğin Budalarının yaşamları da farklı olacaksa. Burada dogma hiçbir surette kurucunun yaşamıyla gelişmemiş ve münferit kişilerin ve olguların üzerine oturtulmamıştır; burada dogma evrensel bir niteliğe sahiptir ve aynı derecede bütün zamanlar için geçerlidir. Dolayısıyla *Lalitavistara* Hıristiyanların anladıkları anlamda bir İncil, bir kurtuluş olgusunun müjdeli-sevindirici haberleri değil, fakat herkesin kendisini nasıl kurtarabileceğinin yolunu göstermiş kimsenin hayat hikâyesidir. Çinlileri misyonerlerle hikâye anlatıcıları diye alay etmeye sevk eden şey Hıristiyanlığın işte bu tarihsel doğasıdır.

Hıristiyanlığın bu çerçeve içerisinde zikredilmesi gereken ve izah edilemeyecek bir diğer temel kusuru–ki hazin sonuçları her gün kendisini göstermektedir–insanı, her şeye karşın özünde mensup olduğu, *hayvanlar âlemi*nden en gayritabii biçimde koparmış olmasıdır. Hıristiyanlık insanı kendi başına kabul etmeye çalışır ve hayvanları kesin biçimde eşya olarak görür; halbuki Brahman dini ve Budacılık hakikate bağlı kalarak insanın genel olarak tabiatın bütünüyle, özel olarak hayvanlarla açık akrabalığını kabul eder ve onu ruhgöçü öğretisi ve diğer yollardan hayvan dünyasıyla yakından bağlantılı olarak gösterir. Brahman dini ve Budacılıkta hay-

60[a] (: Gautama Buda'nın efsanevi hayat hikâyesi. Özellikle Mahayana Budacılığında kutsal sayılır ve bu ekolün sanat eserlerine ilham kaynağı olmuştur.)

vanların genel olarak oynadığı önemli rol, *Yahudi (leşmiş) Hıristiyanlık*ta bir hiç ölçüsüne indirgenmiş konumlarıyla karşılaştırıldığında, her ne kadar Avrupa'da bizler böyle bir saçmalığa alışmış olsak da, mükemmeliyet bakımından[61] bu sonuncuyu mahkûm eder. Bu temel kusuru önemsizmiş gibi göstermek için iğrenç olduğu kadar arsız da olan ve zaten *Ahlakın İki Temel Meselesi*, "Ahlakın Temeli" s. 19 (7)'de kıyasıya eleştirmiş olduğum bir hileli yola tevessül ederiz; ama aslında böylelikle onu daha da büyütüp içinden çıkılmaz hale getirmekten başka bir şey yapmış olmayız. Sözünü ettiğim yeme, içme, gebelik, ölüm, ölü beden ve benzeri gibi hayvanların bizimle ortak olarak sahip oldukları ve sair her şeyden fazla bizim doğamızla onlarınki arasındaki özdeşliği gösteren bütün doğal işlevleri (ve durumları) insan söz konusu olduğunda tamamen farklı tabirlerle anlatma kandırmacasıdır. Bu kesinlikle alçak ve iğrenç bir oyundur.

Şimdi az önce sözü edilen temel kusur yoktan yaratmanın bir sonucudur; buna göre Yaratıcı (Tekvin, 1 ve 9) bütün hayvanları, bunlar sanki safi birer eşyaymışçasına ve onlara düzgün bir şekilde davranılmasına ilişkin herhangi bir tavsiyede bulunulmaksızın insana teslim eder, oysa köpeğini satan birisinin bile yetiştirdiği hayvandan ayrılırken eklemeyi unutmayacağı şeyler vardır. Yaratıcı, onlar üzerinde ***hüküm*** sürebilsin ve dolayısıyla onlara dilediklerini yapabilsinler diye hayvanları insanın emrine teslim eder; ardından ikinci bölümde insanı, gelecekte taşıyacağı isimleri hayvanlara vermekle görevlendirerek, ilk hayvanbilim profesörü olarak seçer. Bu da yine hayvanların bütünüyle insana bağımlılığının, yani hiçbir hak-

61 (: Yani hangi sistemin mükemmeliyete daha yakın olduğu sorusu bakımından...)

ka sahip olmaksızın varoluşlarının bir simgesinden başka bir şey değildir. Kutsal Ganga! Irkımızın anası! Bu tür hikâyeler benim üzerimde Yahudi ziftinin ve *foetor Judaieus*un[62] bıraktığına benzer bir etki bırakır.

Buradaki kusur hayvanları insanın kullanımı için imal edilmiş bir eşya olarak gören Yahudi görüşünden kaynaklanmaktadır. Fakat ne yazık ki Hıristiyanlığa geçtiği için bunun sonuçları bugün bile hissedilmektedir. Tam bu sebepten ötürü bu dinin en mükemmel ahlaka sahip olduğuna inanmaktan vazgeçmeliyiz. Buyruklarını insanlarla sınırlayıp bütün hayvan dünyasını her türlü haktan mahrum bıraktığı için o gerçekten ciddi ve tek bir kusurla maluldür. Bu yüzden çoğu zaman hayvanlardan daha da vahşi olan kaba ve duyarsız kalabalıklardan onları korumak için dinin yerini kolluk gücü almalıdır; ve bu yeterli olmadığı için hayvanları koruma cemiyetleri bugün bütün Avrupa'da ve Amerika'da hızla yayılmaktadır. Buna karşılık *sünnetsiz* Asya'da böyle bir koruma dünyadaki en lüzumsuz şey olacaktır; çünkü orada din hayvanlara yeterli korumayı sağlar ve hatta onların yararına yapılacak hayırseverlikleri teşvik eder.

Sözgelimi bunun meyveleri Surat'taki büyük hayvan hastanelerinde görülür. Hıristiyanlar, Müslümanlar ve hatta Yahudiler hasta hayvanlarını buraya gönderebilirler. Ne var ki başarılı bir şekilde tedavi edilip iyileştikten sonra bu insanlar gayet haklı olarak hayvanların buradan tekrar alınmasına izin vermezler. Benzer şekilde her ne zaman bir Brahman ya da Budacının başına iyi bir şey gelse bir *Te Deum* duası söylemek için koşmaz, bunun yerine pazaryerine gider, şehir kapılarında kafeslerini açıp azat etmek için kuş satın alır. Bütün dinlerin mensuplarının birbirleriyle karşılaştıkları Astrakhan'da

62 (: Yahudi kokusu.)

bunları gözlemlemek için pek çok fırsat çıkar; ve onlar benzer türde yüzlerce şey yaparlar. Öbür tarafta bir de bizim Hıristiyan ayaktakımının hayvanlara karşı davranışlarında takındıkları iğrenç, korkunç ve acımasız habisliğe bakın, onları sebepsiz amaçsız öldürürken güler-ler, sakatlayıp işkence ederler, sayelerinde ekmek paralarını kazandıkları yaşlı atları, kamçıların altında dayanamayıp sonunda yere yığılıncaya kadar, cılız kemiklerinin içindeki son damla iliği kurutuncaya dek çalıştırırlar. Gerçekten insanların bu yeryüzünün iblisleri, hayvanların da işkence gören ruhları oldukları söylenebilir. Bunlar Cennet Bahçesine kurulmuş sahnenin sonuçlarıdır. Bu ayaktakımı ancak cebirle ya da dinle dizginlenebilir; fakat burada Hıristiyanlık bizi yüzüstü ve utanç içinde bırakmaktadır.

Güvenilir bir kaynaktan işitmiştim, bir cemiyet hayvanların insanların vahşilik ve gaddarlıklarına karşı korunması için vaaz talebinde bulunması üzerine bir Protestan din adamı şu cevabı vermiş: dünyadaki en büyük iyi niyet ve en iyi iradeyle bile bu konuda bir şey yapamam, çünkü bu konuda din bana hiçbir destek sunmuyor. Adam dürüst ve haklıydı. 27 Kasım 1852 tarihli bir genelgede Münih'te hayvanlara sağladığı koruma nedeniyle övgüye değer bir cemiyetse, gayet iyi niyetle, Kitabı Mukaddes'ten "hayvanlara saygıyı buyuran düsturları" iktibas etmeye çalışmış ve şunları zikretmiştir: Meseller, 12:10; Vaiz 7: 24; Mezmurlar 147: 9; 104: 14; Eyüp 38:41; Matta 10: 29. Fakat bu, bizim sayfaları açıp bakmayacağımıza güvenen sofuca bir hilekarlıktan başka bir şey değil; ilk sırada zikredilen pek iyi bilinen pasaj, her ne kadar zayıfsa da, konuyla ilgili bir şeyler söyler. Diğerleri, doğru, hayvanlardan söz eder, ama onlara saygıdan değil. Bu ilk pasaj ne söylüyor? "Doğru kişi hayva-

nının hayatını gözetir." "Hayatı gözetir!" Ne ifade ama? Günahkâr ya da suçlu birine karşı merhametli, fakat çoğu kez efendisinin sayesinde ekmeğini kazandığı ve karşılığında da samandan başka bir şey görmeyen günahsız sadık bir hayvana karşı değil. Gerçekten merhametli!

Hayvanlara merhamet değil, adalet borçluyuz, ve bu borç Avrupa'da çoğu kez ödenmeden kalan bir borçtur; çünkü burada, "hayvan özü itibariyle insanla aynıdır," gibi açık ve basit hakikat, iğrenç ve itici bir paradoks haline gelmiştir ve bu *foetor Judaieus*un bu kıtanın her bir köşesine işlemesi sayesinde olmuştur.[63] Bu yüzden hayvanların korunması kolluk güçlerine ve bu amaçla kurulmuş olan cemiyetlere kalmaktadır, fakat ağızları dilleri olmayan ve yüzlerce vahşet tablosundan zar zor birinin günışığına çıktığı, ayaktakımının bu yaygın vahşiliğine karşı, özellikle cezalar da çok hafif olduğu için, bunların elinden çok az şey gelmektedir. İngiltere'de kırbaçlama yakınlarda telaffuz edilebilmiştir ve bu ceza bana gayet uygun bir cezalandırma yöntemi olarak görünmektedir. Ancak insan ve hayvanın asli doğalarının özdeşliğini kabul etmek yerine insanı özel hayvan kategorisi içine dâhil eden ya da insanla şempanze ve orangutan arasındaki büyük benzerliği gözler önüne sermeye çalışan dürüst ve aklı başında meslektaşlarıyla öfkeli bir tartışmaya girişecek kadar bağnaz ve dar kafalı olan bilginler ve hatta hayvanbilimciler varken kitlelerden ne umabiliriz?

Fakat sofu Jung Stilling bağnazlık derecesine varan Hıristiyan kafa yapısıyla *Scenen aus dem Geisterreich*,

63 Teşvik edici beyan ve bildirilerinde hayvanları koruma cemiyetleri asla sonuç vermeyecek bir temellendirmeye başvurmaktadır: Buna göre hayvanlara karşı gaddarlığın, sanki insan ahlaki ödevin doğrudan konusuymuş da hayvan sadece dolaylı objesi, bizatihi bir şeymiş gibi, insanlara karşı gaddarlığa götüreceği sonucuna varılmaktadır. Yazık! (Bkz. *Ahlakın İki Temel Meselesi*, "Ahlakın Temeli" s. 8 ve 19 (7)'de).

c. II, Bl. 1, s. 15'te aşağıdaki karşılaştırmayı delil gösterdiğinde gerçekten tiksindiricidir: "Tıpkı ışığı yoğunlaştıran bir cam parçasının odağına tutup da cerahat benzeri kanı ıslık sesi çıkararak akkor sıcaklıkta kaynarken büyük bir bahçe örümceği nasıl kuruyup büzülürse, iskelet de birdenbire büzülerek bir cücenin tarifi imkânsız derecede iğrenç biçimine büründü." Demek ki bu Tanrı adamı böylesine iğrenç bir alçaklığı işlemiş ya da soğukkanlılıkla seyretmiş, ki bu durumda bu da aynı kapıya çıkar. Aslında bunda öylesine ufak ve zararsız bir kötülük görüyor olmalı ki hiçbir sakınca görmeden ve tam bir serinkanlılıkla onu bize anlatabilmektedir. Bunlar Tekvin kitabının ve genel olarak tabiata Yahudilere özgü bütün bir bakış tarzının sonuçlarıdır. Buna karşılık Hindular ve Budacılarda geçerli olan anlayış *Mahavakya* (büyük söz) "tat tvam asi"dir (bu sensin!) ve davranışlarımızda bir kılavuz olarak onun iç doğasıyla bizimkinin özdeşliğini gözümüzün önünde bulundurabilmemiz için her hayvan için her zaman dile getirilmelidir. Bütün ahlak sistemlerinin en mükemmeliymiş! Alın onu ne haliniz varsa görün.

Göttingen'de öğrenciyken Blumenbach fizyoloji derslerinde bize gayet ciddi bir eda ile teşrih masasındaki dehşet saatlerinden söz eder ve bunun ne kadar zalimce ve sarsıcı bir şey olduğunu anlatırdı. Bu yüzden buna nadiren ve ancak bize doğrudan faydası olan çok önemli araştırmalarda başvurulması gerektiğini söylerdi. Fakat o zaman da bütün tıp öğrencilerine davetiye gönderildikten sonra büyük ders salonlarında ve mümkün olduğu ölçüde herkese açık olarak yapılmalıdır, ta ki bu bilim sunağında gaddarca kurban edilmiş canlıdan mümkün olan en büyük fayda sağlanabilsin. Ne var ki şimdilerde her şarlatan hekim işkence odasında, çözümü kitaplarda çoktan yer almış olan, fakat açıp bakamayacak kadar tembel ve

cahil olduğu sorunları çözmek için hayvanlara en gaddarca işkenceleri yapmaya kendisini ehil ve yetkili saymaktadır. Hekimlerimiz artık klasik bir eğitim almıyor, oysa geçmişte böyle değildi, neticede böyle bir eğitim onlara belli bir insanlık ve soyluluk ruhu aşılıyordu. Oysa günümüzde mümkün olduğunca çabuk üniversitenin yolunu tutmaktalar, oradan da kısa yoldan hekim olmayı öğrenmek ve sonra da dünyada hoşça vakit geçirmek istiyorlar.

Burada anlaşılan taklit edilecek modeli Fransız biyologlar koyuyor, Almanlar da, salt teorik ve çoğu kez boş ve beyhude soruları çözmek için, çoğunlukla büyük sayıda, masum hayvana en acımasız eziyet ve işkenceleri yapmada onlarla boy ölçüşüyor. Şimdi bunu beni bilhassa tiksindirip bezdirmiş olan birkaç örnekle aydınlığa kavuşturmaya çalışacağım; bunlar hiçbir surette münferit vaka değildir, benzer türde yüzlerce örnek sayılabilir. Marburg'tan Profesör Ludwig Fick *Über die Ursaehen der Knoehenformen* (1857) isimli kitabında göz çukurlarını kemiklerin doldurduğunu gözlemleyip varsayımının doğruluğunu saptayabilmek için hayata gözlerini yeni açmış hayvanların göz bebeklerini çıkardığını anlatmaktadır! (Bkz. 24 Ekim 1857 tarihli *Central Blatt*).

Nuremberg'te Baron von Bibra tarafından işlenmiş ve anlaşılmaz bir saflık örneğiyle *Vergleichende Untersuchungen über das Gehirn des Menschen und der Wirbelthiere*'sinde (Mannheim, 1854, s. 131 vd.) *tanquam re bene gesta*[64] kamuoyuna duyurulmuş olan gaddarlık da özellikle zikredilmeye değer bir örnektir. Baron açlıktan ölüm halinde beynin kimyasal bileşenlerinin orantısında bir değişiklik olup olmadığı konusunda yararsız ve lüzumsuz bir araştırma yapmak için bilerek ve isteyerek iki tavşanı *açlıktan ölüme* terk etmiştir! Bilim yararına,

64 (: Sanki matah bir şey yapmış gibi.)

n'est-ce-pas?[65] Önce insan sonra kimyager oldukları bu neşterli ve potalı beylerin aklına hiç gelmez mi? Zararsız hayvanları analarının koynundan alıp yavaş yavaş ve acı içerisinde açlıktan ölümü tatmaları için kilit altına kapattıklarında huzur içinde nasıl uyuyabiliyorlar acaba? Uykularında kâbus görmezler mi? Ve bu Bavyera'da olmuyor mu? Orada Prens Adalbert'in himayesinde seçkin ve övgüye değer şansölye Perner, bütün Almanya'yı zalimlik ve vahşiliğe karşı hayvanları savunmasıyla parlak bir örnek olarak göstermemiş miydi? Münih'te faaliyet gösteren fevkalade yararlı cemiyetle yakın ilişki içinde olan bir dernek yok mu Nuremberg'de? Bibra'nın gaddarca hareketi önlenemediyse eğer, cezalandırılmadan bırakıldı mı?

Her halükârda kitaplardan hâlâ Bibra'nın öğreneceği kadar öğreneceği olan herkes, nihai cevapları gaddarlık yoluyla[66] zorla almanın bilgisini genişletmek için doğaya işkence etmekten, muhtemelen uzun süreden beri bilinen sırlarını zorla söyletmekten farksız olduğunu unutmasın. Böyle bir bilgi için, zavallı çaresiz hayvanlara ölümüne işkence etmek zorunda kalmadan, başka birçok günahsız zararsız yol ve imkân mevcuttur. Zavallı zarar-

65 (: Öyle mi?)

66 Sözgelimi beynin ağırlığının vücudun geri kalanının ağırlığına orantısıyla ilgili ayrıntılar konusunda araştırmalar yapar; halbuki bunu bulup ortaya çıkarmış olan keskin kavrayışlı Sömmering'ten bu yana, beynin ağırlığını bütün bedenin ağırlığıyla değil, fakat sinir sisteminin geri kalanının ağırlığıyla nispet içinde değerlendirmemiz gerektiği genel olarak bilinir ve tartışma konusu yapılmaz. (Krş. Blumenbach, *Institutiones physiologicae*, edit. quart., 1821, s. 173. Bir şeyi önce öğren sonra tartışmaya katıl. Yeri gelmişken bu, cahillikleri dışında hiçbir şeyi kanıtlamayan kitaplar yazan heveskârlan da içine alacak şekilde genişletilmelidir.) Açık ki bu insanların ve hayvanların beyinleriyle ilgili deneysel araştırmalara başlamazdan evvel önbilgiye sahip olmamızı gerekli kılar. Fakat zavallı hayvanları yavaş yavaş ölüme götüren işkencelere tabi tutmak bir şey öğrenmekten kuşkusuz daha kolaydır.

sız tavşan ne yapmıştır da yakalanıp açlıktan acı ve işkence içinde yavaş yavaş ölmeye terk edilerek kurban edilmiştir? Araştırma konusu yapılan meseleyle ilgili kitaplarda bulunabilecek her şeyi daha önceden öğrenip anlamayan hiç kimse teşrih masasında yaptıklarını meşrulaştıracak veya mazur gösterecek bir şey bulamaz.

Avrupa'da doğayla, ama her halükârda hayvanlarla ilgili Yahudi fikriyatının ve bakış açısının sonunun yaklaştığı ve *gerek bizde gerekse hayvanlarda yaşayan ezeli-ebedi özün* bu haliyle tanınmasının ve onlara saygıyla ve özenle davranılmasının zamanının geldiği, hatta geçtiği aşikârdır. Bunu aklınızdan çıkarmayın ve unutmayın ki bunun şaka kaldırabilir bir yanı yoktur ve bütün Avrupa'yı sinagoglarla donatacak olsaydınız bile tek bir söz geri alınmayacaktır. Bütün temel özellikler bakımından *hayvan*ın bizimle mutlak olarak aynı olduğunu, farkın irade olan özde ya da cevherde değil, sadece arazda, yani zekâda aranması gerektiğini görmemek için bir insanın her türlü duyu ve algıdan yoksun olması ya da *foetor Judaieus* ile bütünüyle bayılıp kendinden geçmiş olması gerekir. Dünya bir makine parçası, hayvanlar da bizim kullanımımız için üretilmiş eşya değildir. Bu tür görüşler özü itibariyle birbirinden çok da farklı olmayan sinagoglara ve felsefe derslerinin verildiği sınıflara bırakılmalıdır. Buna karşılık yukarıdaki bilgi bize hayvanlara karşı doğru hareket tarzının ilke yahut kuralını sunar. Bağnazlara, gayretkeşlere ve papazlara burada buna karşı çok fazla konuşmamalarını tavsiye ederim, çünkü bu kez sadece *hakikat* değil *ahlak* da bizim yanımızda.[67]

67 Bunlar "doğru inancı" telkin etmek için Brahmanlara ve Budacılara *misyonerler* gönderiyorlar; fakat bu insanlar Avrupa'da hayvanlara nasıl davranıldığını işittiklerinde içlerinde Avrupalılara ve onların dini öğretilerine karşı en derin nefret duygusundan başka bir şey uyanmıyor.

Demiryollarının en büyük faydası milyonlarca yük beygirinin çileli bir hayattan kurtulmuş olmasıdır.

Kuzeye doğru çekilmiş ve bu yüzden derisinin rengi beyazlamış olan insanın, her ne kadar İngiltere'de de vejetaryenler var ise de, hayvani gıdaya ihtiyaç duyduğu ne yazık ki doğrudur. Fakat yediğimiz hayvanların ölümü kloroformla bayıltmak suretiyle ve ölümcül noktadan en hızlı ve keskin darbeyle olabildiğince acısız gerçekleştirilmelidir. Bunu Eski Ahit'in ifade ettiği gibi, "doğru insanın hayvanının hayatını gözetmesi"nden dolayı değil, fakat bizim içimizde yaşadığı gibi bütün hayvanlarda da yaşayan ezeli ebedi öze mecburi vazifemizden dolayı yapmalıyız. Boğazlanacak bütün hayvanlar önce kloroformla bayıltılmalıdır; takip edilecek soylu yol budur ve insanlık için bir onurdur. Burada Batının yüksek bilimsel bilgisiyle Doğunun yüksek ahlakı kol kola yürüyecektir, çünkü Brahman dini ve Budacılık düsturlarını "kişinin komşusu"yla sınırlandırmaz, "bütün canlı varlıkları" da koruması altına alır.

Her türlü Yahudi mitolojisine ve papazların korkutup yıldırmalarına rağmen aklını yitirmemiş ve *foetor Judaieus*la sersemlememiş herkese kendiliğinden aşikâr olan doğrudan ve kati hakikat Avrupa'da dahi önünde sonunda kabul edilecek ve daha fazla örtbas edilemeyecektir. Sözünü ettiğim hayvanların *bütün temel yönler bakımından bizimle aynı olduğu* ve farkın sadece zekâ, yani beyin etkinlik derecesinde yattığı, bu sonuncusunun da çeşitli hayvan türleri arasında büyük farklılık gösterdiği hakikatidir. Bu şekilde hayvanlara karşı daha insanca bir yaklaşıma tanık olacağız. Çünkü ancak bu basit ve su götürmez yüce hakikat kitlelere ulaştıktan sonra hayvanlar haksız hukuksuz yaratıklar olarak görülmekten ve böylece her menfur alçaklığın habis hevesi-

ne ve zalimliğine terk edilmekten kurtulacaktır; ancak o zaman her şarlatan hekimin, günümüzde tanık olduğumuz gibi, cehaletin verdiği cüretle ve sayısız hayvana en korkunç işkencelerle, her tuhaf ve acayip gelgeç hevesinin keyfi tecrübesine tabi tutulmasının önüne geçilecektir. Kuşkusuz şimdilerde hayvanların çoğu durumda ***kloroformla bayıltıldıkları*** ve böylece teşrih esnasında acıdan kurtarıldıkları, ardından da süratle öldürüldükleri teslim edilmelidir. Ne var ki bu yöntem sinir sistemi ve duyarlığının etkinliğiyle ilgili olarak gerçekleştirilen ve şimdilerde çok yaygın olan anatomi çalışmalarında, gözlemlenecek şeyin bizatihi kendisi böyle bir durumda durdurulacağı için, zorunlu olarak terk edilmektedir. Ne yazık ki teşrih için en sık alınan hayvan ahlaken bütün hayvanların en soylusu ve ayrıca yüksek derecede gelişmiş sinir sistemi nedeniyle acıya en fazla duyarlı hale gelmiş olanı, yani köpektir.[68]

Avrupa'da hayvanlara karşı vicdansız–insafsız davranışların önüne mutlaka geçilmelidir. Hayvan dünyasına

68 Köpeklerin, insanın yegâne hakiki yoldaşı ve en sadık arkadaşı, Fr. Cuvier'nin söylediği gibi, insanın şimdiye dek kaydettiği en harikulade fetih olan bu hayvanların zincire vurulması üzerine birkaç söz. İnce hisli ve yüksek derecede zeki olan bu yaratık, tıpkı bir suçlu gibi, zincire vurulur ve sabahtan akşama kadar sürekli yenilenen ve hiç dinmeyen özgürlük ve hareket arzusu içinde yanıp tutuşur, öyle ki hayatı hiç bitmeyen bir işkenceye dönüşür. Böyle bir zalimlik neticesinde bu hayvan sonunda bir köpek olmaktan çıkar ve sevgisiz, vahşi, güvenilmez bir hayvana, iblis insanı görmesiyle titreyen, yaltaklanan bir yaratığa dönüşür. Neden olduğum böyle bir acıyla her zaman karşılaşmaktansa doğrusu köpeğin benden çalınmasını tercih ederim. (Benim İngiliz Lordu ve onun zincire vurulmuş köpeğiyle ilgili *The Times*'da çıkan haber üzerine düşüncelerim için bkz. *P. u. P.* s. 153 (bu dizi içinde "Hayatın Anlamı" başlıklı üçüncü kitabın 23. sayfasına bakınız)). Kafeslere konulmuş her türlü kuş da rezilce ve ahmakça bir gaddarlıktır. Behemehal yasaklanmalı ve burada da polis insanlığın yerini almalıdır.

Yahudi bakış açısı gayriahlakiliği nedeniyle Avrupa'dan sürülüp çıkarılmalıdır. Bizim ve hayvanların her türlü niyet ve amaçlara karşın mutlak olarak aynı olduğumuzdan daha aşikâr ne olabilir? Bunu kabulden sarfınazar etmek için bir kimsenin her türlü duyu ve algıdan yoksun olması ya da *görmek istemiyor* olması gerekir, çünkü onun için bahşiş hakikatten daha makbuldür.

ESKİ ve YENİ AHİTLER

Yahudiliğin temel ayırt edici özellikleri, birbiriyle yakından bağlantılı olan ve gerçek *teizm*in şartları olarak kabul edilebilecek *gerçekçilik* ve *iyimserlik*tir. Çünkü bu maddi dünyayı mutlak olarak gerçek, hayatı da bize bahşedilmiş hoş bir bağış olarak görür. Buna karşılık Brahman dini ve Budacılığın temel ayırt edici özellikleri idealizm ve kötümserliktir, çünkü bunlar dünyaya ancak düşsel bir varlık atfederler ve hayatı bizim günahımızın bir sonucu olarak görürler. Bildiğimiz kadarıyla Yahudiliğin kökeni durumunda olan Zendavesta öğretisinde kötümser unsuru Ehrimen temsil eder.[69] Fakat Yahudilikte bu Şeytan olarak ancak ikincil bir konumdadır, ne var ki Ehrimen gibi o da yılanların, akreplerin ve bilumum haşaratın müsebbibi ve doğurucusudur. Aynı zamanda Yahudilik onu derhal iyimserlik konusundaki temel hatasını düzeltmek, yani Düşüş için kullanır; ve şimdi bu dine en aşikar ve somut hakikat için gerekli olan ve onun en doğru temel fikri diyebileceğimiz kötümser unsuru sokar; her ne kadar bu onun temeli ve mukaddemi[70] olarak gösterilmesi gereken şeyi varoluşun akışı içine taşırsa da.

Septuaginta'daki[71] Ezra'nın ilk kitabı Yehova'nın Ahura Mazda olduğunu çarpıcı bir şekilde doğrular, nitekim

69 (Bir karşılaştırma için bkz. G. T. Bettany, ***Dünya Dinleri Ansiklopedisi***, s. 415 vd.)

70 (Yani, onun altında yatan ve onu önceleyen şeyi...)

71 (Bkz. 46 numaralı dipnot.)

Luther'in atlamış olduğu ά ἱερεύς A (6: 24): "Kral *Kyros* Yeruşalim'de Rabbe bir ev yaptırmıştı, orada ona ***sürekli yanan ateş***le kurbanlar sunuluyordu." Ayrıca Makabilerin ikinci kitabı, 1. ve 2. bölümler ve 13: 8 Yahudilerin dininin Perslerinkiyle aynı olduğunu gösterir, çünkü Nehemya'nın önderliğinde Babil esaretine götürülmüş olan Yahudilerin daha önce kutsal ateşi suyu çekilmiş bir sarnıçta gizlemiş oldukları, orada suyun altında kaldığı ve bir mucizeyle, Pers kralının büyük buyruğu sayesinde yeniden tutuşturulduğu anlatılır. Yahudiler gibi Persler de suretlere tapmayı hor görürler ve bu yüzden bu şekilde tanrılara asla takdime sunmazlardı. (Spiegel, *Über die Zendreligion*, ayrıca Zend dini ile Yahudilik arasındaki yakın ilişkiye dikkat çeker, fakat o ilkinin sonuncudan geldiğini düşünür.) Nasıl ki Yehova Ahura Mazda'nın dönüşüm geçirmiş bir formuysa Şeytan da Ehrimen'in buna karşılık gelen dönüşmüş biçimi, yani Ahura Mazda'nın hasmı ya da karşıtıdır. (Septuaginta'nın "*Şeytan*" sözcüğünü kullandığı yerde Luther "*hasmı*" tercih etmiştir, mesela bkz. I. Krallar 11: 23.) Anlaşılan Yehova'ya ibadet Hilkiya'nın yardımıyla Yeşu döneminde başlamış, diğer bir deyişle, Mecusilerden veya Zerdüştilerden alınıp Babil sürgününden dönüşte Ezra tarafından tamamlanmıştır. Çünkü Yeşu ve Hilkiya dönemine kadar ve ayrıca Süleyman peygamber döneminde (bugünkü İsrail'in güneyinde) aşikâr ki doğal din, Sabiilik, Bel, Aştarte tapımı ve diğerleri yaygındı. (Krallar'ın Yeşu ve Hilkiya ile ilgili kitaplarına bakınız.)[72]

72 Ezra'ya göre Kyros ve Darius'un, tapınaklarının yeniden yapılmasına izin verdikleri Yahudilere gösterdiği başka türlü izah edilemeyen teveccüh, Babil'de o zamana kadar Baal'e, Aştarte'ye, Molokh'a ve diğerlerine tapmış olan Yahudilerin Perslerin galibiyetinin ardından Zerdüştiliği benimsemelerine ve bundan böyle Yehova ismi altında Ahura Mazda'ya ibadet etmelerine bağlanabilir mi? Kyros'un İsrail'in tanrısına dua etmesi de böyle ./..

Yeri gelmişken, Yahudiliğin Zend dinindeki kökeninin teyidi olarak Eski Ahit'e ve diğer Yahudi otoritelere göre kerubimin Yehova'nın üzerine oturtulduğu bir boğa kafasına sahip yaratıklar olduğu zikredilebilir. (Mezmurlar, 99: 1. Septuaginta'da II. Krallar 6: 2 ve 22: 11; Kitap 4, 19: 15: ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβείμ.)[73] Yarı boğa, yarı insan, ayrıca yarı aslan gibi figürler Ezekiyel'in tarifine (1 ve 10. Bölümler) çok benzer ve Persepolis'teki heykel parçaları üzerinde, ama özellikle Musul ve Nemrud'da karşılaşılan Asur heykelleri arasında bulunur. Hatta Viyana'da bile böyle bir boğa-kerubiye binen Ahura Mazda'yı gösteren oyma bir taş vardır. Bunun ayrıntıları *Wiener Jahrbücher der Litteratur*, Eylül 1833, İran Seyahatleri Kayıtları'nda bulunmaktadır. Ayrıca J. G. Rhode *Die heilige Sage des Zendvolks* isimli kitabında bu kökenin ayrıntılı açıklamasını sunmaktadır. Bütün bunlar Yehova'nın soy kütüğünü aydınlığa kavuşturmaktadır.

Buna karşılık Yeni Ahit, ahlakı çilecilik noktasına götüren baskın Hint ahlak anlayışıyla, kötümserliği ve *avatara*sıyla[74] da doğrulandığı üzere bir ölçüde Hint kökenli

../. bir ihtimali desteklemektedir, ki bu başka türlü saçma olacaktır (Septuaginta'da I Ezra 2: 3). Eski Ahit'in Ezra'dan önceki kitaplarının tümü daha sonra ve dolayısıyla Babil esaretinin ardından kaleme alınmıştır, veya her halükarda Yehova öğretisi daha sonraki bir tarihte dâhil edilmiştir. Ayrıca I Ezra 8 ve 9'dan Yahudiliğin en iğrenç tarafını öğreniyoruz. Burada seçilmiş kavmin davranışı ataları İbrahim peygamberin haksız ve menfur örneğiyle uyum içindedir. Nasıl ki o İsmail ile birlikte Hacer'i sürgüne göndermişse, Yahudilerin Babil esareti sırasında evlendikleri kadınlar da, Musa peygamberin soyundan olmadıkları gerekçesiyle çocuklarıyla birlikte ortada bırakılmışlardı. Bütün İsrail kavminin daha büyük alçaklığını örtbas etmek için belki de İbrahim peygambere böyle alçakça bir davranış atfedilmedikçe bundan daha alçakça bir hareket kolay kolay tasavvur edilemez.

73 (: Rab, İsrail'in Tanrısı kerubilerin arasında oturur.)

74 (: Skr. *ava*tarati → *avatarana*; bir tanrının yeryüzünde insan veya hayvan biçiminde bedenlenmesi...)

olmalıdır. Tam bunlar sayesinde Eski Ahit'e keskin biçimde ve taban tabana zıttır, dolayısıyla bu ikisini birbirine bağlayabilecek bir bağı ancak Düşüş hikâyesi sunacaktır. Çünkü bu Hint öğretisi Vaat Edilmiş Topraklara yol bulduğunda, ortaya feragat ve pişmanlığa dayalı bir ahlak anlayışı ile birlikte çürüyüp bozulan bir dünya ve onun bir avatara tarafından kurtarılması ve selamete kavuşturulması ihtiyacının bilgisiyle Yahudi tektanrıcılığı ve onun πὰντα καλά λίανının[75] birleştirilmesi sorunu çıkıyordu. Ve sorunun çözümü olabildiğince, yani bu türden farklı, hatta birbiriyle çelişen iki öğretinin birleştirilebileceği ölçüde başarılıydı.

Duvar sarmaşığı desteğe ve tutunacak bir şeye gereksinim duyduğu için kaba yontulmuş bir direğe dolanır, her yerde kendisini onun eğri çarpık biçimine uydurur ve onu taklit eder, ama aynı zamanda direğe yaşam ve zarafet örtüsü giydirir, böylece bize çıplak direğin yerine hoş bir görüntü sunar. Benzer şekilde kökleri Hint bilgeliğinde olan Mesih'in öğretisi eski ve tamamen farklı kaba Yahudilik gövdesinin üzerini örtmüş ve asli formdan muhafaza edilmesi gereken şeyi bu öğretiyle gayet farklı, doğru ve canlı bir şeye dönüştürmüştür. Aynı gibi görünür, fakat gerçekte farklı bir şeydir.

Nitekim yoktan yaratan ve dünyadan ayrı olan Yaratıcı Kurtarıcıyla ve onun sayesinde insanlarla özdeşleşir. Kurtarıcı onların temsilcileridir, çünkü onda ve onun sayesinde kurtulurlar, nasıl ki Âdem ile düşmüşler ve o zamandan beri günah, çürüme, bozulma, ıstırap ve ölümün bağlarından kurtulamamışlardır. Budacılıkta olduğu gibi burada da dünya artık kendisini, "her şey(i) çok güzel" (πὰντα καλά λίαν) bulmuş olan Yahudi iyimserliğinin ışığında değil, bu sayılanların toplamı olarak izhar eder. Tam tersine

75 {: Her şey çok güzeldi (Tekvin 1: 31).}

şimdi iblisin kendisi "dünyanın prensi", ὁἄρχων τοῦ κόσμον τούτου (Yuhanna, 12: 31) dünyanın hâkimi olarak adlandırılır. Dünya artık bir amaç değil, bir araçtır; ebedi neşe ve mutluluk âlemi onun ötesinde ve ölümün ardındadır. Bu dünyadan yüz çevirme ve umutlarımızı daha iyisine döndürme Hıristiyanlığın ruhudur. Fakat böyle bir dünyanın yolu uzlaşma ile, yani dünyamızdan ve onun hallerinden kurtulma ile açılır. Ahlakta "düşmanını sevme" kısas ya da misilleme hakkının, ebedi hayat vaadi ise sayısız soy ve nesil vaadinin yerini alır ve babanın günahlarının üç ve dördüncü nesle kadar çocukların başına bela olması kalkar ve onun yerine hepsini gölgede bırakan ve herkese kol kanat geren Kutsal Ruh ile karşılaşırız.

Böylece Eski Ahit öğretilerinin Yeni Ahit öğretileriyle düzeltildiğini ve yeni bir yorum kazandırıldığını görürüz; ve bu sayede kadim Hint dinleriyle özünde temel bir uzlaşma ortaya çıkmış olur. Hıristiyanlıkta doğru olan her şey aynı zamanda Brahman ve Buda dinlerinde de bulunur. Fakat bu iki dinde Yahudilere mahsus yoktan yaratılıp hayat verilmiş, zaman içinde vücuda getirilmiş, ihtiyaç, sefalet, keder ve endişe ile dolu kısacık bir hayat için Yehova'ya şükür ve hamd edecek kadar alçakgönüllü olamayacak bir varlık fikrini boşuna ararız. Çünkü Yeni Ahit'te Hint bilgeliğinin ruhu uzak tropik diyarlardan rüzgâr esintisiyle tepelerin, derelerin üzerine yayılmış bir çiçeğin kokusu gibi alınabilir. Buna mukabil Eski Ahit'te bununla karşılaştırılabilecek ve aynı zamanda iyimser teizmi düzeltmek için eklenilmesi bir gereklilik olan Düşüş dışında hiçbir şey yoktur; Yeni Ahit eskisine Düşüş sayesinde bağlanır. Çünkü Düşüş kendisini Yeni Ahit'e sunan ve onun da sağlamca tutunabileceği tek konudur.

Şimdi bir türün tam ve eksiksiz bilgisi için nasıl ki cinsin bilgisi gerekliyse—her ne kadar bu sonuncusu da an-

cak türleriyle bilinirse de—Hıristiyanlığın tam olarak anlaşılması için de dünyayı reddeden diğer iki dinin, Brahman dini ve Budacılığın bilgisi; ayrıca mümkün olduğu kadar bunlar hakkında sağlam ve doğru bir bilgi gereklidir. Zira Sanskritçe Grekçe ve Latince'nin gerçekten tam ve doğru bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunduğu gibi Brahman dini ve Budacılık da Hıristiyanlığı anlamamamızın yolunu açar.

Hint dinlerine aşina olan Kitabı Mukaddes bilginlerinin bir gün çıkıp çok hususi özellikler vasıtasıyla bunların Hıristiyanlıkla ilişkisini ortaya çıkarabilecekleri umudunu ben de muhafaza ediyorum. Bu arada şimdilik sadece geçici olarak aşağıdaki hususlara dikkat çekmek istiyorum. Yakup'un Mektubunda (Yakup 3: 6) "doğanın gidişi", ὁ τροχὸς τῆς γενέσεως, (kelimesi kelimesine "oluşum ve doğumun çarkı") ifadesi vardır, ki her zaman bir *crux interpretum*[76] olmuştur. Fakat Budacılıkta ruhgöçü çarkı çok bilindik bir kavramdır. Abel Rémusat'nın *Foe Kue Ki* çevirisinin 28. sayfasında şunlar söylenir: *la roue est l'emblème de la transmigration des âmes, qui est comme un cercle sans commencement ni fin*; s. 179: *la roue est un emblème familier aux Bouddhistes, il exprime le passage successif de l'âme dans le cercle des divers modes d'existence.* 282. sayfada Buda kendisi söyler: *qui ne connaît pas la raison, tombera par le tour de la roue dans la vie et la mort.*[77] Burnouf'un *Introduction à l'histoire du Bouddhisme*'inin I. cildinin 434. sayfasında şu önemli pasaja rastlarız: *Il reconnut ce que c'est que*

76 (: Yorumcular için bir güçlük.)

77 (: Çark ruhların göçünün simgesidir ve tıpkı bir daire gibi başı sonu yoktur... Çark Budacıların aşina oldukları bir remzdir; bu ruhun farklı varoluş formlarından birbirini takip eden geçişini ifade eder... Bu hakikatten haberdar olmayan kimse çarkın hayata ve ölüme doğru dönüşü konusunda yanılacaktır.)

la roue de la transmigration qui porte cinq marques, qui est à la fois mobile et immobile; et ayant triomphé de toutes les voies par lesqeulles on entre dans le monde, en les détruisant, etc.[78] Spence Hardy'nin *Eastern Monachism*'inin (Londra, 1850) 6. sayfasında şunları okuyoruz: *Like* the revolutions of a wheel, *there is a regular succession of death and birth, the moral cause of which is the cleaving to existing objects, whilst the instrumental cause is* karma (*action*).[79] Ayrıca aynı eserin 193, 223 ve 224. sayfalarına bakınız. Keza *Prabodha Chandrodaya*'da (Perde IV, Sahne 3; çev. Tylor, Londra, 1812, s. 49) şu söylenir: *Ignorance is the source of Passion, who turns* the wheel of this mortal existence.[80] Buchanan'ın Burma metinlerine göre Budacılık tasvirinde (*Asiatic Researches*, c. VI, s. 181), birbirini takip eden dünyaların sürekli gelip geçtiğinden söz edilir: *The successive destructions and reproductions of the world resemble* a great wheel, *in which we can point out neither beginning nor end.*[81] (Aynı pasaj, sadece daha uzun şekliyle, Sangermano'nun *Description of the Burmese Empire*, Roma, 1833, s. 7'de de mevcuttur.)[82]

78 [: O beş alameti bulunan ve aynı zamanda hem hareketli hem hareketsiz olan ruhgöçü çarkının ne olduğunu biliyordu; ve insanın dünyaya girdiği yolların tümünden, bunları yok ettiği için, galibiyetle çıktıktan sonra... (Çeviriler E. F. J. Payne'ye aittir.)]

79 [: Tıpkı bir çarkın dönüşleri gibi doğum ve ölüm de düzenli olarak birbirini takip eder, bunun ahlaki nedeni, varolan objelere bağlanmak, araçsal nedeni ise *karma*dır (eylem)."]

80 [: Cehalet *bu ölümlü hayatın çarkını* döndüren *Tutku*nun kökenidir.]

81 [: Dünyanın yok oluş ve yeniden var oluşları, üzerinde ne başlangıcı ne sonu gösterebileceğimiz *büyük bir çark*a benzer.]

82 Manu, XII. 124. *Sancara*, s. 103. Obry, *Nirvana*; s. 30 ve 31'de şunu söyler: *"La transmigration porte en Sanscrit le nom vague de Samsara, cercle ou mouvement circulaire des naissanees."* [Ruhgöçü Sanskritçede muğlak Samsara isminin karşılığıdır, doğumlar çevrimi ya da çevrimsel hareketi anlamına gelir.]

Graul'un sözlüğüne göre *Hansa, sannyasi*nin[83] eşanlamlısıdır. Muhtemelen *Johannes* ismi (bizim *Hans*'ı aldığımız) onunla (ve onun ıssız yerlerde *sannyasi* hayatıyla) bağlantılı olmalıdır. Her ikisinin de artık doğdukları topraklarda hüküm sürmemeleri Budacılığın Hıristiyanlığa bütünüyle zahiri ve tesadüfi benzerliğidir; dolayısıyla her ikisi için de söylemek gerekir: προΦητὴς ἐν τῇ ἰδιᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει (*vates in propria patria honore caret*).[84]

Eğer Hint öğretileriyle bu uyuşmayı açıklamak için her türden zan ve tahmine teslim olmak isteseydik İncil'de bildirilen Mısır'a kaçışla ilgili haberin tarihsel bir gerçeğe dayandığını; Mesih'in dinleri Hint kökenli olan ve kendilerinden Hint ahlakını ve *avatara* fikrini almış olduğu Mısırlı rahipler tarafından eğitildiğini; ve daha sonra bunları kendi ülkesinde Yahudi dogmalarına uyarlamaya ve eski gövdeye aşılamaya çalıştığını varsayabilirdik. Kendi ahlaki ve akli üstünlüğü konusunda sahip olduğu hissiyatın nihayetinde kendisini bir *avatara* olarak görmeye ve safi insandan daha fazlası olduğuna işaret etmek için kendisini İnsan Oğlu olarak adlandırmaya ikna ettiği varsayılabilir. Hatta iradesinin yoğunluğu ve saflığıyla ve genellikle kendinde şey olarak irade ile birlikte anılan ve bizim canlılara özgü manyetizma ve bunlarla ilgili sihirli etkilerden bildiğimiz kadiri mutlaklık sayesinde mucize diye adlandırılan şeyleri gerçekleştirebildiği, diğer bir deyişle, iradenin metafizik etkisiyle hareket edebildiği dahi anlaşılabilirdir. Bu durumda Mısırlı rahiplerin verdiği eğitimin kendisine faydası dokunmuş olurdu. Rivayet ve menkıbeler daha sonra bu mucizeleri büyütmüş ve abartmış olmalıdır.

83 (Bkz. 23 numaralı dipnot.)
84 (: Bir peygamber kendi ülkesinde saygı görmez.)

Çünkü gerçek bir mucize her yerde doğanın kendisinin verdiği bir *démenti*[85] olacaktır.[86]

Bu arada mektuplarıyla ilgili sahtelik iddiasında bulunulamayacak Paulos'un tam bir ciddiyet içinde, çağdaşlarından çoğu hâlâ hayatta olacak kadar yakın bir zaman içinde terki dünya etmiş olan birini nasıl bedenlenmiş Tanrı ve dünyanın yaratıcısıyla özdeş gösterebildiği ancak bu türden varsayımlara bağlı olarak bir ölçüde açıklanabilir. Zira bu türde ve büyüklükte tanrılaştırmaların—ki aksi takdirde ciddi olarak kabul edilmeleri gerekir—tedricen olgunlaşmaları için yüzlerce yılın geçmesi gerekir. Buna karşılık bir bütün olarak Paulos'un mektuplarının hakikiliğine karşı delil öne sürülebilir.

Genel olarak İncillerimizin özgün bir şeye, her halükârda Mesih'in kendisinin zamanından ve yakınlarından kalma bir parçaya dayandıklarını, tam da, vaatte bulunulduğunda orada olan birinin hayatında gerçekleşeceği umulan, dünyanın sonuyla ve Mesih'in bulutlar içinde harikulade dönüşüyle ilgili tatsız kehanetten çıkarmak mümkündür. Bu vaadin gerçekleşmemiş olması fevkalade sıkıntı verici bir durumdur ve sadece daha sonraki zamanlarda rahatsızlık kaynağı olmakla kalmamış, Paul-

85 (: Yalanlama, tekzip.)

86 Kitlelerin tek anladıkları delil mucizelerdir; bu yüzden bütün din kurucuları bunları gerçekleştirmiştir.

Kutsal metinler muhtevalarını doğrulamak ya da bu konuda uyanabilecek kuşkuları ortadan kaldırmak için mucizelere yer verirler; fakat bunların tam tersi sonucu doğuracakları bir zaman gelir.

İnciller mucizelere yer vererek inanılırlıklarını desteklemeye çalışmışlar, fakat bu şekilde sahihliklerine zarar vermişlerdir. *Mucizelerin İncillerin doğruluğunu kanıtlaması gerekir,* fakat tam tersi bir etki doğururlar.

Tanrıbilimciler bunlardan bir ölçüde kurtulmak için mucizelere ya *mecazi* bir anlam vermeye ya da onları doğal bir temel üzerine oturtmaya çalışırlar. Çünkü onlar *miraculum sigillum mendacii*'nin (bir mucize bir sahtelik işaretidir) farkındadırlar.

los ve Petrus'un da mahcup olmalarına yol açmıştır. Bütün bunlar Reimarus'un *Vom Zwecke Jesu und seiner Jünger* başlıklı okunmaya değer kitabının s. 42–4 bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınıp tartışılmıştır. Şimdi eğer İnciller o dönemde elde mevcut olan çağdaş belgelere sahip olunmaksızın birkaç yüzyıl sonra yazılmış olsaydı, İncillerin yazarları gerçekleşmedikleri daha o zaman belli olduğu için huzursuzluk kaynağı olan kehanetleri (metne) dâhil etmemek için ellerinden geleni yaparlardı. Yazarlar bu tür pasajları içeren çağdaş belgeler temelinde çalışmış olmasaydı, bütün bu pasajlar İncillere o ölçüde az dâhil edilirdi, ki bu yüzden Reimarus bunları, ilk havariler Mesih'i sadece Yahudilerin dünyevi kurtarıcısı olarak gördükleri için gayet kurnazca, ilk havariler sistemi olarak adlandırdığı şeye bağlar. Çünkü inananlar arasında ağızdan ağıza nakledilen bir rivayet bile inancı güçlükler içinde bırakacak kimi şeyleri bünyesine dâhil etmekten uzak durur. Yeri gelmişken, Reimarus tıpkı Matta 27: 28–30, Luka 23:1–4, 37, 38 ve Yuhanna 19: 19–22 gibi önkabulü için bilhassa elverişli olan Yuhanna 11: 48'i (1: 50 ve 6: 15 ile karşılaştırın) açıklanamayacak biçimde göz ardı etmiştir. Fakat bu önkabulü eğer ciddi biçimde ileri sürmek ve sonuna kadar götürmek istiyorsak, Hıristiyanlıktaki dini ve ahlaki unsurların Hint ve Budist öğretiler hakkında bilgi sahibi olan İskenderiyeli Yahudiler tarafından bir araya getirildiğini ve kasvetli talihiyle siyasi bir kahramanın da bu öğretilerle ilişki kurmak için seçildiğini varsaymamız gerekirdi; çünkü başlangıçta o dünyevi bir Mesih'ti, göksel Mesih'e daha sonra dönüştürüldü. Fakat hiç kuşkusuz buna karşı söylenecek çok şey vardır. Yine de İncillerin hikâyesini açıklamak için Strauss'un ileri sürdüğü mitoslarla ilgili ilke doğruluğunu, en azından ayrıntıları bakımından,

korur; ve bu ilkenin nereye kadar genişletileceğini kestirmek kolay olmayacaktır.

Mitosları andıran şey söz konusu olduğunda genel olarak bunu, bize daha yakın ve daha az kuşkulu olan örneklerden hareketle açıklamalıyız. Sözgelimi bütün Ortaçağ'da, Kral Arthur İngiltere'de olduğu kadar Fransa'da da her zaman aynı karakter ve aynı maiyetle birlikte görünen sağlam, kararlı, kendine fazla güvenen ve oldukça faal, ilginç bir şahsiyettir. Yuvarlak Masası, şövalyeleri, benzeri görülmemiş kahramanlıkları, tuhaf teşrifatçısı, sadakatsiz karısı ve onun Lancelot'u ve benzeri şeylerle Kral Arthur yüzyıllardır şairlerin ve öykü yazarlarının sürekli kendilerine konu edindikleri bir figür olmuştur. Bütün bu yazarlar bize aynı karakterlere sahip aynı kişileri, hatta birbirileriyle çok fazla ihtilafa düşmedikleri olaylar içinde sunarlar; sadece giysiler ve tavırlar bakımından, yani her birinin yaşadığı çağa uygun olarak birbirlerinden belirgin biçimde ayrılırlar. Birkaç yıl önce Fransız devleti M. de la Villemarqué'ı Kral Arthur efsanelerinin kökenini araştırmak üzere İngiltere'ye gönderdi. Temel olgularla ilgili olarak ortaya çıkan sonuç şuydu: 6. yüzyılın başlarında Galler'de, sürekli olarak Sakson istilacılarla savaşmış, ancak önemsiz işleri unutulmuş olan Arthur adında bir kabile reisi yaşamıştır. Bundan, Tanrı bilir niçin, yüzyıllar boyunca sayısız şarkı, romans ve hikâyelerde ünlenmiş harikulade bir figür ortaya çıkmıştır. Bkz., Th. de la Villemarque, *Contes populaires des anciens Bretons, avec un essay sur l'origine des épopées sur la table monnde*, iki cilt, 1842; ayrıca Ritson, *The Life of King Arthur from Ancient Historians and Authentic Documents*, 1825, ki burada uzak, belli belirsiz, bulanık bir figür olarak gözükmekle birlikte gerçek bir nüveden yoksun olduğu söylenemez.

Roland'da da neredeyse tamamen aynı durum söz konusudur. Bütün Ortaçağ'ın kahramanı olan Roland sayısız şarkıda (*Chanson de Roland*), destansı öyküde, hikâyede, hatta Roland Sütunları ile ünlenmiş, sonunda Ariosto'ya malzemesini sunup böylece yüce bir nitelik kazanmıştır. Şimdi bu isim, tarihte sadece tek bir durumda ve üç cümleyle zikredilir, yani Einhard onu Roncevaux'da *Hroulandus, Britannici limitis praifectus*[87] olarak kalmış olan ileri gelenlerden biri olarak sayar; onun hakkında bildiklerimizin tümü bundan ibarettir. Benzer şekilde Mesih hakkında gerçekte bildiklerimizin tamamı da Tacitus'da yer alan pasajdan (*Annals*, lib. XV, c. 44) ibarettir.

Bir başka örneği, efsaneler ve kroniklerle, fakat her şeyden evvel ünlü ve çok güzel *Romancero*'daki halk şarkılarıyla ve son olarak Corneille'in en iyi tragedyasıyla da yüceltilen dünyaca ünlü İspanyol El Cid sunar. Burada da bunların hepsi ana hadiselerde birbiriyle uyuşur, özellikle *Chimène* konusunda. Buna karşılık yetersiz tarihsel veriler bize onun hakkında cesur ve beyefendi bir şövalye ve seçkin, fakat çok zalim, hain, hatta paragöz bir karaktere sahip, neredeyse bir *condottiere*[88] gibi önce bir tarafa ardından diğerine ve Hıristiyanlardan çok Serazenlere hizmet eden, ama yine de bir *Chimène* ile evlenmiş bir önder olduğu dışında hiçbir şey söylemez. Ayrıntılar, doğru bilgiye ulaşmak için ilk kaynak olarak görülen Dozy, *Recherches sur l'histoire de l'Espagne*, 1849, c. I'de görülebilir. Hatta *İlyada*'nın tarihsel temeli ne olabilir? Aslında bu meselenin köküne inmek için, asılsızlığını *P. u. P.* s. 86'da tartıştığım Newton ve elması hakkında anlatılan hikâyeye işaret edelim; ne var

87 (: Hrouland, Britanya sınır bölgesinin komutanı.)

88 (: Avrupa'da özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda prenslerin veya devletlerin hizmetine girmiş paralı askerlerin kumandanı.)

ki hikâye bu asılsızlığına karşın binlerce kez tekrar edilmiştir. Hatta *Bir Alman Prensese Mektuplar*'ının ilk cildinde Euler de öyküyü *con amore* resmetmeyi ihmal etmemiştir. Eğer genel olarak bu bütün tarih bakımından büyük öneme sahip bir mesele olacaksa o zaman, ne yazık ki halen olduğu gibi, insanlara böyle iğrenç bir yalan söylenmemelidir.

MEZHEPLER

İlk günah dogması ve onunla irtibatlı her şeyle birlikte Augustinusculuk söylediğim gibi kolaylıkla anlaşılabilecek gerçek Hıristiyanlıktır. Buna karşılık Pelagiusçuluk[89] Hıristiyanlığı bütün iyimserliğiyle kaba ve sığ Yahudiliğe indirgeme teşebbüsüdür.

Kiliseyi sürekli bölen Augustinusculuk ile Pelagiusçuluk arasındaki çatışma nihai temeline, yani ilkinin şeylerin kendinde özünden söz etmesine, buna karşılık sonuncunun fenomenden söz edip bunu öz olarak kabul etmesine götürülebilir. Sözgelimi Pelagius taraftarları ilk günahı reddeder, çünkü onlar henüz hiçbir şey yapmamış olan çocuğun masum olması gerektiğini ileri sürerler. Dolayısıyla çocuğun bir kendinde şey olarak değil, kesinlikle bir fenomen olarak varolmaya başladığını anlamazlar. İrade özgürlüğü, Kurtarıcının kefaret mahiyetindeki ölümü, lütuf, kısaca geri kalan her şeyde de durum aynıdır. Açık ve sığ doğasının sonucu olarak Pelagiusçuluk güç, etki ve nüfuz bakımından her zaman baskındır ve şimdi akılcılık olarak her zamankinden daha fazla baskındır. Rum Ortodoks kilisesi Pelagiusçu anlamda mutedildir ve *Concilium Tridentinum*'dan[90] beri Katolik kilisesi de öyledir, ki böylece kendisini Augustinuscu, dolayısıyla mistik kafa yapısına sahip Luther'e ve

89 [Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz. G. T. Bettany, ***Dünya Dinleri Ansiklopedisi***, s. 820.]

90 [Ayrıntılı bilgi için bkz. G. T. Bettany, *a.g.e.*, s. 824.]

ayrıca Calvin'e karşıt bir konuma getirmeye çalışmıştır. Aynı ölçüde Cizvitler yarı-Pelagiusçudurlar. Buna karşılık Jansenistler Augustinuscudur ve bakış açıları pekâlâ Hıristiyanlığın en hakiki şekli olabilir. Çünkü Protestanlık evlenme yasağını ve genel olarak gerçek çileciliği ve onun temsilcilerini, yani azizleri reddedeli beri, Hıristiyanlık gayesini kaybetmiş, körelmiş, daha doğrusu (yukarıda sözü edilen) ek yerinden dağılmış bir din haline gelmiştir.[91]

91 Protestan kiliselerinde en çok göze çarpan obje ***kürsü***, Katolik kilisesinde ise ***sunak***tır. Bu Protestanlığın öncelikle anlayışa, Katolikliğin ise inanca hitap ettiğini simgeler.

AKILCILIK

Hıristiyanlığın merkezi ve kalbi Düşüş, ilk günah, doğal durumumuzun günahkârlığı, doğaya göre insanın bozulması öğretisinden oluşur. İnanç sayesinde bir parçası olduğumuz Kurtarıcı vasıtasıyla şefaat ve kefaret de bununla bağlantılıdır. Fakat Hıristiyanlık böylelikle kendisinin kötümser olduğunu gösterir ve dolayısıyla Yahudiliğe ve onun hakiki mirasçısı olan İslam'a taban tabana zıttır; buna karşılık Brahman dini ve Budacılık ile yakından ilişkilidir. Âdem ile hepimiz günah işledik ve lanetlendik; halbuki Kurtarıcı ile hepimiz kurtuluruz. Bu aynı zamanda insanın gerçek özünün ve hakiki kökünün tek bir kişide değil, fakat (*Platonik*) insan *İdea*sı olan türde bulunduğunu, bireylerin zamana yayılmış İdeanın salt fenomenal görünümü olduğunu ifade eder.

Dinlerdeki temel farklılık, kesinlikle tektanrıcı, çoktanrıcı, Üçlemeci (Trimurti ya da Trinitas), tümtanrıcı veya Tanrıtanımaz (Budacılık gibi) olup olmadıkları değil, fakat iyimser mi yoksa kötümser mi oldukları sorusunda aranmalıdır. Bu sebepten ötürü Eski ve Yeni Ahitler birbirine taban tabana zıttır ve bunların karışımı katıksız bir *kentauros* oluşturur. Eski Ahit iyimser, Yeni Ahit kötümserdir. Daha önce gösterildiği gibi evvelkinin kökü Ahura Mazda öğretisindedir, sonraki iç özüne göre, Brahman dini ve Budacılıkla irtibatlıdır ve dolayısıyla her türlü ihtimal içinde bir bakıma tarihsel olarak bundan türe-

tilebilir. Eski Ahit majör perdesi, Yeni Ahit minör perdesidir. Eski Ahit'teki tek istisna Düşüş'tür, fakat Hıristiyanlık gelip de onu yegâne uygun temas noktası olarak tekrar devralıncaya kadar burada tıpkı bir *hors d'oeuvre* gibi kullanılmadan kalır.

Fakat günümüzün akılcıları Pelagius'un ayak izlerini takip ederek, Hıristiyanlığın yukarıda sözü edilen ve Augustinus, Luther ve Melanchthon'un gayet doğru bir şekilde yorumlayıp ellerinden geldiği kadar sistematize ettikleri karakteristiklerini ortadan kaldırmak için bütün güçlerini kullanmaktalar. Hıristiyanlığı, tutarlı bir şekilde savunulduğu takdirde böyle bir iyimserliğin gerekli kıldığı üzere, daha iyi bir ahlak ve gelecek hayat ilavesiyle tatsız, yavan, bencil, iyimser bir Yahudiliğe indirgemek için bu yorumları yok etmeye çalışıyorlar. Ve bu zevk ve ihtişamın çok çabuk sona ermemesi, iyimser hayat görüşüne karşı daha da yüksek sesle bağıran ve mermer heykel gibi sonunda mutlu ve neşeli Don Juan'a gelen ölümü erteleyebilmek için yapılıyor. Bu akılcılar dürüst ama Yeni Ahit mitosunun derin anlamına dair en küçük bir fikirleri olmayan ve Yahudi iyimserliğinin ötesine geçemeyen sığ ve modası geçmiş adamlar. Anladıkları Yahudi iyimserliği ve bu tam onların zevkine göre. Onlar hem tarihsel hem dogmatik anlamda çıplak, kupkuru, yavan hakikatin peşindeler. Onları eski dünyanın Evhemerosçularına[92] benzetebiliriz. Tabiatüstücülerin bize sundukları şey elbette esas itibariyle bir mitologyadır; fakat bu başka türlü kalabalıkların anlayış menzili içine taşınamayacak derin ve önemli hakikatlerin aracıdır.

92 (Mitologyadaki tanrıların yalnızca tanrılaştırılmış ölümlüler—büyük insanlar, kahramanlar, savaşçılar vb.—olduğunu, insanların bu kişilere besledikleri hayranlıkla karışık korku ve saygının kendi elleriyle kendi tanrılarını yaratmaya yol açtığını ileri süren Eski Yunan düşünürü Euhemeros'un öğretisi.)

Buna karşılık bu akılcıların Hıristiyanlığın anlam ve ruhuna dair her türlü bilgiden, hatta seziş gücünden ne kadar uzak olduklarını, sözgelimi büyük havarileri Wegscheider *Institutianes Thealogiae Christianae Dogmatica* isimli naif eserinde gösterir. Wegscheider burada (not ve yorumlarıyla birlikte s. 115) Cicero'nun *De officiis*'inin muhtelif kitaplarındaki sığ ve sıkıcı zırvaları Augustinus'un ve reformcuların ilk günah ve doğada karşılaşıldığı haliyle insanın asli günahkârlığı ile ilgili derin ifadelerinin karşısına çıkarmakta tereddüt etmez; çünkü bu tür zırvalar tam ona göredir. Bu adamın kuruluğunu, yavanlığını, sığlığını sergilerken gösterdiği naiflik ve basitlik, hatta Hıristiyanlığın ruhunu kavrayacak seziş gücünden zerrece pay almamışlık karşısında insan gerçekten şaşırmadan edemez. Fakat o sadece *unus e multis*dir.[93] Bretschneider Kitabı Mukaddes yorumlarından ilk günahı kaldırmıştır, halbuki ilk günah ve kurtuluş Hıristiyanlığın özünü oluşturur. Diğer yandan taibatüstücülerin zaman zaman daha da kötüsü, ya da kelimenin en kötü anlamında rahip oldukları da inkâr edilemez bir gerçektir. O halde iki ateş arasında nasıl yol bulacağını Hıristiyanlık düşünsün.

İki yanın ortak hatası dinde açık, kuru, lâfzî ve yalın hakikati aramalarıdır. Fakat böyle bir şeyi ancak filozoflar yüksek bir gaye edinebilirler. Dinde ancak insanlar için uygun, dolaylı, mecazi ve simgesel bir hakikate yer vardır. Hıristiyanlık doğru bir düşünceyi yansıtan bir alegoridir, fakat kendi başına alegori doğru olan şey değildir. Ne var ki gerek tabiatüstücülerin gerekse akılcıların düştükleri hata bunun böyle olduğunu kabul etmektir. Tabiatüstücüler alegorinin kendi başına doğru olduğunu savunmaya; akılcılar ise kendi ölçütlerine göre doğru

93 (: Çoklarından biri.)

oluncaya kadar ona yeni bir anlam kazandırmaya çalışırlar. Dolayısıyla her bir taraf bu şekilde birbiriyle tartışır ve yerinde, güçlü deliller kullanırlar. Akılcılar tabiatüstücülere: "Sizin öğretiniz doğru değil," der. Tabiatüstücüler karşılık verir: "Sizin öğretiniz Hıristiyanlık değil," her ikisi de haklıdır. Akılcılar aklı ölçütleri olarak kabul ettiklerini düşünür, fakat aslında bu amaçla teizm ve iyimserliğin varsayımlarıyla sınırlı aklı, her türlü akılcılığın ilk örneği olan Rousseau'nun *Profession dejoi du vicaire Savoyard*'una benzer bir şeyi alırlar. Dolayısıyla Hıristiyanlığın dogması hakkında *sensu proprio* olarak doğru gördükleri şey, yani teizm ve ölümsüz ruh, dışında hiçbir şeyi kabul etmeyeceklerdir.

Fakat cehaletin verdiği cüretle burada *saf akla* müracaat edecek olurlarsa, akli olduğundan alıkonmak için seçilmiş olan bu dogmalarının sadece içkin ilkelerin aşkın bir uygulamasına dayandığı ve dolayısıyla bunun yalnızca eleştirel olmayan ve bu yüzden savunulması imkânsız bir felsefi dogmatizm oluşturduğu görüşünü kabule zorlamak için bizim onlara *Saf Aklın Eleştirisi*yle hizmet etmemiz gerekir. *Saf Aklın Eleştirisi* her sayfasında buna karşı çıkar ve bunun beyhude bir şey olduğunu gösterir; dolayısıyla bizatihi başlığı onun akılcılığa karşı düşmanlığını açığa vurur. Bu yüzden tabiatüstücülük alegorik de olsa bir hakikate sahipken, akılcılığa hakikatin hiçbir türü atfedilemez. Akılcılar yanlış yoldadırlar. Kim bir akılcı olmayı istiyorsa bir filozof olmalı ve bir filozof olarak da kendisini her türlü otoritenin boyunduruğundan kurtarmalıdır; hep ilerlemeli ve hiçbir şeyden çekinmemelidir. Ama eğer bir Tanrıbilimci olmayı istiyorsa o zaman tutarlı olmalı ve otoritenin temelini, hatta bu onu akıl almaz ve izah edilmez bir şeye inanmayı davet ediyorsa bile, terk etmemelidir. Kimse iki efendi-

ye birden hizmet edemez; dolayısıyla bu ya akıl ya da kutsal metin olmalıdır. ***Juste milieu***[94] burada iki şeye birden sahip olmak isterken hiçbirine sahip olamamak anlamına gelir. Ya inan ya felsefe yap! Hangisi seçilirse tümüyle kabul edilmelidir. Belli bir noktaya kadar inanıp daha ötesinden sarfınazar etmek, benzer şekilde belli bir noktaya kadar felsefe yapıp daha ileri gitmemek, bunlar akılcılığın temel karakteristiklerini oluşturan sathiliklerdir.[95] Diğer yandan akılcılar dürüst bir şekilde çalışıp sadece kendilerini aldattıkları kadarıyla ahlaken mazur görülebilirler; halbuki taibatüstücüler salt alegori için ***sensu proprio*** hakikat iddialarıyla çoğu zaman başkalarını da kasıtlı olarak yanlış yola sevk etmeye çalışırlar. Ne var ki çabaları sayesinde alegoride içerilen hakikat korunur, halbuki kuzeyli sıkıcı körlükleriyle akılcılar bunu ve beraberinde Hıristiyanlığın bütün özünü pencereden aşağı atarlar. Aslında adım adım, Voltaire'in seksen yıl önce yükselmiş olduğu sahneye ulaşırlar sonunda. Bu akılcıların Tanrı'nın niteliklerini (***quidditas*** yahut özünü) değişmez hale getirip safi "Tanrı" sözcüğünün ve parolasının artık yeterli gelmediği noktada nasıl dikkatli bir şekilde, insan ile bir tabiat gücü arasında ***juste milieu***yu tutturmayı—ki elbette böyle bir şey çok güçtür—hedeflediklerini görmek çoğu kez eğlendiricidir. Ayrıca akılcılar ile tabiatüstücüler arasındaki bu mücadelede iki taraf, Kadmos'un diktiği ejderha dişlerinden ortaya çıkan silahlı adamların yaptığı gibi, birbirlerini yok eder. Burada belli bir yönden yaygın ikiyüzlülük meseleye ölüm darbesini indirir. Dolayısıyla nasıl ki İtalyan şehirlerinin şenliklerinde ciddi bir şekilde işlerinin peşinde koşan gerçekçi insanların arasında çılgın maskeler dola-

94 (: Orta yol.)
95 (***die Halbheit***: Kifayetsiz önlem.)

şıyorsa, Almanya'da da şimdilerde filozofların, doğabilimcilerin, tarihçilerin, eleştirmenlerin ve akılcıların arasında, çoktan geçmişte kalmış bir dönemin kıyafetleri içinde, sürü halinde dolaşan Tartuffeler[96] ya da din müraillerini görüyoruz; ve ortaya çıkan etki, bilhassa uzun ve tumturaklı konuştuklarında gülünçtür.

Bilimlerin ilerlemeyi sürdürüp gittikçe daha fazla yayılacağını ve bunun da dinin yeryüzünde varlığını sürdürüp gelişmesini engellemeden olabileceğini düşünenler ciddi bir yanılgıya düşüyorlar. Fizik ve metafizik dinin doğal düşmanlarıdır, din de onların hasmıdır ve her zaman onları baskı altına almaya çalışmıştır, buna karşılık ötekiler de onun gücünü azaltmak için uğraşmıştır. Bu ikisi arasında barış ve uyumdan söz etmeye kalkışmak kesinlikle gülünçtür; bu bir *bellum ad internecionem*dir.[97] Dinler cehaletin çocuklarıdır ve analarından uzun ömürlü olmaları beklenemez. İskenderiye kütüphanesini yaktırdığında Halife Ömer aslında bunu anlamıştı ve o zaman bunun için şu savunmayı yapmıştı: kitapların içindekiler ya *Kuran*'da zaten mevcuttur ve dolayısıyla fuzulidirler, ya yoktur, bu sefer de lüzumsuzdurlar. Bu gerekçenin budalaca olduğu kabul edilir, ama eğer *cum grano salis* anlaşılacak olursa gerçekten kumazcadır. Demek istediği şuydu: Eğer bilimler *Kuran*'ın ötesindeyse dinlerin düşmanlarıdır ve bu yüzden müsamaha gösterilmemelidir. Şayet Hıristiyan yöneticiler Halife Ömer kadar zeki olmuş olsaydılar Hıristiyanlık için çok daha iyi olurdu. Ne var ki insanları Ortaçağ'da bulundukları noktaya geri götürmek için vakit artık çok geçtir; bunun için bütün kitaplar yakılsa, akademiler lağvedilse, *pro ratione voluntas*[98] üni-

96 (: Molière'in aynı isimli oyunundaki başkahraman ikiyüzlü, riyakâr papaz.)

97 (: Bir ölüm kalım savaşı.)

98 (: İradem aklımdır.)

versitelerin iliğine işlense de boştur. Çünkü bir avuç gerici ile hiçbir şey yapılamaz; bugün bunlar bize hırsızlık yapmak için ışıkları söndürenlere benzer görünüyor. Çünkü inkâr edilemez derecede aşikâr ki milletler yavaş yavaş akıllarından inancın boyunduruğunu silkip atmayı geçiriyor; bunun belirtileri her yerde görülmektedir, her ne kadar bunlar her bir ülkede farklı bir kılığa bürünmüş ise de. Bunun nedeni aralarında yayılan bilginin çokluğudur. Her gün artan ve her doğrultuda gittikçe daha geniş bir alana yayılan her türden bilgi bulunduğu yere veya duruma göre herkesin ufkunu genişletmektedir ve bu sonunda ister istemez öyle bir büyüklüğe erişecek ki Hıristiyanlığın iskeletini oluşturan mitoslar ürküp sinecekler, dolayısıyla inanç artık onlara tutunamaz olacaktır. Din insanlığa tıpkı çocukluk elbiseleri gibi küçük geliyor; onu durdurmanın yolu yoktur; elbiseler sökülüp patlamaktadır. Aynı kafada inanç ve bilgi birbiriyle uyuşmaz; onlar tıpkı bir sürü içindeki kurt ve koyun gibidir ve kuşkusuz bilgi komşusunu yemekle tehdit eden kurttur. Dinin can çekişirken kendisini anası olarak göstermek istediği ahlaka sıkı sıkıya tutunduğunu görüyoruz; fakat bunun da faydası olmayacaktır. Hakiki ahlak ve ahlaklılık dine bağlı bir şey değildir, her ne kadar her din bunları yaptırım gücüyle pekiştirip güçlendiriyorsa da. Başlangıçta orta sınıfların zorlaması ile ortaya çıkan Hıristiyanlık bir toplantı kurumu olarak göründüğü en alt sınıflara ve bir siyasi mesele olduğu üst sınıflara sığınmaktadır; fakat burada Goethe'nin sözünün geçerli olduğunu aklımızdan çıkarmayalım.

So fühlt man Absicht und man ist verstimmt.[99]
(*Tasso*, II, 1).

99 (: Maksat sezilir ve düzen bozulur.)

Okur Condorcet'nin yukarıda zikredilen pasajını ister istemez burada bir kez daha hatırlayacaktır.

İnanç aşk gibidir; zora gelmez. Bu yüzden devlet önlemleriyle onu bir yere sokmaya ya da orada yerleştirmeye kalkmak tehlikeli bir iştir. Çünkü nasıl ki aşkı zorlama çabası nefreti doğurursa, inancı zorla (benimsetme) girişimi de tam bir inançsızlıkla sonuçlanır.[100] İnanç eğer teşvik edilmek isteniyorsa bu ancak dolaylı ve dolayısıyla önceden gereğince yapılan hazırlıklarla olabilir. Bu hazırlığın en başta gelen unsuru içinde gelişip boy atacağı verimli bir toprağın önceden hazırlanmasıdır; böyle bir toprak da cehalettir. Bu yüzden İngiltere'de çok eski zamanlardan günümüze kadar, halkın üçte ikisinin okuma yazma öğrenmemesi için her şey yapılmıştır; dolayısıyla bugün bu ülkede başka bir yerde boş yere arayacağımız kadar kör ve katı bir inanç egemendir. Ama İngiltere'de bile hükümet eğer halk eğitimini papazların elinden alırsa çok geçmeden inanç için her şey bitmiş olacaktır. Ve dolayısıyla genel olarak bilimlerin etkisiyle gücü sürekli zayıfladığı için Hıristiyanlık yavaş yavaş sonuna yaklaşmaktadır. Bu arada ancak kutsal metinleri olmayan dinlerin yok olduğu düşüncesi onun için bir umut olabilir. Greklerin ve Romalıların, bu dünya güçlerinin dinlerinin yerinde bugün yeller esmektedir. Ama buna karşılık bu aşağılık küçük Yahudi soyu-

100 Dinin ne kadar kötü bir vicdana sahip olduğu ***alay etmenin ve eğlence konusu yapmanın*** ağır ceza tehdidiyle yasaklanmış olmasından çıkarılabilir.

Avrupa hükümetleri yerleşik dine her türlü saldırıyı yasaklarlar. Ne var ki kendileri Brahman ve Buda dinlerinin ülkelerine, kendi ithal malı dinlerine yer açmak için bu dinlere bağnazca bir edayla ve hararetle kökten saldıran ***misyonerler*** gönderirler. Ve bir Çin imparatoru ya da Tunkinli bir mandarin bu tür insanların başlarını kopardığında bağırıp çağırarak yapılanları protesto ederler.

nun dini korunmuştur; ve benzer şekilde Zend kavminin dini de Zerdüştiler arasında korunmaktadır. Halbuki Keltlerin, İskandinavların ve eski Almanların dinleri kaybolmuştur. Ne var ki gerek Brahman gerekse Buda dini varlığını ve gelişmesini sürdürmektedir; bunlar bütün dinlerin en eskisidir ve her birinin tam ve tafsilatlı metinleri vardır.

* * *

Temelini *tek bir hadise*de bulan ve esasen belirli bir zamanda ve yerde vuku bulmuş olan bu hadiseyi dünyanın ve bütün varoluşun dönüm noktası haline getirmeye çalışan bir din zayıf ve cansız bir temele sahiptir; çünkü insanlar bu konu üzerine düşünmeye başladıkları an muhtemelen varlığını sürdüremeyecektir. Buna karşılık Budacılıkta, Mesih'in dünyayı kurtardığı ve onsuz kurtuluşun mümkün olmadığı Hıristiyanlık dininde gözüktüğü gibi gözükmemesi için binlerce Buda varsayımı ne kadar akıllıcadır! Fakat Mısır'da, Asya'da ve Avrupa'da abideleri bütün büyüklük ve ihtişamlarıyla varolan dört bin yıl onun hakkında hiçbir şey bilemiyor ve bütün yücelik ve ihtişamlarına karşın bu çağlar onu bir kerecik bile olsun göremeden şeytanın kucağına düşmüştür! Her bir *kalpa*nın sonunda dünya ve onunla birlikte öğreti sona erdiği ve dolayısıyla yeni bir dünya yeni bir Buda'ya ihtiyaç duyduğu için pek çok Buda gereklidir. Kurtuluş her zaman için mümkündür.

Uygarlığın Hıristiyan uluslar arasında en yüksek düzeyde olması Hıristiyanlığın onun için elverişli olmasından değil, fakat bu dinin gerileyip çökmüş ve artık çok az bir tesir gücünün kalmış olmasından kaynaklanır. Etkisi olduğu sürece, sözgelimi Ortaçağ'da olduğu gibi uy-

garlık çok geriydi. Buna karşılık İslam, Brahman dini ve Budacılığın hayat üzerinde hâlâ belirleyici bir etkisi vardır; Çin'de bu etki henüz asgari düzeydedir ve dolayısıyla burada uygarlık bir bakıma Avrupa'dakine benzer durumdadır. Her türlü din kültüre düşmandır.

Geçen yüzyıllarda din orduların ardında durup gizlenmeye çalıştıkları bir ormandı. Günümüzde bunu tekrarlama çabası keskin bir püskürtmeyle karşılaşmıştır. Çünkü bunca kesimden sonra geriye ancak, hilekâr, düzenbaz ve dolandırıcıların zaman zaman ardına kendilerini gizleyebildikleri çalılık ve fundalıklar kalmıştır. Bu sebepten ötürü onu her şeye uzatmak isteyenlere karşı dikkatli olmamız ve onları daha önce iktibas edilmiş olan: *detras de la cruz está el diablo*[101] vecizesiyle karşılamamız gerekir.

101 (: Çarmıhın arkasında iblis durur.)

PANTEZİM ve TEİZM ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

TEİZM ÜZERİNE

Çoktanrıcılık nasıl ki doğanın münferit bölüm ve güçlerinin kişileştirilmesiyse, tektanrıcılık da doğanın bütününün tek bir darbede kişileştirilmesinden ibarettir.

Şunları söylediğim bir varlığın önünde durduğumu tasavvur etmeye çalışıyorum: "Yaratıcım, bir zamanlar ben bir hiçtim, sen beni yoktan var eyledin ve ben şimdi bir şeyim ve gerçekten ben benim"; ve ekliyorum: "Sana bu iyilik için şükrediyorum"; ve son olarak söylüyorum: "Eğer ben değersiz ve hiçbir şeye yaramaz olduysam, bu benim kusurumdur"—bunu tasavvur ettiğimde felsefe ve Hindoloji çalışmalarım neticesinde kafamın böyle bir düşünceyi almadığını itiraf etmek zorunda kalıyorum. Ayrıca bu Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'inde ("Kozmolojik Bir Delilin İmkansızlığına Dair" bölümde) bize sunduğu şeyin mukabilidir: "bütün mümkün varlıklar arasında en yükseği olarak tasavvur ettiğimiz bir varlığın kendisine: "Ben ezelden beri ve ebede kadar varım, benimle birlikte ancak benim irademle varolan şey vardır; *fakat ben nereden geliyorum*?" diye söyleyeceğini düşünmekten sarfınazar edemeyiz ya da böyle bir düşünmeyi destekleyemeyiz." Yeri gelmişken ifade edelim, bu son soru, yukarıda zikredilen bölümün tamamı gibi, Kant'ın zamanından beri felsefe profesörlerini Mutlak'ı, ya da düz bir anlatımla, hiçbir kayda ve sebebe bağlı olmayan varlığı, yaptıkları bütün felsefenin sürekli

ve ana konusu haline getirmekten alıkoymamıştır. Bu onlar için gerçekten iyi bir fikirdir. Genel olarak ifade etmek gerekirse bunlar iflah olmaz adamlardır ve okura vakitlerini bunların yazıları ve dersleriyle boşa harcamamalarını tavsiye etmekten başkası elimden gelmez.

İster bir ağaç, taş veya maden parçasından bir ***put*** yapın, isterse onu soyut kavramlardan oluşturun fark etmez, hepsi birdir. Değil mi ki önümüze kurban sunduğumuz, yakarıp şükrettiğimiz kişisel bir varlık koyuyoruz, bu nihayetinde ***putperestlik*** olarak kalır. Aslında ister koyunumuzu isterse istek ve eğilimlerimizi kurban edelim bu çok büyük bir fark teşkil etmez. Her türlü ibadet ya da yakarış biçimi ***putperestliğin*** su götürmez kanıtıdır. Ve işte bu yüzdendir ki bütün dinlerin mistik mezhepleri üstatları için her türlü ibadet biçimini kaldırmakta uzlaşırlar.

PANTEZİM ÜZERİNE*

Felsefe profesörleri arasında teizm ve panteizm ile ilgili çekişme Milano'daki bir tiyatronun orkestrasının arkasındaki girintide, bir oyunun sergilenmesi esnasında iki kişi arasında cereyan eden bir konuşmayla alegorik veya dramatik bir yapı içinde verilebilir. Konuşmacılardan biri, Girolamo'nun ünlü büyük kukla tiyatrosunda olduğundan emin olanı, yönetmenin kuklaları düzenleyip hareketlerini yönlendirirken sergilediği maharete hayran kalır. Fakat öteki hemen atılır: "Hiç de değil! Biz *Teatro della Scala*'dayız, sahnede oynayanlar yönetmen ve oyuncuların kendileri; ve aslında onlar gördüğümüz karakterlerde gizleniyorlar; şairin kendisi de oyunda rol alıyor."

Fakat felsefe profesörlerinin panteizmle yasak meyveymiş gibi nasıl flört ettiklerini ve uzanıp dalından koparmaya nasıl da yüreklerinin yetmediğini görmek eğlendiricidir. Onların bu konudaki tavrını daha önce "Üniversitelerde Felsefe" başlıklı denememde[102] dile getirmiş ve bize *Midsummer Night's Dream*'deki dokumacı Bottom'u hatırlattıklarını söylemiştim. Ah! Bir felsefe profesörünün hayatı gerçekten de zor bir hayattır. Önce papazların havasına göre oynamasını bilmeli; ama bu kadarı kendini güvende hissetmesi için yeterli değildir.

* *Parerga und Paralipomena*, Bd. II, Kap. V: Einige Worte über Pantheismus.

102 [Schopenhauer Kitaplığı'nın beşinci kitabına, *Üniversiteler ve Felsefe*'ye kitabına bakınız; s. 37 vd.]

Bunu gerçekten güzelce yaptığında bu sefer de dışarıdan, yırtıcı insan-yiyici gerçek filozofların saldırısına maruz kalabilir. Bunlar onu paketleyip ceplerinden aşırabilir ve zamanı geldiğinde eğlenmek ve kafa dağıtmak amacıyla bir cep-soytarısı olarak ortaya çıkarabilirler.

Panteizme yönelttiğim en temel itiraz hiçbir şey söylememesidir. Dünyaya "Tanrı" demek onu açıklığa kavuşturmaz; sadece "dünya" sözcüğü için gereksiz bir eşanlamlı sözcükle dilimizi zenginleştirmiş olur. İster "dünya Tanrı"dır, ister "dünya dünya"dır diyelim sonunda aynı kapıya çıkar. Haddi zatında sanki açıklanacak verili bir şeymiş gibi, Tanrı'dan yola çıkıp da "Tanrı dünya"dır dersek o zaman, bilinmeyenin izini daha iyi bilinene doğru sürdüğü kadarıyla ortada belli ölçüde bir açıklama vardır; ama eğer fiilen verilen şeyden, dolayısıyla dünyadan yola çıkıp da "dünya Tanrı"dır dersek, bununla hiçbir şey söylenmediği ya da herhalde *ignotum*un *per ignotius*[103] açıklandığı aşikârdır.

Dolayısıyla panteizm teizmi kendisini önceleyen bir şey olarak varsayar; çünkü ancak bir Tanrı'dan yola çıktığımız, dolayısıyla ona zaten aşina olduğumuz bir şey olarak sahip olduğumuz kadarıyla onu gerçekten dünya ile özdeşleştirebiliriz; bunu yaparken güttüğümüz amaç onu nazik bir şekilde bir kenara bırakmaktır. Bir başka söyleyişle tarafsız biçimde, izah edilecek şey olarak dünyadan yola çıkmadık, fakat verili şey olarak Tanrı'dan hareket ettik. Ne var ki bu Tanrı'dan kurtulmanın artık mümkün olmadığı bir noktaya gelince onun rolünü dünyanın üstlenmesi gerekti. Panteizmin kökeni budur. İlk ve tarafsız bir noktadan bakıldığında bu dünyayı bir Tanrı olarak görmek asla kimsenin aklına gelmeyecektir. Herhalde bu hepsi de bir başkası tarafından yenilip

103 (: Bilinmeyenin... daha fazla bilinmeyenle.)

yutulmak için, amaçsız ölçüsüz, sadece kısa bir an için varolan sayısı meçhul milyonlarca can sahibi, fakat sıkıntı ve eziyet içindeki varlık formunda, ondaki acıya, ıstıraba, sefalete, yoksunluk ve ölüme katlanmak için, kendisini bizimki gibi böylesine aç bir dünyaya dönüştürmekten daha iyi bir eğlence düşünemeyen makul olmayan bir Tanrı olmalıdır. Çıplak bedenlerinde günde ortalama altmış milyon kırbaç şaklaması duyulan altı milyon zenci köle, açlık ve yoksulluğa katlanan ya da havasız bodrumlarda, tavan aralarında yahut sıkıcı ve kasvetli imalathanelerde dermansız takatsiz, kuru ve anlamsız bir hayat süren üç milyon Avrupalı dokuma işçisi biçiminde ve daha pek çok başka formda bu sefalete tanık oluyoruz sözgelimi. Bir tanrı olarak tamamen farklı bir şeye alışmış olması gereken bir varlık için ne eğlence ama![104]

Dolayısıyla teizmden panteizme sözüm ona ilerlemeyi ciddiye alıyor ve bunu yukarıda işaret edilen türden kılık değiştirmiş bir yadsıma olarak görmüyorsak bu kanıtlanmamış ve zor anlaşılabilir olandan bütünüyle saçma olana geçiştir. Çünkü Tanrı ile irtibatlandırdığımız kavram ne kadar karanlık, belirsiz ve karmaşık olursa olsun şu iki yüklem, yani üstün güç ve en yüksek bilgelik ondan koparılamaz. Şimdi bu niteliklere sahip bir varlığın kendisini daha önce tarif edilen bir konuma yerleştireceğini düşünmek kesinlikle saçmadır. Çünkü bizim bu dünyadaki durumumuz aşikâr ki, saf akıl olan bir varlık şöyle dursun, akıllı birinin bile kendisini yerleştireceği bir durum değildir. Panteizm kaçınılmaz olarak iyimserdir ve bu yüzden yanlıştır. Buna karşılık teizm sadece kanıtlanmamış bir şeydir ve sınırsız evreni ancak

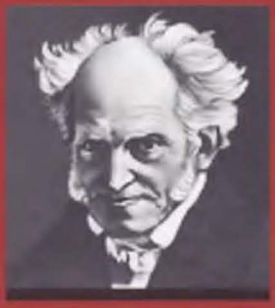
104 Ne panteizm ne Yahudi mitolojisi yeterlidir; eğer dünyayı açıklamaya kalkıyorsanız gözlerinizi sadece onun üzerine dikin.

canlıların doğasından bildiğimiz türden kişisel, dolayısıyla bireysel bir varlığın eseri olarak tasavvur etmek güç olsa bile yine de tam olarak saçma olduğu söylenemez. Çünkü hem kadiri mutlak hem safi iyilik olan bir varlığın acı ve azap içinde kıvranan bir dünya yaratması, her ne kadar "neden böyle bir şey yapsın?" sorusunu cevaplayamasak bile, yine de her zaman anlaşılabilirdir. Bu yüzden ona en yüksek iyilik niteliğini atfetsek bile, hüküm ve kararının akıl almaz esrarı böyle bir öğretinin saçmalık suçlamasından yine de her zaman kurtulacağı sığınağı sunar. Ne var ki panteizm varsayımıyla, sadece bu küçük yeryüzünde her dakikada bir can veren ve bunu kendi özgür iradesiyle yapan yaratıcı Tanrı'nın kendisi sonsuza dek azap içindedir, ki bu saçmadır. *Theologia Germanica*'nın saygı değer yazarının yaptığı gibi, dünyayı şeytanla özdeşleştirmek çok daha doğru olacaktır; ölümsüz eserinin 93. sayfasında (düzeltilmiş metne göre, Stuttgart, 1851) şunları söyler: "Bu yüzden kötü ruh ile doğa birdir ve doğanın alt edilmediği yerde kötü düşman da alt edilmez."

Belli ki bu panteizm taraftarları *Samsara*ya Tanrı ismini vermektedirler; buna karşılık mistikler onu *Nirvana* diye adlandırmayı tercih ederler. Ne var ki bunun hakkında bilebileceklerinden daha fazlasını anlatırlar; Budacılar bunu yapmaz; onlara göre Nirvana izafi bir hiçliktir. Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar Tanrı sözcüğünü doğru ve gerçek anlamında kullanırlar. Eğer teizm yanlıları arasında Tanrı sözcüğüyle *Nirvana*yı anlayanlar varsa onlarla bu sözcük üzerine tartışmayız. Onu bu şekilde anlar gözükenler ***mistikler***dir. ***Re enim intellecta in verborum usu faciles esse debemus.***[105]

105 (: Eğer meselenin kendisi doğru bir şekilde anlaşılırsa, kullanılan sözcüklerle ilgili güçlüklerle karşılaşmayız.)

Günümüzde sık sık işitilen "dünya kendi başına bir amaçtır" ifadesi onun panteizmle mi yoksa safi kadercilikle mi açıklanacağı sorusunu açık bırakır. Fakat her halükârda bu dünyanın manevi-ahlaki değil, fakat maddi önemini kabul eder, çünkü dünyayı daha yüksek bir amaç için bir araç olarak görmeden manevi-ahlaki anlamı varsayamazsınız. Ancak dünyanın manevi-ahlaki değil, sadece maddi bir anlama sahip olduğu görüşü bile en büyük ruhi terslikten kaynaklanan en hazin yanılgıdır.

Felsefe ve Din: Bu ikisinin bir diğeri karşısındaki konumu nedir? Her ikisi de hakikat arayışı içinde insana yardımcı olma iddiasında olduğuna göre nasıl oluyor da biri diğerini ortadan kaldırmaya çalışıyor ya da beriki öbürünü susturmaya kalkışıyor?

Kalabalıkları felsefi olarak aydınlatmak mümkün müdür? Mecaz ihtiyacı böyle bir aydınlatma imkânsızlığından mı kaynaklanmaktadır? O halde aradaki fark, birinin saf hakikat, diğerinin o hakikatin mecaza büründürülmüş ifadesi olmasından mı ibarettir? Eğer böyle ise avamın dilinde mecazın hakikate "inkılâp etmesi" ne anlama gelir? Bu durumda dinin her türlü hukuk ve düzenin vazgeçilmez temeli olma iddiası ne ölçüde savunulabilir?..

Schopenhauer Kitaplığı'nın yedinci kitabı *Din Üzerine*'de daha önceki kitaplardan sözünü sakınmazlığıyla tanıdığınız filozofun, içinde bulunduğumuz şartlar açısından da ilgisiz olduğu söylenemeyecek bu soruları yine aynı doğrudanlık ve sakınmazlıkla cevapladığını görecek ve yoğun bir düşünce metni olmakla birlikte yine bir solukta okuyacaksınız.

ISBN 978-975-468-831-3
9 789754 688313
SAY YAYINLARI

10 TL

online satış:
www.saykitap.com